

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ВІННИЦЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ПРАВА КАФЕДРА ПРАВА

Спеціальність 081 «Право»

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри права д. ю. н., доцент _____ Н. М.Опольська

« ____ » _____ 2020р.

51м 10.04.20р.

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОГО ТРЕТЕЙСЬКОГО
СУДУ**

Студент – випускник Кузьменко Ірина Миколаївна

Керівник магістерської роботи: Грибов Михайло Леонідович
д. ю. н., професор

Вінниця – 2020

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1 Міжнародний арбітраж (третейський суд) та його еволюція в системі мирного врегулювання спорів між державами	9
1.1 Арбітраж (третейський суд) в стародавні часи	9
1.2 Ранні форми арбітражного (третейського) розгляду мирного розв'язання спорів ad hoc	22
1.3 Конвенція про мирне врегулювання міжнародних спорів 1907 р. та створення Постійної палати третейського суду	39
Розділ 2 Організаційно-правова структура Постійної палати третейського суду та її діяльність	51
2.1 Постійна палата третейського суду: правовий статус та організаційна структура	51
2.2 Принципи третейського судочинства та їх використання у практиці Постійної палати третейського суду	71
2.3 Згода сторін (компроміс) як умова досягнення юрисдикції Постійної палати третейського суду	76
Розділ 3 Стадії та процедури розгляду справ Постійною палатою третейського суду	81
3.1 Еволюція процесуальних норм, застосовуваних Постійною палатою третейського суду у третейському судочинстві	81
3.2 Стадії арбітражного розгляду у Постійній палаті третейського суду згідно з Регламентом 2012 р.	93
3.3 Арбітражне рішення: правова природа, суть та зміст	102
ВИСНОВКИ	107
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	111

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У 1907 році на Гаазькій конференції миру за участю провідних на той час держав світу була прийнята Конвенція про мирне врегулювання міжнародних спорів, що стало важливою віхою на шляху створення міжнародної юстиції, що діє на постійній основі. Згідно з цією Конвенцією була створена Постійна палата третейського суду, яка з цього часу активно розвиває принципи неупередженості та справедливого розгляду міжнародних спорів. Поряд із Постійною палатою міжнародного правосуддя, що існувала ще в період Ліги націй, та Міжнародним судом ООН, створеного з врахуванням досвіду свого попередника, вона також користується високим авторитетом у міжнародному співтоваристві, довівши свою ефективність в застосуванні міжнародного права в процесі розв'язання спорів між державами. І сьогодні цей орган є важливою складовою третейських судів, як ефективний засіб врегулювання міжнародних спорів. У 2007 році світова громадськість відзначила 100-річчя з дня підписання Конвенції про мирне врегулювання міжнародних спорів, що є яскравим свідченням важливості діяльності Постійної палати третейського суду, яка змогла подолати випробування через дві світові війни та складний період «холодної війни», що мала місце в період 50–90-их років ХХ ст.

Взаємопов'язаність та взаємозалежність історичних типів третейського правосуддя у процесі врегулювання міжнародних спорів дозволили вибудувати цілісну й узгоджену систему міжнародно-правових зобов'язань держав як способу врегулювання міжнародних спорів. Третейське судочинство охопило низку взаємопов'язаних процесуальних дій, сприяючи прийняттю справедливих, неупереджених рішень. Порівняно зрозуміла процедура розгляду справ дозволяла узгоджувати навіть протилежні претензії сторін, що значно підвищило авторитет даного способу розв'язання міжнародних спорів.

Отже, міжнародно-правова практика свідчить про ефективність та широке визнання у світі арбітражного способу розв'язання міжнародних спорів. Останнім часом такої практики успішно слідує Україна. Зокрема, у 2018 році арбітражний суд у Гаазі (Нідерланди) за позовом України прийняв рішення про відшкодування збитків 18 українським юридичним особам та одній фізичній особі в сумі 159 млн дол. США, визнавши незаконною націоналізацію їх майна та інших активів внаслідок анексії у 2014 році півострова Крим Російською Федерацією. Ще одну справу за позовом України до Російської Федерації розглядає Постійна палата третейського суду. Вона стосується порушених прав України як прибережної держави в Азовському морі та Керченській протоці відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 року. Для України сьогодні важливо знати детальну суть і зміст третейського правосуддя, його можливостей у відстоюванні своїх законних інтересів.

Зазначена модель третейського правосуддя, порівняно з посередницьким та примирними процедурами, в своїх рішеннях забезпечує вимоги дотримання сторонами норм міжнародного права, які стосуються предмета спору. Такий порядок розгляду міжнародних спорів передбачає саме Конвенція про мирне врегулювання міжнародних спорів 1907 року, зазначаючи, що процес прийняття рішення відбувається виключно на «основі поваги до права» (ст. 37).

Першим прообразом третейського правосуддя можна вважати третейські комісії амфіктоній у Древній Греції (середина II тис. до н. е. – IV ст. до н. е.). Учасники амфіктоній здійснювали контроль за дотриманням сторонами договірних зобов'язань, а у випадку їх порушення чи неналежного виконання вирішення справи в цілому передавалася на розгляд спеціальної третейської комісії для внесення остаточного рішення, що носило обов'язковий характер.

Процедура третейського судочинства упродовж століть запозичувала окремі елементи із внутрішнього права держав. Вже в період XVIII–XIX ст. міжнародна практика почала широко використовувати процедуру судових чи судово-адміністративних органів (комісій) для арбітражного врегулювання.

У доктрині міжнародного права початком широкого поширення у світі міжнародного арбітражу як способу мирного врегулювання міжнародних спорів, вважають створення такого арбітражу на основі англо-американського Договору 1794 року (Договір Джея). Прийнятність цього третейського розгляду спорів полягає в його заздалегідь неупередженості та об'єктивності процедури. Особливість цього врегулювання полягає саме в компетентності третейського (арбітражного) органу. Якщо раніше справедливості обов'язкового для сторін рішення гарантував авторитет арбітрів, які інколи могли виступати і гарантами виконання ухваленого рішення, то ефективність функціонування нових третейських органів цілковито залежала від кваліфікації арбітрів.

В Україні першопрохідцями з питань третейського правосуддя були представники київської школи міжнародного права другої половини ХХ ст. Концепції та ідеї академіка В. М. Корецького щодо універсального правосуддя у міжнародному праві та М. К. Михайловського щодо міжнародного арбітражу стали відправними пунктами з питань дослідження вітчизняною юридичною наукою третейського правосуддя як міжнародно-правового явища.

Загально-теоретичний внесок у вивчення явища міжнародного арбітражу у контексті загального міжнародного права зробили такі вчені, як Л. Н. Анисимов, І. Л. Бліщенко, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, О. В. Буткевич, М. М. Гнатовський, В. Н. Денисов, В. Н. Дурденевський, Г. В. Ігнатенко, Г. Р. Казарян, Р. А. Каламкарян, В. О. Кисіль, В. П. Кононенко, В. М. Корецький, Є. О. Коровін, І. І. Лукашук, П. Маланчук, М. К. Михайловський, А. П. Мовчан, О. С. Переверзева, О. С. Пешнін, А. Попков, В. С. Ржевська, О. М. Шемякін.

Зазначену проблематику частково досліджували науковці Вінницького національного аграрного університету а саме: Калетнік Г.М., Опольська Н.М., Оверковська Т.К., Правдюк А.Л., Ковальов Д.В.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Магістерську роботу виконано на кафедрі права Вінницького національного аграрного університету відповідно до ініціативної тематики «Правове забезпечення прав і свобод людини в умовах євроінтеграції», що діє з грудня

2018 року по грудень 2022 року. Тему магістерської роботи затверджено на засіданні кафедри права Вінницького національного аграрного університету (Протокол № 4 від 27.08.20) та наказом ректора №51-м від 10.04.2020 року.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз міжнародного арбітражного врегулювання міжнародних спорів як явища міжнародно-правового характеру з наголосом на діяльність Постійної палати третейського суду.

Досягнення поставленої мети здійснювалося через постановку та вирішення наступних основних завдань:

- проаналізувати генезис становлення Міжнародного третейського суду у міжнародному праві;
- виявити та схарактеризувати історичні моделі третейського судочинства;
- охарактеризувати типи, види та форми третейського правосуддя;
- розкрити роль і значення діяльності Постійної палати третейського суду у врегулюванні міжнародних спорів;
- схарактеризувати принципи третейського судочинства у сучасному міжнародному праві;
- проаналізувати зміст та особливості арбітражної угоди (компромісу), визначити її роль у встановленні юрисдикції та компетенції третейського суду;
- охарактеризувати правову природу, суть та нормативний зміст стадій третейського судочинства згідно положень Арбітражного регламенту Постійної палати третейського суду 2012 року;
- схарактеризувати правову природу та складові явища рішень третейського суду згідно положень Арбітражного регламенту Постійної палати третейського суду 2012 року;
- розкрити правову природу арбітражного врегулювання міжнародних спорів за участю приватних сторін;
- з’ясувати доцільність звернення України до Постійної палати третейського суду з позовами у випадку виникнення міжнародних спорів;

– спрогнозувати ситуації залучення України як відповідача у Постійній палаті третейського суду з ініціативи приватних сторін.

Об'єктом дослідження є правовідносини суб'єктів міжнародного права у процесі врегулювання міжнародних спорів міжнародними третейськими судами з наголосом на статус Постійної палати третейського суду та її практики.

Предметом роботи є процесуальні та матеріальні норми міжнародного права, що визначають діяльність третейських судів.

Методи дослідження. У роботі використаний широкий спектр методів та підходів, що стосуються врегулювання спорів міжнародними третейськими судами. Методичне підґрунтя їх складають філософсько-світоглядні, загальні та спеціальні наукові методи міжнародно-правової науки. Використання цих методів має здебільшого комплексний характер.

У процесі дослідження застосовувалися такі методи, як історичний, порівняльний та аналітичний, класифікація, аналіз та синтез, дедукція, діалектичний метод пізнання, формально-юридичний метод, системно-структурний метод, а також звернення до категорії загального та особливого, суті та явища, абстрактного та конкретного.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у висновки та теоретичні положення можуть сприяти подальшій науковій розробці проблем, пов'язаних із врегулювання міжнародних спорів загалом.

Практична значимість отриманих результатів може використовуватися у таких сферах діяльності:

- науково-дослідній сфері для з'ясування засад та закономірностей арбітражного врегулювання як складової міжнародного правосуддя;
- правотворчій діяльності під час формування позиції України у позовах від її імені, або за її участі при підписанні конвенцій, які передбачають відповідний засіб врегулювання міжнародних спорів;
- навчальному процесі при викладанні курсу «Міжнародне публічне право», спецкурсу «Мирне врегулювання міжнародних спорів».

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на дев'ять підрозділів, висновків, а також списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

МІЖНАРОДНИЙ АРБІТРАЖ (ТРЕТЕЙСЬКИЙ СУД) ТА ЙОГО ЕВОЛЮЦІЯ В СИСТЕМІ МИРНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ МІЖ ДЕРЖАВАМИ

1.1 Арбітраж (третейський суд) в стародавні часи

Арбітражне врегулювання міжнародних спорів присутнє на всіх стадіях розвитку людського суспільства, починаючи із Стародавнього світу. Набуваючи тих чи інших форм, воно зуміло зберегти ефективність та актуальність у середовищі інших схожих та суміжних засобів. Історичне завдання, яке поставало перед міжнародним правом, стосувалося пошуку найефективніших рішень у процесі третейського судочинства для швидкого та якісного врегулювання міжнародного спору. Задля цього необхідно було узагальнювати наявну практику, виявляти закономірності арбітражного врегулювання та пропонувати широкому загалу їх впровадження у випадку виникнення непорозумінь. У ст. 33 Статуту ООН підтверджено застосування міжнародного арбітражу як самостійного та окремого засобу врегулювання міжнародних спорів. Відокремлення третейського правосуддя в нормативно-правових актах загалом схвалюється більшістю науковців, зокрема: А. Х. Абашидзе [2, с.72], Ю. М. Колосов та Є. С.Кривчикова [61, с. 345]. Американський юрист Г. Борн охарактеризував арбітраж як засіб, за допомогою якого спір вирішується незацікавленою особою, відповідно до добровільної угоди сторін [18, с. 141].

Міжнародний спір – це взаємні претензії сторін щодо змісту та обсягу міжнародних зобов'язань у процесі їхнього виконання (дотримання). Е. А. Пушмін вживає термін «взаимные притязания» (зазіхання) [82, с. 13]. Отже змістом протистоянь держав є розбіжності у позиціях щодо об'єкта міжнародного права, які становлять предмет міжнародного спору. Таку позицію підтримують Ю. В. Осинцев [71, с. 209-220] та Л. Д. Тимченко [91, с. 457-458]. Тому участь третьої сторони у процесі врегулювання міжнародних спорів завжди

позитивно впливала на результат погодження сторін, пропонувала справедливі та легітимні шляхи здійснення поведінки на міжнародній арені тощо. Залежно від намірів сторін спору для третьої сторони формувалася зміст її повноважень і, як наслідок, – результат її місії. Третя сторона загалом присутня у переважній більшості переліку мирних засобів врегулювання міжнародних спорів. Проте її діяльність у різних засобах суттєво відрізняється. Вершиною процесу мирного врегулювання вважали ситуацію, коли сторони приймали позицію третьої сторони і підпорядковували їй свою поведінку. Найефективніше це можна було реалізувати зазвичай у судовому (передусім – арбітражному) процесі, де пошук компромісу загалом уособлював волю більшості зацікавлених сторін. Третейське правосуддя завжди пропонувало найкращі способи врегулювання чи досягнення компромісу. Практика третейського судочинства простежується з часів Стародавнього світу. [53, с. 6].

Різні історичні етапи розвитку людського суспільства завжди пропонували нові та особливі типи і форми третейського правосуддя, поступово напрацьовуючи відповідні засади, які виокремлювали та відмежовували його у середовищі засобів мирного врегулювання міжнародних спорів. Варто наголосити на еволюційному характері цього процесу, що забезпечував перехід від більш простих до складних форм, зумовлював якісне вдосконалення існуючих, перетворення одних в інші тощо. Сьогодні, за умови кодифікації різноманітних та взаємопов'язаних засобів мирного врегулювання міжнародних спорів за участю третіх сторін, важко проводити аналогію та ідентифікувати конкретні засоби врегулювання на різних історичних етапах у конкретних міжнародних спорах. Проте беззаперечно є чіткі критерії, за допомогою яких можна відмежувати ті чи інші засоби врегулювання міжнародних спорів, якщо аналізувати безпосередньо поведінку третьої сторони, визначаючи її місце та роль у процесі врегулювання.

Свій початок третейське правосуддя знаходить у посередництві. Допуск до процесу третьої сторони започаткував окремий етап формування системи засобів мирного врегулювання міжнародних спорів. Участь незалежного

посередника безпосередньо була пов'язана з розширенням кола учасників та необхідності сприйняття сторонами спору незалежної концепції врегулювання. Посередництво, за своєю суттю, може поширюватися на всі відносини протиріч держав, а третейському судові підлягають питання, які можуть бути предметом юридичного спору [38, с. 80].

Розширення повноважень посередника беззаперечно видозмінювало його статус у процесі мирного врегулювання: посередництво історично зумовило процедуру примирення, а примирення, своєю чергою – третейське правосуддя.

Для більш якісного аналізу необхідно внести термінологічну ясність щодо окремих явищ процесу мирного врегулювання міжнародних спорів. Під посередництвом потрібно розуміти засіб мирного врегулювання міжнародних спорів, який передбачає участь третьої сторони і полягає у її сприянні сторонами врегулювати спір. Примирення можна розглядати і як засіб мирного врегулювання міжнародних спорів, і як результат застосування будь-якого мирного засобу.

Як засіб врегулювання міжнародних спорів примирення виникло досить пізно, поряд із слідчою процедурою. Воно уособлює діяльність допоміжного органу, рішення якого може бути факультативним. Тому, всі погоджувальні чи примирні процедури Стародавнього світу та Середньовіччя можна асоціювати з третейським правосуддям, зважаючи на обов'язковий результат врегулювання.

Участь третьої сторони завжди наголошувала на позитивних намірах сторін щодо врегулювання, оскільки вони уже йшли на поступки і починали домовлятися, принаймні щодо участі третьої сторони. Водночас автономний і самостійний учасник процесу врегулювання своєю присутністю суттєво видозмінював ситуацію через додаткове формування відповідних взаємних зобов'язань з кожною сторін спору.

Перший етап формування мирних засобів врегулювання міжнародних спорів безумовно розпочався з арбітражу у період Стародавнього світу – із зародженням людського суспільства [38, с. 542]. За умови панування права сили

у міжнародних відносинах, розв'язання війни зазвичай було природним для зовнішньої політики. Економічна й військова могутність давали необмежені можливості у вирішенні міжнародних спорів на свою користь, тому держави інколи самі провокували двосторонні ускладнення. Незважаючи на тотальне переважання права сили, мирні засоби врегулювання міжнародних спорів, передусім арбітраж, також мали застосування у міжнародних відносинах.

Перші прояви третейського правосуддя як явища міжнародного права з'явилися у Древній Греції. Деякі дослідники звертають увагу на врегулювання міжнародних спорів у рамках амфіктіоній Стародавнього світу (середина II тис. до н.е. – IV ст. до н.е.) [35, с. 60-61]. Факти невиконання чи неналежне виконання зобов'язань учасниками утворення часто підлягали розгляду спеціальної третейської комісії. Її наявність засвідчує значний прогрес у врегулюванні міжнародних спорів за участю третьої сторони, оскільки ухвалення рішення зазвичай не враховувало волі сторін спору.

Давні історичні джерела, що описують процедуру врегулювання спорів дуже схожу на арбітраж, датовані приблизно IV ст. до н.е., висвітлюють події, які мали місце у рамках Дельфійської амфіктіонії. Американські дослідники Роберт Боннер (Robert J. Bonner) та Гертруда Смітт (Gertrude Smitt) висловлюють припущення, що кожна із держав-полісів, які були учасниками амфіктіонії (на час заснування їх налічувалося дванадцять) делегували двох представників, яких називали хіеромнемони [13, с. 1-12]. Вони здійснювали правові функції і приносили відповідну присягу. Для захисту інтересів поліса-учасника використовували пілагораїв, які були представниками цих держав. На думку дослідників хіеромнемони та пілагораї становили організаційну структуру амфіктіонії. Процедура розгляду справи полягала у заслуховуванні представників сторін, які повинні були переконати суддів у правоті сторони, яку вони представляли. Як приклад дослідники наводять справу Делійців проти Афінян про право останніх контролювати храм Делона. Представник Афінян Гіперідіс виголосив геніальну промову, яка вирішила справу на користь Афінян. Про існування у Древній Греції самостійного органу врегулювання міжполісних

конфронтацій не пов'язаного з інститутами представництва, наголошує також Є. Коровін [49, с. 8].

Незважаючи на те, що право на звернення мали також індивіди, у процесі вирішення спору домінував публічний інтерес. Плутарх розповідає про справу щодо фессалійських торговців, яких пограбували та ув'язнили долпійські поселенці острова Кірос. Звільнившись з полону, торговці подали позов до амфіктіонії. Рішення передбачало реституцію торговцям з боку общини острова, а не окремих його представників [13, с. 1-12].

З часом арбітраж в рамках амфіктіоній став звичним явищем і був широко застосовуваним. Історичні джерела свідчать про врегулювання територіальних спорів Лігою Корінфа за часів правління Філіпа II – царя македонців у середині IV ст. до н.е. [12, с. 72-92].

Значення третейських комісій амфіктіоній у формуванні античного арбітражу важко переоцінити. По суті, це був перший досвід участі третьої сторони у врегулюванні міждержавних спорів, коли за основу брали саме рішення третьої сторони. За таких умов процес розгляду спору вже мав прогресивний характер, оскільки враховував позиції більшості учасників та забезпечував стабільність міжнародних відносин шляхом прямого примусу до виконання міжнародних зобов'язань. З огляду на досвід вирішення спорів, набутий у рамках амфіктіоній, використання третьої сторони у процесі врегулювання міжнародних ускладнень перейняли федеративні союзи та інші державні утворення того часу.

Зазвичай третьою стороною обирали поліс, якому довіряли обидві сторони. Від імені цього полісу виступали спеціально обрані населенням представники. Такий спосіб формування третьої сторони засвідчує ще одну складову третейського врегулювання – підбір кандидатів для врегулювання спору, який зазвичай зумовлював високу якість ухвалюваного рішення, впливав на імідж третьої сторони та майбутні двосторонні відносини державних утворень. До представників висувають особливі вимоги, як професійні (знання, вміння), так і моральні, людські тощо.

Третейське правосуддя Стародавнього світу формується як окреме та самостійне явище, хоча деякі дослідники ще схильні вважати його посередництвом [35, с.73]. Підтвердженням відокремлення є те, що у посередництві третю сторону залучають для контакту та сприяння процесу врегулювання, а в арбітражі третя сторона врегулює спір самостійно, без участі сторін у прийнятті рішення. Тому компетенція і повноваження третьої сторони застерігалися заздалегідь та цілком зосереджувалися саме на вирішенні спору, без використання додатково компромісу сторін. Це – класичний прообраз арбітражної процедури, яка характерна і для сучасного міжнародного права: третя сторона зазвичай схиляє учасників до дружнього (компромісного) врегулювання, а у випадку відмови приймає спір до розгляду по суті і виносить своє остаточне й обов'язкове рішення.

Сучасна методологія дає змогу кваліфікувати у правових явищах типи, види, форми тощо. Це можна реалізувати за різними критеріями, зокрема: час існування, вплив на суспільні відносини, структура, порядок функціонування тощо. У явищі міжнародного арбітражу теж можна виокремити типи та види. Типологізація за словами П. М. Рабіновича (у питаннях держави), слугує для «поділу» правових явищ на «різновиди (тобто – типи), які розкривають їх соціальну сутність, тобто здатних задовольняти певні потреби та інтереси» [83, с.59]. Типи міжнародного арбітражу можна виділяти з огляду на відповідні періоди часу. Натомість, С. Л. Лазарев виокремлює чотири: IV тисячоліття до н.е. – I тисячоліття н.е., XI – XVIII ст., від Договору Джея 1794 р. – до кінця XIX ст., Гаазькі мирні конференції 1899–1907 рр. [53, с. 5-50], проте можна запропонувати і більш спрощену періодику: стародавні часи, середньовіччя, сучасність.

У межах кожного із типів міжнародного арбітражу допустимо виділяти форми арбітражу: одноособові, колегіальні (три, п'ять і більше суддів) та види арбітражу: *ad hoc* та спеціальний (конвенційний). Деякі дослідники, аналізуючи правові засоби врегулювання міжнародних спорів, за критерієм способу

прийняття (формування) арбітражного рішення арбітражним органом виокремлюють: компромісну, зобов'язальну та судову моделі [15, с. 196].

Застосування моделей арбітражного рішення у дослідженні є цілком прийнятним для потреб аналізу суті та особливостей типів, видів і форм третейського правосуддя з огляду на прив'язку конкретних моделей правосуддя до відповідного періоду історії людства. Запропонований перелік не лише окреслює можливі способи формування арбітражного рішення, а й формує цілісну систему різновидів рішень арбітражних органів, встановлюючи певну залежність їх виникнення та зміни однієї на іншу. Сукупність моделей наголошують на широкому діапазоні арбітражного врегулювання, модифікаціях та модернізаціях органів, процесуальних та процедурних положеннях судочинства.

Під моделлю третейського правосуддя, на нашу думку, необхідно розуміти спосіб (механізм) прийняття рішення у справі арбітражним органом задля примирення сторін через погодження чи відмову від своїх претензій щодо предмета спору та недопущення повторного висунення таких претензій у майбутньому.

Видається, кожна модель третейського правосуддя уособлює особливий порядок прийняття арбітражного рішення з урахування обставин справи, намірів сторін та можливості досягнення погодження сторін загалом. Модель, притаманну комісіям амфіктіоній можна вважати «зобов'язальною», оскільки рішення приймала третя сторона без участі зацікавленої сторони і без урахування волі останньої. Окрім того, винесене рішення впроваджувалося під загрозою розв'язання війни проти учасника-правопорушника.

Зовсім інший характер носила компромісна (компенсаційна) модель арбітражних рішень. З огляду на те, що програш справи вважали соромом, досягнути примирення сторін було дуже важко. Прагнення державних утворень Стародавнього світу розв'язати конфліктні ситуації щодо своїх прав та інтересів будь-яким чином, допускало передусім використання війни як способу перегляду існуючих міжнародних зобов'язань. Навіть уникаючи збройного

конфлікту, держави намагалися у новному обсязі задоволити власні інтереси. Як наслідок, необхідність поступок потребував певної компенсації. Дослідник Д. Л. Давиденко посилається на текст «Ілліади» Гомера щодо спору між Ахіллом та Агамемноном у питаннях розподілу воєнної здобичі. Агамемнон задля примирення пропонує дари, повернення бранки Брисеїди, шлюбні обіцянки щодо власної дочки та багате придане.[25, с. 24]. Отже, древні греки допускали у внутрішньому праві компенсації, не пов'язані з предметом спору задля примирення і дотримання визначеної поведінки. На наш погляд, таке зазвичай мало місце за умови неможливості повернення *status quo* або реституції в натурі. Беззаперечно компенсації могли поширюватися і на міждержавне врегулювання спорів.

Окрім цього, сторони могли укласти мирову безпосередньо у процесі арбітражного врегулювання, яку вважали арбітражним рішенням і оформлювали відповідно.

Здатність держави вести війну або намір підпорядкуватися рішенням третейського органу, якщо застосування сили неумісне, зумовлювали як розвиток засобів та способів ведення війни, так і можливості вдосконалення моделей арбітражних рішень. Відповідно запровадження нових моделей арбітражного врегулювання тісно пов'язане з потребою примирення, підпорядкуванню волі авторитетного арбітра чи сприйняття універсальних правових конструкцій, основу яких становить справедливість, об'єктивність, повага прав та інтересів іншої сторони тощо.

Древній Греції була також відома і судова модель прийняття арбітражного рішення. Основою процедури врегулювання міжнародних спорів у Древній Греції зазвичай слугувала процедура загального судочинства того періоду. Врегулювання не розрізняло категорії суперечностей, тому розглядали спори як правового, так і політичного характеру. Дослідник історії третейського правосуддя Д. Л. Давиденко виокремлює дві стадії врегулювання: *diaetesia*, яка включала діалог чи примирення, та *krisis* – винесення рішення [25, с.24]. На нашу думку, саме завдяки цьому було сформовано «класичну» модель

третейського врегулювання, яка виокремлює його у системі мирних засобів вирішення міжнародних спорів.

Діалог у процесі третейського врегулювання мав величезне значення, оскільки сторони не лише оприлюднювали власні позиції, претензії, а й демонстрували власне розуміння права, окремих правових явищ і напрям розвитку правовідносин. Вважаємо, що саме діалогу завдячує змагальна процедура, притаманна третейському правосуддю. С. Л. Лазарєв зазначає: «Сторони скеровували своїх представників, які висували та захищали їхні претензії» [53, с. 10]. Оприлюднення позицій сторін дозволяло арбітрам знаходити відправні пункти майбутнього врегулювання, метою якого було примирення сторін.

Поширення арбітражного врегулювання у Древній Греції, на думку деяких учених, є об'єктивною закономірністю. Зокрема, Р. Морріс стверджує: «у Древній Греції обставини були найсприятливішими для арбітражу» [55, с. 7]. Д. Л. Давиденко наголошує: «посередництво, арбітраж та судові провадження разом становили взаємодоповнюючі частини єдиної системи вирішення спорів» [25, с. 23-26]. Натомість, Д. Б. Левін зазначає: «у міжнародній практиці древньогрецьких держав навіть укладали угоди про арбітраж» [55, с. 10]. На договорах про арбітраж також наголошує А. Талалаєв [88, с. 10]. Зокрема, договори між Спартою та Афінами 446 р. до н.е. та Спартою та Аргосом 418 р. до н.е. передбачали передання спорів на розгляд третейського суду [27, с. 17].

Історія Древньої Греції подає багато прикладів третейських рішень. Однак тоді ще не було постійних установ і кожен спір вирішував спеціально створений арбітраж. Є погляд, що в цей час арбітраж ще не сформувався як інститут міжнародного права, а мав місце лише як спосіб вирішення спору [53, с. 6].

Участь третьої сторони у процесі врегулювання міжнародних спорів у Древній Греції була досить поширеним явищем. Загрози збройних конфліктів, внутрішні протиріччя забезпечили розвиток різних форм примирення та

врегулювання спорів. Найефективніше розв'язували спори саме посередники, незалежно від функцій, які вони виконували. Особливістю врегулювання спорів у Древній Греції було саме примирення, без прив'язки до будь-якого засобу. Д. Л. Давиденко наводить приклади з грецької міфології, коли примирення було основним результатом вирішення спірних ситуацій [25, с. 23].

Примирення, на нашу думку, становить основу будь-якої моделі арбітражного врегулювання міжнародних спорів, які формувалися у Древній Греції. Стійкість рішення та його обов'язкова сила зазвичай досягалися внаслідок задоволення інтересів обох сторін одночасно, античні арбітри навіть намагалися забезпечити такий стан врегулювання, щоб жодна зі сторін не вважала себе повністю переможеною [25, с. 24]. Компромісу також сприяло використання відомих античному праву явищ та звичаїв, релігійні та філософські звичаї, уявлення тощо. Зокрема, врегулювання могло виражатися у поверненні *status quo*, субституції, компенсації тощо. Поряд із цим широко застосовували у процесі врегулювання спору обдарування, пробачення (прощення), звернення до оракула, жереб та інше. Задоволення сторін у процесі врегулювання загалом нівелювало взаємні претензії, а винесене рішення вважали справедливим та обов'язковою поведінкою для сторін. Серед різноманіття міжнародних договорів у стародавній Греції дослідники відзначають такий вид угод, як про кордони і арбітраж [5, с. 25].

Вплив права на процес третейського врегулювання у Древній Греції був очевидний з кількох причин. По-перше, причиною виникнення спорів часто були питання, які застосували основи права. Зокрема, частина претензій зводилася до територіальних питань: у II ст. до н.е. предметом спорів були прикордонні території між Корінфом та Епідавром, Мессіною та Фігалією, інколи сторони оспорювали право власності на порт або острів чи певні природні ресурси – річки, струмки тощо [35, с. 73].

По-друге, чіткість, послідовність і однозначність правової процедури зазвичай зумовлювали якісне остаточне рішення, або суттєво його

покращували. А. Гефтер наголошує: «В історії третейське врегулювання трапляється у різноманітних формах. У греків ми відшукуємо його у формі звернення до правосуддя третьої чи союзної держави.» [53, с. 7]. Беззаперечно, наслідком такого врегулювання було рішення, яке носило швидше політичний, ніж правовий характер.

Проте не варто недооцінювати сенс і характер винесеного рішення з правових позицій. Зазвичай спори того періоду часу безумовно стосувалися конкретних прав сторін. Наголошуючи на професійності та кваліфікації третейських органів, передусім варто наголосити на панівній ролі справедливості та права у їхній діяльності, а також достатнє розуміння правових явищ і конструкцій обраних до їхнього складу осіб. На нашу думку, за основу третейські органи приймали положення існуючого на той момент внутрішнього права, яке, зокрема, за свідченнями Аристотеля, вже оперувало поняттями зобов'язального права, що виникало з договорів та деліктів, а суть врегулювання зводилася до пошуку аналогій або використання ефективнішої норми із середовища конкурентних [52, с. 113].

Використання правових норм чи правових засад у процесі арбітражного врегулювання прив'язувало винесене рішення до зрозумілої та допустимої поведінки, яку сприймали як закономірну та справедливу. Чинник права, у тому числі – національного права сторін (передусім його вплив на зміст третейського рішення), зберігав своє значення упродовж тривалого періоду часу. Межі національних інтересів завжди були причиною міжнародних ускладнень, а їх правомірність – основою майбутнього третейського рішення. З цією метою сторони залучали до складу суду власних громадян. Р. Каламкарян, обґрунтовуючи доцільність залучення до складу арбітражного органу громадян сторін як арбітрів, говорить: «Їхнє завдання полягає в тому, щоб дозволити сторонам висловити у ході арбітражного процесу точку зору, яка відображає їх національну концепцію права.» [37, с. 278]. Тобто, зазначимо, що вже у зародку арбітражне врегулювання було змаганням національних правових систем за визнання якіснішої та прогресивнішої у підходах до певного правового явища.

Використання основ права у процесі врегулювання та залучення авторитетного третейського судді робили третейський розгляд ефективним та самостійним засобом розв'язання міжнародних спорів.

Важливу роль у формуванні та розвитку компромісної моделі відігравав сам третейський орган. Дослідник Г. Гроцій зазначає: «подібно тому, як рівноправні союзники зазвичай передають свої спори на вирішення з'їздом союзників, не зацікавлених у самому спорі, так само чинили греки, передаючи аналогічні спори на розгляд третейських посередників.» [53, с. 8-9]. Автор беззаперечно наголошує на високому статусі та авторитеті таких посередників. Третейськими суддями виступали представники дружних та незацікавлених полісів у особі їхніх посадовців або спеціально уповноважених представників.

Обрання третейських суддів безпосередньо було пов'язане з майбутньою місією – винесення рішення, яке врегулює спір. Сторони воліли підпорядковуватися лише розумному та справедливому рішенню й очікували цього результату від суддів. Більше того, неадекватне третейське рішення могло не лише ускладнити стосунки однієї зі сторін з третейським посередником, а й розв'язати між ними війну. Очевидно, що на третейських суддів покладалися величезні обов'язки, які породжували серйозні наслідки.

Третьою стороною зазвичай обирали поліс, якому, ймовірно, довіряли обидві сторони спору. На відміну від посередництва та примирення третя сторона у арбітражі суттєво змінює свій статус. По-перше, порівняно з третейською комісією амфіктіонії третя сторона стає незалежною, неупередженою і незацікавленою щодо предмета спору та результату вирішення спору по суті.

По-друге, підбір кандидатів для врегулювання суперечностей ставав більш кваліфікованим, оскільки від якості ухваленого рішення залежав імідж третьої сторони та майбутні двосторонні відносини державних утворень. Відповідно до представників висувають особливі вимоги не лише щодо справедливості, моралі, неупередженості, а й професійні: щодо знань, умінь

тощо. Правильність ведення процесу, всебічний аналіз, неупереджений підхід до позицій сторін ставали передумовою якісного рішення.

Беззаперечно, арбітраж у Древній Греції асоціювався з судовим процесом. Це давало змогу не лише забезпечити якісний та ефективний розгляд, а й визначало статус запропонованого рішення, яке повинно було володіти юридичною силою. Підтвердженням сприйняття арбітражного врегулювання як судового процесу свідчить використання процесуального права для фіксації як самого процесу, так і його результатів. Джерела містять відомості про письмове оформлення процесу арбітражу з поетапною реєстрацією процесуальних дій, оприлюднення результатів через закріплення їх у камені тощо. Грекам були навіть відомі договори про постійний третейський суд, але очевидно в незначних кількостях. Вони траплялися в союзних договорах [90, с.119].

Процедура винесення третейського рішення зазвичай мала свої особливості. Третейський судовий орган пропонував сторонам примиритися самостійно під загрозою винесення неупередженого рішення. Сторони навіть уклали мирові угоди у процесі арбітражного розгляду [25, с. 26]. Отже, сторони стояли перед вибором укласти мирову угоду або самостійно чи отримати її як третейське рішення від третейського судового органу.

Безумовно і саме третейське рішення у своїй основі було компромісом, що враховував позиції та інтереси сторін, і, по суті, виступало аналогом мирової угоди між сторонами. Як уже було наголошено, у процесі третейського правосуддя політичні аспекти домінували над правовими. Третейському розгляду, як правило, підлягали неважливі справи. До іноземних держав такий спосіб взагалі не застосовували [73, с. 56].

Незважаючи на широке використання арбітражу у Древній Греції, Древній Рим по-своєму сприймав цю інституцію. Прикладів участі Древнього Риму як сторони арбітражу історія не знає. Це цілком узгоджується із статусом та політикою римлян, які надавали перевагу застосуванню сили. В окремих випадках Древній Рим виступав арбітром, використовуючи процес у власних

інтересах. Тому засади й особливості арбітражного врегулювання міжнародних спорів Стародавнього світу необхідно пов'язувати із Древньою Грецією.

Практикою древніх греків було закладено основи третейського правосуддя, які не втратили актуальності й сьогодні. Базисом третейського судочинства є воля сторін спору, спрямована на визначення правомірної поведінки на засадах справедливості, верховенства права, задоволення прав та інтересів сторін тощо. На відміну від судових органів, арбітражне врегулювання здійснюється незалежними, незацікавленими, але лояльними до сторін спору судьями, які у будь-якому випадку врахують інтереси та потреби сторін і винесуть справедливе рішення.

Спектр різновидів арбітражних органів, які врегульовували міжнародні спори у Древній Греції, наголошують на різнопланових можливостях арбітражу забезпечити врегулювання у різних умовах, демонструючи гнучкість та універсальність судочинства. Підтвердженням цього є виокремлення зобов'язальної, компромісної та судової моделей прийняття рішень арбітражними органами древніх віків, які мали місце в історії та були розраховані на здійснення третейського правосуддя.

1.2 Ранні форми арбітражного (третейського) розгляду мирного розв'язання спорів ad hoc

Окремі моделі третейського правосуддя можна прослідкувати і у більш пізні періоди, зокрема – у середньовіччі. Пропозицію якісного та неупередженого рішення з боку арбітражних органів завжди сприймали позитивно через визначення правомірної поведінки на міжнародній арені, яка ставала водночас відправним пунктом у відносинах між державами. У різних історичних умовах для врегулювання міжнародних спорів потрібні були різні моделі третейського правосуддя, які змінювали чи переростали одна в одну.

Ціль третейського врегулювання завжди залишалася незмінною: примирення сторін і припинення конфлікту. У X–XIII ст. ст. забезпечити мирне

вирішення міжнародних спорів могли далеко не всі раніше відомі інституції. Зобов'язання визнати та виконати рішення третейського органу у цей період, видається, забезпечувалися радше перспективою негативних наслідків, пов'язаних із можливостями третейського органу (посередника), ніж реальним погодженням претензій сторін.

На перший план у питаннях врегулювання міжнародних спорів вже виступають глави домінуючих у регіоні держав, релігійних об'єднань тощо. Зокрема, Святий престол міг вимагати від сторін не лише припинення конфронтації або дотримання конкретної поведінки. Інколи з його ініціативи оголошували «вічний мир», який не допускав жодних суперечностей. Порушення цієї вимоги карали відлученням від церкви та позбавленням іншого привілею. Загалом така роль церкви була б чудовою, якби понтифіки не зловживали своїм становищем [96, с. 37].

Папи Олександр III (1159–1181рр.), Інокентій III (1198–1216 рр.), Григорій IX (1227–1241 рр.) та інші часто були арбітрами. Відомий російський дослідник третейського правосуддя Л. Камаровській наголошує, що глави католицької церкви часто з власної ініціативи приймали до розгляду та врегульовували спори між правителями, правителями та їхніми васалами тощо [38, с. 119-120]. Загальновідомим прикладом стало врегулювання Олександром VI (1492–1503 рр.) у 1493 р. спору між Іспанією та Португалією щодо володінь у Новому Світі. Папа постановив, що Іспанії повинні належати всі землі на захід від лінії між 41° і 44° західної довготи, а Португалії – на схід [38, с. 120].

Кардинали і єпископи також виступали в ролі арбітрів. Зокрема, в 1276 р. два єпископи були арбітрами між королями Угорщини і Богемії. Цей спір про кордони сторони передали на арбітражний розгляд короля Карла Неаполітанського, а він делегував свої права арбітра третейській комісії з двох єпископів та одного рицаря. Натомість Людовік IX у 1263 р. вирішив на користь короля англійського Генріха III його спір з баронами звільнивши короля від присяги, повернувши йому 24 фортеці, захоплені баронами, а у 1268 р. вирішив спір між графами Люксембурзькими та Карськими [38, с. 120].

Беззаперечно понтифікові чи іншим представникам церкви, а також решті арбітрів доводилося врегульовувати переважно політичні спори щодо територій, права власності, престолонаступництва тощо. Проте рішення могли бути змішаного характеру і поєднувати водночас правові та політичні аспекти. За всіма ознаками раннє середньовіччя характеризується використанням зобов'язальної моделі третейського правосуддя, де домінує воля арбітра чи арбітражного органу за умови його колегіального складу. Арбітражний орган аналізованого періоду набув форми або одноосібного органу, або третейської комісії з рівним представництвом сторін. Рішення третейських комісій являють собою компроміс (іноді – консенсус) арбітрів.

В епоху Середньовіччя концепція універсальності третейського суду між народами лунає набагато чіткіше. Мирні засоби вирішення міжнародних спорів у цей період почали збагачуватися за рахунок частого звернення до третейських судів [92, с. 33-34]. Держави часто зверталися до практики застосування колегіальних органів для врегулювання спорів, укладаючи спеціальні договори. Зокрема, згідно з трактатом 1310 р. між імператором Генріхом VII і королем Філіпом Красивим була утворена третейська комісія для врегулювання прикордонних суперечок Франції та Німеччини [89, с. 45-48]. Аналогічний договір у 1343 р. був укладений між Вальдемаром датським і Магнусом шведським [89, с. 55]. За умовами договору всі їхні майбутні спори підлягали розгляду третейської комісії з 24 обраних сторонами арбітрів – по 12 від кожної сторони.

Аналогічними третейськими органами були врегульовані всі прикордонні спори Тевтонського ордену з Польщею та Литвою, зокрема, щодо островів, вилову риби, судноплавства і берегів Вісли. Польща й німецький орден неодноразово в період з 1412 р. по 1420 р. зверталися до третейського врегулювання спорів. У Торнському мирному трактаті 1411 р. було обумовлено врегулювання суперечностей органом з 12 третейських суддів, по шість від сторони. Якщо суперечності не врегульовувалися, справу передавали на розгляд Папі Римському для винесення остаточного рішення. Наявність таких органів

свідчить про пошук консенсусу в процесі врегулювання. Саме це відрізняє колегіальні органи від третейських комісій, які прийдуть їм на зміну у період пізнього середньовіччя, і заради більшої ефективності щодо прийняття рішення включатимуть непарну кількість арбітрів. Суб'єктами арбітражних спорів у середньовіччі виступали феодальні правителі, духовні особи, Папа Римський, королі, князі, єпископи тощо [31, с. 142].

У Київській Русі спосіб вибору третейського судді надавали боярам або точно встановлювали у княжій грамоті. Там було зазначено, що третій арбітр повинен бути не з чужинців, інколи навіть визначали, хто має бути третім – митрополит, князь [30, с. 341].

Середньовічна Європа виступила законодавцем нових правил третейського правосуддя. Заклики щодо звернень до правосуддя з метою збереження міжнародного миру і використання третейського суду для врегулювання міжнародних спорів містяться у проекті чеського короля Іржі Подебрада (1420–1471) [98, с. 109-110]. Запропонований у червні 1464 р. проект наголошує на застосуванні правових засобів вирішення спорів: «правосуддям мир народжується і охороняється» [98, с. 112].

Арбітражу відведено особливе місце в проекті чеського короля: «обов'язкова юрисдикція суду має відношення передусім і головним чином до питань, пов'язаних із забезпеченням всезагального миру і безпеки» [48, с. 393-396]. Наголошуючи на міжнародному мирі, автор, видається, говорив про відсутність претензій. Отже, третейське правосуддя у середньовічній Європі утверджується як легітимний засіб вирішення спорів, досягнення миру та усунення претензій [24]. У його основу покладено домінуючу позицію третьої сторони в особі утворюваного органу.

Аналізуючи значний проміжок часу існування третейських органів, можна стверджувати факт паралельного функціонування двох видів третейського правосуддя Середньовіччя. Перший із них віддавав перевагу колегіальним органам і рішення забезпечувалося консенсусом, тобто згодою (визнанням) його більшістю арбітрів. Саме так утверджувалася норма поведінки держави,

правомірна та допустима в існуючих умовах. Інший – ґрунтувався на підходах авторитетного судді (домінуючої держави на міжнародній чи регіональній арені або видатної особи) щодо змісту та обсягу міжнародних зобов'язань, охоплених предметом спору.

Одноособові третейські суди переважно зосереджувалися на медіації, яка передбачала компроміс у позиціях сторін. Проте, і незалежне рішення судді було поширеним явищем, інколи навіть за межами позовних вимог сторін. Вже було наголошено на так званій «зобов'язальній» моделі третейського правосуддя. Міжнародна практика обізнана з безліччю прикладів такого врегулювання у період Середньовіччя. Зокрема у 1831 р. голландський король у спорі між Англією та Сполученими Штатами про лінію державного кордону самостійно встановив прикордонну лінію, мотивуючи це недостатністю даних про справжнє її проходження [90, с. 82]. Загальновідомим прикладом врегулювання територіальних спорів стало рішення Папи Олександра VI (1492–1503) у 1493 р. спору між Іспанією і Португалією щодо володінь у Новому Світі. Папа постановив поділ земель між Іспанією та Португалією, при цьому було використано лінію, яка з'єднувала полюси (меридіан). Тобто в основу рішення було покладено природне явище, використання якого за жодних обставин не посягало на справедливість рішення [38, с. 120].

Очевидно, що основою будь-якого одноособового рішення була позиція відповідних національних експертних чи аналітичних структур, а воля монарха або Папи лише скріплювала та легалізувала вердикт. Це підтверджують окремі дослідники, зокрема, у колективній праці французьких авторів [90, с. 82]. У запропонованому рішенні, зазвичай містилася позиція правової школи відповідної держави, яка також включала перспективу розвитку певного напрямку міжнародних відносин, оскільки третейським суддею виступав представник панівної на універсальному чи регіональному рівнях держави чи інституції. Винесене рішення врегульовувало спір між сторонами завдяки підтвердженню змісту норми міжнародного права або завдяки вдосконаленню існуючих

правових конструкцій явищ міжнародного-правового характеру з огляду на існуючу міжнародну практику.

Натомість третейські комісії, які врегульовували міжнародні спори, схилилися здебільшого до пошуку консенсусу, зважаючи на пропорційний склад представництва. Прикладом є Англо-американський договір 1794 р. (Договір Джея), який ще допускав використання у практиці мирного врегулювання міжнародних спорів змішаних комісій, які приймали обов'язкове для сторін рішення. Французький дослідник Нгуен Куок Дінь наголошує на практиці обрання до складу таких комісій додаткового представника без повноважень для технічного забезпечення позитивного результату голосування [28, с. 88-89]. Договір Джея 1794 р. створив першу змішану комісію для подання спорів з боку Великобританії [194, с. 157].

Непропорційна кількість суддів у третейському правосудді укорінилася у першій половині XIX ст. Зазвичай більшість у третейському суді становили іноземці, що гарантувало об'єктивність та неупередженість врегулювання. Яскравим прикладом є справа судна «Алабама». Арбітражу для визначення розміру відшкодування необхідно було вдатися до компромісу між різними моделями компенсації, притаманної державам громадянства суддів та відповідних правових систем. А оскільки більшість суддів становили іноземці, саме цим можна пояснити прогресивний характер рішення, яке було виконане сторонами спору [60, с. 312].

Можливість поєднання явищ міжнародно-правового та національного, внутрішньодержавного права у процесі врегулювання міжнародного спору підтверджує використання в процесі прийняття арбітражного рішення універсальних правових моделей, які ідентичні у багатьох правових системах і закріплені законодавством низки провідних держав світу. Саме єдина для сторін формула встановлення розміру шкоди, яка підлягає компенсації (відома міжнародному публічному праву як реституція) дала змогу ухвалити справедливе рішення у справі судна «Алабама» та багатьох інших спорах.

Розвиток зобов'язальної моделі третейського правосуддя цілком відповідав перебігу історичних подій і повністю від них залежав. Окремі дослідники констатують сповільнення і навіть призупинення практики використання третейського правосуддя у процесі мирного врегулювання міжнародних спорів внаслідок формування атрибутів державотворення [51, с. 30]. Зокрема, дореволюційного періоду російський дослідник В. В. Тенішев зазначає, що у XVI–XVII ст. ст. міжнародна практика не знала жодного арбітражного врегулювання [90, с. 33]. Причину автор вбачає у державотворчих процесах та формування домінуючих держав на міжнародній арені.

На нашу думку, об'єктивних причин було декілька. Серед них не можна відкидати застосування сили, оскільки йдеться про період формування більшості імперій. Утворення потужних абсолютних монархій не лише зменшувало необхідність залучення до процесу врегулювання різних, передусім – релігійних інституцій, а й створювала їм суттєву конкуренцію.

Водночас передумовою багатьох міжнародних спорів зазвичай була відповідальність, як майнова, так і міжнародно-правова. Зобов'язальна модель, притаманна передусім колегіальним органам, яка віддавала перевагу політичному рішення на основі справедливості, уже не відповідала вимогам часу, а більш прогресивна модель ще не була сформована. Тому прогалину заповнювали третейські суди, які очолювали, або взагалі – утворювали провідні держави світу, тобто, практика знову повернулася до використання одноособових третейських органів. Рішення зрозуміло приймали на основі бачення цією державою спірних правовідносин, а забезпечувалося перспективами ускладнення міждержавних відносин [66, с. 375]. Про участь монархів Великобританії, Іспанії, Росії у вирішенні міжнародних спорів Середньовіччя наголошують окремі дослідники [1, с. 98-99].

Беззаперечно, зобов'язальна модель третейського правосуддя є самостійним та окремим явищем процесу мирного врегулювання міжнародних спорів. Це підтверджується суттю та змістом третейського рішення. Вона пропонувала обов'язкову поведінку за наслідками врегулювання завдяки

реальному вдосконаленню існуючих міжнародних зобов'язань передусім через розширення зобов'язань сторін [18, с. 236]. Як наголошує білоруський дослідник А. Попков одноосібний арбітр, виносячи рішення, зазвичай не аргументував його, а примушування до виконання передусім несприятливого для однієї з сторін, рішення гарантувалося авторитетом арбітра [76, с. 28].

І компромісна, і зобов'язальна модель третейського правосуддя зосереджувалася загалом на прийнятті радше політичних, ніж правових рішень. Цьому сприяла відсутність тривалої міжнародної практики, швидкий розвиток міжнародних відносин та пріоритет засад взаємності над верховенством права. Проте, з плином часу, держави змушені були ширше використовувати правові моделі для розуміння та застосування явищ міжнародного права. Така потреба виникала з випадків відповідальності, що часто провокували міжнародні спори. Як зазначає О. В. Буткевич: «інститут міжнародного арбітражу у класичному міжнародному праві відбувався у два етапи. На першому етапі 1648–1815 рр. арбітражне вирішення спорів занепало, а з початку ХІХ ст. арбітраж виділився як досить потужний окремий інститут у системі міжнародного права» [11, с. 291].

Перехід до рішень правового характеру у третейському правосудді був зумовлений об'єктивною необхідністю. Застосування правових конструкцій у міжнародних відносинах зазвичай підвищувало якість взаємодії держав, робило чіткими та зрозумілими, адаптованими до часу, потреб зобов'язання. З іншого боку, розуміння правових явищ, застосування аналогій давали змогу державам чітко визначати межі своїх прав та обов'язків, допустимість інтересів та зазіхань. Особливо важливими були правові моделі у питаннях врегулювання міжнародних спорів, пов'язаних із відшкодуванням шкоди у питаннях міжнародно-правової відповідальності.

У ХІХ – на початку ХХ ст. міжнародне право не виокремлювало публічні та приватні аспекти відповідальності й більшість міжнародних спорів були економічного характеру. Зокрема спір між Венесуелою з одного боку й Англією, Німеччиною та Італією – з іншого (Справа про Венесуельські преференції 1874 р.). Задля забезпечення компенсації коаліційні військово-морські сили вдалися до

репресалій, унаслідок яких частина флоту Венесуели була знищена, а важливі морські порти піддалися бомбардуванню. Уряд Венесуели змушений був запропонувати механізм компенсації [90, с. 36-37]. Отже, мирне врегулювання було або актом доброї волі сторін, або загрозою застосування сили і насильницьким задоволенням державних інтересів і спонукало сторони йти на поступки (компроміс).

Окремі дослідники наголошують на тому, що формування судової моделі третейського правосуддя потребувало багато часу та відповідних суспільно-правових умов. Паритет сил на міжнародній арені зумовлював не лише відмову від застосування сили, а й справедливе врегулювання протиріч. Більшість розвинутих держав цього періоду володіла стабільною національною правовою системою, а значна кількість правових явищ була описана чи кодифікована. При цьому в рамках окремих систем права, розуміння та сприйняття багатьох правових явищ різними державами збігалось. Саме у середовищі таких держав зародилася потреба врегульовувати спори, як правові протистояння і не розцінювати міжнародні ускладнення як підставу застосовувати силу. Зокрема, В. В. Тенішев наголошує, що майже 200 спорів було врегульовано арбітражною процедурою з метою відмови від розв'язання війни [90, с. 34].

Більшість дослідників слушно вважають відправним пунктом застосування судової моделі третейського правосуддя саме англо-американський договір 1794 р. (Договір Джея), який передбачав арбітражну процедуру для врегулювання претензій підданих Великобританії та громадян США [162, с. 685-692]. Він допускав, як уже було зазначено, використання у практиці мирного врегулювання міжнародних спорів участь спільних третейських комісій. Сторони призначали своїх представників – комісарів, ті своєю чергою обирали посередника – суперарбітра [38, с. 185]. Комісарів переважно обирали з представників національних судових чи судово-адміністративних органів.

Їх участь суттєво розширила застосування основ права у процесі врегулювання міжнародних спорів і забезпечила переважання правових категорій над політичними. Третейське правосуддя було зосереджене на правовому

розумінні та змісті міжнародних зобов'язань, використовувало винятково правові моделі у процесі врегулювання та вимагало залучення до процесу спеціалістів відповідного фаху. Процес врегулювання теж ставав схожий на судочинство, адже для представлення власних інтересів сторони призначали при комісарах агентів. Використання міждержавних комісій у процесі врегулювання міжнародних спорів загалом було відомим явищем, оскільки держави ще з XIV ст. неодноразово зверталися до них у процесі примирення. Проте, Договір Джея 1794 р. наділяє такі комісії новими функціями і суттєво видозмінює їхній статус. Причиною цього є потреби формування рішення третейського органу на правових засадах.

Як уже було зазначено, основою взаємних претензій сторін досить часто ставало нанесення шкоди і, як наслідок – необхідність визначення меж та обсягу відповідальності. Досягнення справедливого врегулювання без використання основ права та правових конструкцій (моделей) було б неможливе. Окремі автори безапеляційно зачисляють такі комісії до складу органів третейського правосуддя [101, с. 32].

Формування згідно з положеннями Договору Джея 1794 р. органів для врегулювання міжнародних спорів – третейських комісій, започаткувало процес залучення незалежних експертів, непов'язаних обмеженнями щодо ухвалення рішень, які суперечитимуть інтересам сторони, що їх обрала. Це суттєво посилювало чинник змагальності у процесі врегулювання і передбачало відповідний рівень вимог до професійності та кваліфікації кандидатів, яких залучали до складу комісій. Сторони загалом обмежувалися в абсолютному праві вибору суддів, оскільки вже не могли впливати на залучення переважно домінуючої частини персонального складу третейського органу. Застосування третейських комісій мало місце навіть на початку XX ст. у взаєминах США та Великобританії. У спорі щодо кордонів Аляски за конвенцією від 24.01.1903 р. було сформовано третейську комісію по три представники від кожної зі сторін [102, с. 467-478].

Зважаючи на те, що значна частина міжнародних спорів стосувалася питань покровительства та захисту прав чи інтересів власних громадян, розгляд справ третейськими комісіями був можливим лише після вичерпування внутрішніх (національних) джерел (можливостей), тобто проходження усіх судових інстанцій до прийняття остаточного рішення, яке не підлягало оскарженню [38, с. 185].

Відкидаючи застосування сили, держави намагалися відшукати єдино правильну поведінку на міжнародній арені у середовищі, за таких обставин, рівних суб'єктів, які претендують на однаковий обсяг прав. Менлі О. Хадсон наводить приклад утворення комісій, покликаних врегулювати негативні наслідки работоргівлі [62, с. 33]. Рішення комісій стосувалися кваліфікації правомірності поведінки держав у боротьбі з работоргівлею і вжиття відповідних запобіжних чи караючих заходів. По суті, йшлося про необхідність дотримання принципу верховенства права у спірних ситуаціях. Беручи до уваги рамки аналізованого періоду: XVII–XIX ст. ст., на перший план виходила конкуренція національних правових підходів до явища.

Водночас процедура врегулювання міжнародних спорів запозичила з внутрішнього права правила процесу: надання сторонами доказів, відстоювання своєї позиції, спростування доказів протилежної сторони тощо. Винесення рішення третейським органом теж нагадувало процедуру, властиву внутрішньому праву. Беззаперечно, у третейському правосудді держави використовували відомі та апробовані на практиці моделі поведінки і переносили їх на об'єкти міжнародного права. Отже, сенс і зміст правосуддя загалом зумовив формування нової моделі третейського правосуддя, яку можна узагальнити назвою «судова». На судових функціях арбітрів наголошує Ч. Хайд [102, с. 459].

Зміщення акцентів у бік права беззаперечно підвищувало якість врегулювання міжнародних спорів. Справа судна «Алабама», розглянута міжнародним арбітражем, повністю завдячує концепції правосуддя, запропонованої Договором Джея 1794 р. [60, с. 312]. Суть претензій сторін

зводилася до необхідності відшкодування шкоди, заподіяної англійськими суднами, які перебували під прапором Південних Штатів Америки, економічним інтересам Північних Штатів у період громадянської війни. Безперечно, справа судна «Алабама» стала вирішальним етапом у ході еволюції третейського суду, коли США висунули Великобританії претензії у справі про крейсер «Алабама», у зв'язку з порушенням Великобританією нейтралітету під час громадянської війни у США [65, с. 234].

Пошук єдино правильного рішення, яке б влаштувало обидві сторони спору, уточнював зміст міжнародних зобов'язань. Голова Міжнародного суду ООН М. Беджауї наголошував, що у процесі судового чи арбітражного провадження допустимо усувати навіть сумніви (дослівно – прогалини у праві) за допомогою створення нової норми [37, с. 60]. У рамках судової моделі третейське правосуддя набуло нових рис. Загальні засади судочинства сприяли не лише покращенню результатів мирного врегулювання, а й забезпечували спеціалізацію відповідних органів, зважаючи на категорію спору.

Диференціація міжнародних спорів спрощувала врегулювання завдяки застосуванню аналогій. Так, В. В. Тенішев виокремлював рішення щодо тлумачення міжнародних договорів, розмежування територій, юрисдикції, прав та обов'язків держав, зборів податків, здійснення промислів тощо [90, с. 35-38].

Зважаючи на можливості третейського правосуддя визначати поведінку держав на міжнародній арені, чітко визначалися межі компетенції та юрисдикції арбітражних органів. Сторони самі обирали керівне право та визначали межі повноважень арбітражу. Серед юристів домінує погляд, що арбітраж не може виходити за межі наданої йому компетенції, бо інакше його рішення буде анульовано. На підставі цього було анульовано рішення арбітражу у справі щодо північно-східного кордону між США та Канадою 1831 р. [40, с. 80].

Також задля підвищення інтересу держав до арбітражного врегулювання міжнародних спорів необхідно було, зважаючи на домінування судової моделі правосуддя у більшості арбітражних процесів, укорінити у підходах держав концепцію, що обрані члени арбітражного органу не репрезентують позицію

держави громадянства, а діють в особистому статусі судді і керуються винятково правом, у тому числі – загальновизнаними нормами міжнародного права [142, с. 321-329]. Статистика стверджує, що в період з 1815 до 1900 р. більше ніж 200 міждержавних спорів були спрямовані до арбітражу [15, с. 9-10].

У міжнародній практиці аналізованого періоду вже врегульовувалися міжнародні спори, які виникають із міжнародних договорів універсального характеру і слугували для витлумачення змісту конвенційних зобов'язань [16, с.64-69]. Арбітражне врегулювання набуло такої популярності, що універсальні міжнародні конвенції сприйняли його як засіб врегулювання спорів між державами-учасницями на предмет тлумачення чи правильного застосування їхніх положень. Прикладом є конвенція Всесвітнього поштового союзу від 09.10.1874 р., Генеральний Брюссельський акт від 02.07.1890 р. та ін. [17, с. 440].

Натомість, третейське правосуддя *ad hoc* потребувало узгодження та додаткових напрацювань. Застосовуючи міжнародний арбітраж, держави започатковували далеко не однорідну, а інколи навіть суперечливу, практику. Зважаючи на принцип автономності волі у формуванні як третейського органу, так і правил судочинства, рішення арбітражних органів не завжди містили спільні риси та підпорядковувалися єдиним стандартам. Видається саме це ставало перепорою у процесі формування міжнародних зобов'язань органами третейського правосуддя. Для легітимних та обов'язкових міжнародних положень, які керувалися рішеннями третейських судів, необхідно було узагальнити низку елементів у середовищі домовленостей між сторонами щодо врегулювання загалом та самого процесу правосуддя зокрема.

Різниця між міжнародним правом XIX ст. та XX ст. очевидна і це суттєво впливало на суть та зміст третейського правосуддя. У XIX ст. формування міжнародно-правової системи збуло на початкових етапах. Ф. Мартенс навіть наголошував на «сучасному міжнародному праві цивілізованих народів» [60, с. 232]. Видається, дослідник аналізував тогочасні найкращі та найякісніші моделі міжнародних правовідносин держав, серед яких мало місце мирне врегулювання міжнародних спорів. Третейське правосуддя цього періоду цілковито

відповідало задекларованій концепції і займалося пошуком найоптимальніших правових конструкцій взаємодії держав з приводу забезпечення своїх суверенних прав та інтересів.

Двадцяте століття натомість характеризується інтенсивним наповненням практикою держав міжнародних правовідносин. Поява численних двосторонніх та багатосторонніх договорів сформувала чітку систему норм міжнародного права, які були однозначними та зрозумілими. Необхідність розширення прав та обов'язків у межах існуючих міжнародних норм відійшла на другий план. Більше того, для її існування потрібні були зазвичай особливі умови, оскільки укладаючи міжнародні договори держави намагалися звести до мінімуму майбутні протиріччя, а зобов'язання формулювали чітко та однозначно. Як наслідок, видозміни зазнала сама концепція третейського правосуддя: уточнення міжнародних зобов'язань могло стосуватися лише формування їх нового змісту (розширене тлумачення) [19, с. 162].

Розширене тлумачення, розвиток принципів чи норм міжнародного права зазвичай вважали складними операціями юридичної техніки, входили в компетенцію відповідних інститутів чи асоціацій міжнародного публічного права або міжнародних організацій. Переважно таку діяльність асоціювали з розвитком доктрини міжнародного права і розцінювали як наукові досягнення. Виконання цих функцій судовими інстанціями не схвалювалося, хоча саме участь професійних суддів часто давала новий поштовх розвитку доктрини міжнародного права. Зрозуміло, що попит на такі можливості завжди досить обмежений і держави дуже неохоче прислухаються до пропозицій фахівців у галузі міжнародного права. Проте, збереженню третейського правосуддя як інституції сприяли здатність взяти до розгляду будь-які спори, особливо ті, що виникали у нових сферах, а також можливості надання консультативних, забезпечувальних чи інших послуг паралельним міжнародним процесам, у тому числі арбітражам *ad hoc* [41, с. 219].

Необхідність уніфікації засад і правил третейського правосуддя була викликом часу і ставала очевидною з огляду на значення результатів

урегулювання. Започаткувала цей процес Конвенція від 29.07.1899 р., схвалена в рамках Конференцій миру 1899–1907 рр. Її беззаперечно можна вважати кодифікацією права мирного врегулювання міжнародних спорів загалом.

Щодо третейського правосуддя, у Преамбулі Конвенції 1899 р. зазначено, що держави усвідомлюють «переваги однотипної та правильної організації третейського судочинства» [42, с. 4]. Окрім утвердження засад добросовісності у врегулюванні спорів, конвенція започаткувала формування системи органів міжнародного арбітражу, забезпечила оприлюднення першої редакції статуту Постійної палати третейського суду.

Перша Гаазька конференція миру 1899 р. загалом була скликана задля обмеження озброєнь великих держав, наслідком якого стало б скорочення збройних сил у Європі загалом [15, с. 212]. Її мета полягала у пошуках найкращого засобу переконання людей у перевагах тривалого миру та в обмеженні озброєння [18, с. 6]. Така тенденція давала надію для юристів-міжнародників та дипломатів, що процес будь-яких суперечок між державами може бути врегульовано механізмом мирного вирішення спорів. Дослідник Т. В. Худойкіна пропонує сформулювати таку послідовність виникнення явищ: «міжнародна ситуація – міжнародний спір – міжнародний конфлікт – міжнародний збройний конфлікт» [104, с. 53]. Це акцентує увагу на статусі арбітражного врегулювання як невід'ємної складової системи міжнародного миру та безпеки. Саме тому у 1899 р. одним із завдань було використати скликану конференцію також для потреб мирного вирішення міжнародних спорів [15, с. 19]. Узагальнення, здійснене Першою Гаазькою конференцією миру щодо міжнародних спорів, урегулювання яких не було застережене заздалегідь, отримало схвалення та визнання і було зафіксоване у положеннях прийнятої конвенції [14, с. 2].

Більш продуктивною для потреб третейського правосуддя стала Друга Гаазька конференція миру. Судова модель третейського правосуддя, сприйнята і схвалена міжнародною практикою, була кодифікована у положеннях Конвенції про мирне врегулювання міжнародних спорів 5(18) жовтня 1907 р. (надалі –

Конвенція 1907 р.) [26, с.389-390]. Документ виокремлює три можливі різновиди арбітражних органів: одноособовий, колегіальний з непарною кількістю суддів (за наявності суперарбітра) та Постійна палата третейського правосуддя. Конвенція 1907 р. стала базовим актом, який сформулював суть і зміст третейського правосуддя та виконав роль відправного пункту у розвитку сучасного арбітражного врегулювання.

Закріплення у положеннях Конвенції 1907 р. права арбітражного врегулювання та використання державами третейського правосуддя утворювало альтернативу застосуванню сили. Відповідно до Гаазької конвенції 1907 р. жоден мирний засіб вирішення спорів не був обов'язковим. Зобов'язання, закріплене у документі «перед тим, як застосувати зброю», звернення до мирних засобів зводилося по суті до простого побажання, так би мовити обов'язку «наскільки дозволять обставини» [95, с. 48]. Проте, наявність органу, здатного здійснювати правосуддя, докорінно змінювало ситуацію у питаннях застосування сили.

Загалом аналіз історичних моделей третейського правосуддя дає змогу зробити декілька узагальнень. По-перше, виникнення моделей третейського правосуддя об'єктивно зумовлено розвитком історичних подій та міжнародних відносин зокрема.

По-друге, історичні моделі третейського правосуддя змінювали одна одну завдяки прогресивному розвитку міжнародного права і кожна наступна ставала якіснішим етапом у процесі мирного врегулювання міжнародних спорів.

По-третє, компромісна, зобов'язальна та судова моделі третейського правосуддя становить єдину, цілісну та взаємопов'язану систему міжнародного арбітражу, який розвивався та вдосконалювався упродовж тисячоліть.

По-четверте, поступовий перехід від однієї історичної моделі третейського правосуддя до іншої забезпечив збереження третейського правосуддя як мирного засобу врегулювання міжнародних спорів, визначив його місце у системі мирних засобів та окреслив коло міжнародних спорів, які підпадають під його юрисдикцію.

Третейське правосуддя сьогодні відіграє важливу роль у питаннях збереження міжнародного миру та безпеки, пропонуючи сторонам якісне неупереджене врегулювання спорів правового характеру. Міжнародне право завдяки третейському судочинству володіє дієвим інструментом для забезпечення взаємодії його суб'єктів, які у процесі співіснування чи співробітництва висувують одне одному претензії. Звернення до третейського правосуддя гарантує застосування гнучкого механізму утвердження міжнародних зобов'язань, яке враховує водночас як інтереси сторін, так і прагнення світової спільноти, прогресивного розвитку міжнародного права тощо. Як зазначає М. В. Буроменський: «загалом міжнародний арбітраж як мирний засіб зарекомендував себе ефективним інструментом вирішення міждержавних спорів, зокрема досить складних, обтяжених серйозним міжнародним протистоянням сторін» [64, с. 286-287].

1.3 Конвенція про мирне врегулювання міжнародних спорів 1907 р. та створення Постійної палати третейського суду

Незважаючи на те, що окремі засоби мирного врегулювання міжнародних спорів існували упродовж тисячоліть, їх кодифікація відбулася на зламі XIX–XX ст. ст. у рамках Конвенції про мирне врегулювання міжнародних спорів 5(18) жовтня 1907 р. (надалі – Конвенція 1907 р.) [26, с. 389-399]. Гаазькі конференції 1889–1907 рр. беззаперечно стали визначальним етапом формування засобів мирного врегулювання міжнародних спорів. Її особливістю стала потреба сприяння з боку світової спільноти застосуванню мирних засобів з метою відмови від сили у міждержавних протиріччях і Конвенція 1907 р. кодифікувала апробовані та адаптовані міжнародною практикою засоби, у тому числі третейське правосуддя.

На зламі XIX–XX ст. ст. міркування вчених про можливість існування системи міжнародного правосуддя для врегулювання міжнародних спорів та запобігання міждержавним конфліктам розділилися на дві базові позиції:

1. Система міжнародного правосуддя існує. Доказом цього є наявність єдиних базових процесуальних основ [94, с. 62-70].

2. Системи міжнародного правосуддя немає. Оскільки міжнародне право фрагментовано, то ця система відсутня або існують тільки окремі галузі [87, с. 42-51].

Узагальнивши практику арбітражного врегулювання у ХІХ ст., можна було ствердно говорити про те, що третейське правосуддя перетворилося на допустиму та правомірну поведінку на міжнародній арені, яка не посягає на державний суверенітет, честь і гідність держав. На зламі ХІХ–ХХ ст. ст., з огляду на стійкий характер третейського правосуддя, назріла потреба формування відповідного правового базису, закріплення засад врегулювання спорів правового характеру і створення сприятливого ґрунту для становлення та розвитку нових форм судового врегулювання міжнародних спорів. Це завдання було вирішене у ході проведення Гаазьких конференцій миру 1899–1907 рр.

Перша Гаазька конференція 1899 р. не була міжнародним форумом, який скликали за наслідками завершення збройного конфлікту. Її нововведенням було забезпечення плацдарму щодо дискусій навколо важливості міжнародних аспектів перед загрозами, що виникають [12, с. 12]. Наслідком цих дискусій стало ухвалення Конвенції від 29.07.1899 р., яку беззаперечно можна вважати першим етапом кодифікації третейського судочинства. Окрім утвердження засад добросовісності у врегулюванні спорів, конвенція започаткувала формування системи органів міжнародного правосуддя, утворивши відповідний арбітражний орган і схваливши його статут. Найважливіший внесок, зроблений конвенцією, стосується саме організації Постійної палати третейського суду, «компетентної в усіх арбітражних справах, якщо сторони не погоджуються на заснування спеціального трибуналу» [17, с. 441].

На розсуд країн-учасниць конференції було запропоновано декілька проектів порядку організації Постійної палати третейського суду як міжнародного органу, здатного здійснювати третейське судочинство. Росія пропонувала формувати судовий орган нейтральним, а не зацікавленим

державами. Проте більшість отримала пропозиція Англії, яка передбачала пропорційне представництво держав-учасниць у формуванні судового корпусу: по чотири судді від сторони строком на шість років, з числа яких сторони спору обиратимуть склад суду для розв'язання міжнародного спору [105, с. 216].

Окреслена конвенцією схема арбітражного врегулювання стала основою для поведінки держав у процесі врегулювання міжнародних спорів, своєрідним базисом міжнародних зобов'язань щодо залучення третейського суду у процес вирішення міждержавних спорів. Початково її учасниками стали 17 держав. 14.06.1907 р. від їхнього імені було підписано протокол з метою надання державам, не представленим на Конференції 1899 р., але запрошених на Конференцію 1907 р., можливості приєднатися до положень конвенції. 15 червня 1907 р. 17 латиноамериканських держав приєдналися до Конвенції 29.07.1899 р. [15, с.441].

У контексті обмеження озброєнь та кодифікації законів і звичаїв ведення війни Друга мирна конференція в Гаазі 1907 р. переглянула положення Конвенції 1899 р. Причин для цього було більше ніж достатньо. Дослідник Ван ден Хут Тяко Т. говорить про наслідки російсько-японської та англо-бурської воєн, врегулювання спорів щодо Фонду Піуса, преференційних режимів Венесуели, японського будинкового збору та інші [13, с. 644-645]. Як наслідок було прийнято новий текст з 97 статей, на противагу 61 статті попередньої конвенції, до яких було внесено багато змін. Конвенція 1907 р., що була розроблена з метою замінити Конвенцію від 29.07.1899 р., набула чинності 27. 11. 1909 р.

У процесі ратифікації чи приєднання до обох конвенцій часто виникали колізійні ситуації: для держав, які ратифікували чи приєдналися до Конвенції 1899 р. і не змогли ратифікувати Конвенцію 1907 р., Конвенція 1899 р. залишається в силі. Вона також чинна щодо держав, які ратифікували чи приєдналися до Конвенції 1899 р. і, водночас, могли ратифікувати або приєднатися до Конвенції 1907 р. Деякі держави дотримуються лише Конвенції 1907 р., а держави, які не підписали жодної з конвенцій, зазвичай користуються

положеннями останньої. Цікаво, що жодна африканська країна не брала участі в Гаазьких мирних конференціях [19, с. 241].

Спільним у конвенцій є закріплення судової моделі третейського правосуддя в якості засобу мирного врегулювання міжнародних спорів. Використання терміну «судова» жодним чином не визначає суті та змісту врегулювання: сторони лише використовують суддів – фізичних осіб для визначення своєї майбутньої поведінки на міжнародній арені. Інакше кажучи, держави прагнуть правильно зрозуміти зміст своїх міжнародних зобов'язань і виконувати їх належно. Тому завдання суддів полягає у виборі тієї моделі поведінки, запропонованої сторонами спору, яка більше відповідає вимогам норм міжнародного права. По суті, беручи до уваги компроміс між сторонами як різновид міжнародного договору, у кінцевому підсумку завдяки рішення третейського органу сторони отримують уточнені міжнародні зобов'язання, визначені компромісом, а реально – уточнений зміст положень міжнародного договору чи норм міжнародного права щодо спірних зобов'язань. Натомість елемент судочинства має прояв лише у процедурі функціонування третейського органу.

Обрання для врегулювання міжнародного спору судової процедури є виправданим з багатьох позицій. По-перше, судочинство, в яких формах воно б не відбувалося, загалом відоме більшості держав, зрозуміле і використовується у внутрішньому праві для вирішення протиріч. По-друге, універсальність судочинства гарантує розгляд та врегулювання будь-якого спору, у тому числі і між державами. По-третє, судочинство передбачає винесення остаточного та однозначного рішення, яке регламентує майбутню поведінку сторін.

Сам процес третейського судочинства зазвичай ніколи не піддавався жорсткому регулюванню з боку міжнародного права. Принцип автономності давав змогу сторонам обирати процедуру судочинства на власний розсуд, розраховуючи, на те, що будуть обрані найбільш зрозумілі, доступні та базові правила правосуддя. Проте і залишатися осторонь процесу третейського провадження було небезпечно з огляду на можливість зловживання правом

сторонами. Тому, в рамках Постійної палати третейського суду з ініціативи її адміністративних органів, періодично приймали диспозитивні правила (регламенти) для сприяння процесу судочинства, особливо для випадків, коли сторони не приходять до згоди за окремими істотними позиціями процесу, зокрема: обрання суддів, строків тощо.

Критикуючи Постійну палату третейського суду як явище міжнародно-правового характеру деякі вчені наголошували, що ця інституція не постійна, оскільки не складається з постійних суддів, вона не загальнодоступна, бо не була створена для кожної держави, це не суд, бо не складається із суддів [19, с. 319]. Інші вважали, що це не був справжній постійний суд, оскільки його механізм вирішення спорів не був обов'язковим, а уряди держав не приймають його рішень [15, с. 19]. Зокрема, Г. Лаутерпахт вважає, що судовий характер міжнародного арбітражу є результатом історичного факту та позитивного міжнародного права [11, с. 379].

Зміст Конвенції 1907 р. декларує і фіксує третейське судочинство поряд з відомими міжнародному праву формами участі третіх сторін у мирному врегулюванні міжнародних спорів. Зокрема це стосується участі посередника, слідчого та судового органу. Унікальність такого підходу підтверджується міжнародною практикою, оскільки у кожному з них присутня третя сторона, яка може виступати посередником, з'ясовувати обставини спору чи шляхи його врегулювання або самостійно вирішувати спір, нав'язуючи сторонам свою волю. Видається, саме участь третьої сторони стала відправним пунктом для характеристики відповідного процесу мирного врегулювання і саме це мали на увазі, коли формували назву міжнародного органу: «Міжнародний третейський суд». У процесі підготовки Другої Гаазької конференції деякі держави пропонували виокремити арбітраж з-поміж інших мирних засобів і зробити його обов'язковим, хоч б для певної категорії спорів. Проте такі пропозиції відхилили більшість держав [41, с. 250].

Зрозуміло, що основна мета Конвенції 1907 р. – забезпечити формування єдиного та остаточного рішення щодо врегулювання для сторін спору. Текст

конвенції формує логічний ланцюжок послідовних дій учасників, що слугує забезпеченню взаємодії, поступки, добросовісності та справедливості. Побудова тексту документа характеризується послідовністю і всі її складові є взаємозалежними. Зокрема ст. 1 Конвенції 1907 р. закликає до відмови від використання сили та мирного і справедливого врегулювання непорозумінь, допускаючи можливість альтернативного вирішення спору, який можна протиставити застосуванню сили. Розділ I конвенції має назву «Про збереження всезагального миру» і цим програмує зміст та смисл усіх інших положень.

Конвенція 1907 р. вибудовує декілька послідовних, але самостійних етапів врегулювання міжнародних спорів і чітко формує міжнародні зобов'язання сторін [43]. Перший етап – контакт між сторонами для з'ясування претензій і пошуку шляхів врегулювання. Основним елементом взаємодії є отримання інформації щодо предмета спору та обсягу взаємних претензій. Якщо цьому перешкоджає відсутність розуміння сторонами природи протиріч або наявні протилежні позиції щодо предмета спору, конвенція пропонує утворити спільний дорадчий орган, який кваліфіковано схарактеризує основні складові спору. Це повинно сприяти врегулюванню за умови добросовісності сторін. Натомість відмова сторін йти на поступки може бути компенсована рішенням неупередженого органу, яке буде прийняте, визнане та виконане сторонами.

Отже, у положеннях Конвенції 1907 р. відслідковується процес формування відповідних міжнародних зобов'язань на тій чи іншій стадії розвитку міжнародного спору. Основні з них можна звести до таких: з'ясування обсягу взаємних претензій сторін, визначення можливих обопільних поступок, визнання та виконання справедливого врегулювання. Загалом можна стверджувати, що зміст документа поетапно відтворює судовий процес, відомий національному праву, виокремлюючи певні стадії, які можуть бути самостійними та завершати процес мирного врегулювання. Застосування міжнародним правом моделей, запозичених з національного процесуального права беззаперечно відіграє позитивну роль як у процесі формування міжнародних арбітражних органів, так і у процесі їх функціонування.

За основу третейського судочинства Конвенція 1907 р., як уже було зазначено, обирає судову модель мирного врегулювання міжнародних спорів. Ст. 54 рекомендує сторонам залучення п'яти суддів: по два судді від сторін і суперарбітр, якого вибирають призначені судді. Видається, запропонована формула формування складу суду є більш справедливою та неупередженою порівняно з обранням суперарбітра самими сторонами. Унікальність утвореної Конвенцією 1907 р. Постійної палати третейського суду полягає в тому, що орган поєднує у собі якості арбітраж *ad hoc* та інституційного арбітражу, оскільки суд є лише для того, щоб забезпечити можливість звернутися до третейського суду у випадку виникнення міжнародних спорів [74, с. 298-305].

Як міжнародна інституція Постійна палата третейського суду (надалі в тексті також: ППТС або Палата) охоплює три органи: конференцію держав-учасниць, Міжнародне бюро і Постійну Розпорядчу Раду. Окрім них, як уже було зазначено, існує перелік арбітрів, обраних державами-учасницями для здійснення правосуддя – Список. Кожна держава може призначити чотирьох членів, які мають володіти визнаною в галузі компетенцією з питань міжнародного права, найвищою моральною репутацією та прагненням взяти на себе обов'язки арбітра. Арбітри не утворюють постійний орган і ніколи не функціонували як єдиний орган. Вони можуть брати участь лише у судових засіданнях після обрання їх сторонами міжнародного спору. Як вдало зазначає О. С. Пешнін статус арбітрів навіть спричинив певні труднощі щодо правильної термінології конвенцій, оскільки представники держав-учасниць формують конференцію держав, Постійну Розпорядчу Раду та Список арбітрів [73, с. 128].

Постійно діючим органом Постійної палати третейського суду є Міжнародне бюро з місцем перебування у Гаазі (Нідерланди). Оскільки суд має бути чимось більшим ніж лише список суддів, було створено міжнародне бюро, щоб служити реєстром та каналом спілкування під час зустрічей у Гаазі [110, с. 32]. Воно складається з Генерального секретаря Постійної палати третейського суду та невеликого персоналу із зазвичай першим секретарем. У 1933 р. персонал складався з другого секретаря та підлеглого персоналу у кількості трьох осіб.

Генеральний секретар завжди був громадянином Нідерландів, хоча цього не вимагають конвенції. Він, як правило, виступає в ролі генерального секретаря трибуналів у рамках суду, а часто і спеціального арбітражного суду в Гаазі.

Міжнародне бюро діє як канцелярія Постійної палати третейського суду (ст. 22 Конвенції 1899 р., ст. 43 Конвенції 1907 р.). Воно слугує каналом для контактів держав, пов'язаних із засіданнями трибуналів, відповідає за архів і здійснює адміністративні функції. Міжнародне бюро уповноважене надавати свої приміщення та персонал у розпорядження Договірних держав для будь-якого спеціального арбітражу (ст. 26, 1899, ст. 47, 1907) та уповноважене діяти як реєстр для комісій з розслідування, що їх проводять у Гаазі (ст. 15, 1907).

Загалом наголосимо, що зміст Конвенції 1907 р. носить як прогресивний, так і програмний характер. Правовий акт уособлює основну функцію міжнародного права у питаннях врегулювання міжнародних спорів: запропонувати сторонам якомога більше доступних та легітимних інструментів чи методів для швидкого та ефективного врегулювання. Тому Конвенція 1907 р., зосереджуючись на Постійній палаті третейського суду як особливому органі врегулювання міжнародних спорів, не виключає застосування напрацьованих міжнародною практикою засобів, зокрема: одноособового судового органу та колегіального судового органу.

Гаазькі конвенції 1899 р. та 1907 р. не лише підтвердили виокремлення третейського правосуддя як самостійного та незалежного засобу мирного врегулювання міжнародних спорів, а й зосередили увагу світової спільноти на тих складових процесу врегулювання, які розкривають його суть та зміст. А саме: обрання суддів, вибір права та правил процесу судочинства тощо. Як уже наголошувалося, конвенції, по суті, стали типовим комплексом міжнародних зобов'язань держав щодо легітимізації певної поведінки за наслідками рішення третейського суду.

Запропоновані конвенціями стандарти стали відправними пунктами арбітражного врегулювання міжнародних спорів. Беззаперечно, положення конвенцій не могли утворити цілісну, узгоджену та ефективну систему

врегулювання міжнародних спорів, оскільки, по суті, були лише кодифікацією арбітражних правил, напрацьованих різноманітними третейськими трибуналами у різних сферах міжнародного права. Надбанням став лише секретаріат з можливими арбітрами, якщо держави під час суперечки погодяться використати його послуги [14, с. 1-2].

Учасниками конвенцій 1899 р. та 1907 р. загалом стали 75 держав (сьогодні – 107) [14, с. 269]. Проте, як наголошують деякі джерела, Постійна палата третейського суду здебільшого відповідала за міжнародні арбітражі початку ХХ століття і недостатньо використовується з 1932 р. [11, с. 216]. Причин цьому декілька. На наш погляд, функціонування третейського правосуддя можливе лише за певних політичних умов у світі.

Якщо у ХІХ ст. держави згодні були підпорядкуватися рішенням третейського суду як альтернативі застосування сили, то напередодні Другої світової війни третейські рішення загалом не були актуальні. Хоча Ліга Націй у ст. 12 і ст. 13 Статуту зобов'язувала своїх членів звертатися для вирішення міжнародних спорів до третейських судів і у вересні 1923 р. на своїй 3ій сесії схвалила резолюцію, яка рекомендувала членам Ліги арбітражне врегулювання, держави здебільшого ігнорували третейське правосуддя [20, с. 26]. Стан речей не змінили також заходи щодо кодифікації норм міжнародного арбітражного процесу у Женевському протоколі про мирне врегулювання міжнародних суперечок 1924 р., [80] який не вступив в силу, і в Загальному акті 1928 р.

Про невизначене майбутнє третейського правосуддя після Першої світової війни наголошували і деякі вчені. Зокрема у 1917 р. Томас Берклей акцентував увагу на небажанні найбільших держав погодитися на розширення обсягу юрисдикції арбітражу. Вчений зазначав, що договори між державами, на жаль, відрізняються від договорів між індивідами. Найкраща санкція, що є в держав це почуття честі та правосуддя щодо протилежної сторони, тому для держави завжди краще вийти із договору, ніж порушувати його [116, с. 68].

Критично аналізував природу арбітражу Л. Оппенгайм, який стверджував, що «...арбітражний трибунал не є судом у дійсному розумінні слова, його

рішення не обов'язково повинні ґрунтуватися на верховенстві права і він не обов'язково повинен вирішувати правові питання» [13, с. 46-47]. Суть відмінності між арбітражем як формою мирного вирішення спорів, результатом якого є обов'язкове рішення суду для сторін та судовим вирішенням міжнародним судом полягає в існуванні останнього у вигляді постійної інституції [10, с. 12]. Утворення постійного суду з вибірковою формою обов'язкової юрисдикції було реалізовано після створення в рамках Ліги Націй Постійної палати міжнародного правосуддя. Водночас лише після 1929 р. з моменту вступу в силу Пакту Бріана-Келлога визнання обов'язкової юрисдикції стало політичною реальністю [75, с. 702].

Проте, незважаючи на критичні заяви, третейське правосуддя об'єктивно сформувалося як самостійний засіб мирного врегулювання міжнародних спорів з таких причин. По-перше, масове застосування міжнародного арбітражу у ХІХ ст. було цілком обумовлене волею сторін як щодо самого врегулювання, так і щодо кількості суддів та керівного права. Міжнародний арбітраж міг бути у складі одного, трьох чи п'яти суддів. Голову (суперарбітра) могли обирати як сторони, так і самі судді.

По-друге, саме судочинство упродовж ХХ ст. декілька разів вдосконалювалося завдяки міжнародній практиці, діяльності міжнародних організацій та роботі міжнародних органів, зокрема: Комісії міжнародного права ООН, а також регіональним конвенціям та впливу міжнародного приватного права.

По-третє, Постійна палата третейського суду з власної ініціативи пропонувала сторонам основи та норми судочинства для врегулювання міжнародних спорів.

Беззаперечно, міжнародні спори упродовж усієї історії розвитку людства потребували особливої уваги з огляду на можливість чи перспективу розв'язання збройного конфлікту між державами. Загроза містилася навіть у найпростіших та несуттєвих суперечностях через амбіції держав, попередні міждержавні ускладнення чи намагання використати ситуацію для отримання неправомірних

вигод та преференцій. Саме перспектива перетворення протиріччя у міждержавний конфлікт зумовлювала перманентні пошуки різних форм, способів та засобів врегулювання вже на початкових стадіях спорів, попереджаючи звернення до сили чи будь-якого іншого ускладнення відносин. У цьому контексті міжнародна практика виявляла неабияку гнучкість, фантазію та прозорливість, які загалом давали змогу знизити напругу, піти на компроміс, звузити коло претензій та інтересів.

Характерною особливістю як міжнародного арбітражного, так і будь-якого судового розгляду, є винесення рішень, що мають обов'язкову юридичну силу для держав – сторін спору і те, що спір вирішується на підставі норм міжнародного права [60, с. 80-81]. Кожен арбітражний трибунал створюється спеціальними інструментами міжнародного права, а саме: міжнародними договорами (арбітражними угодами). Більше того міжнародне право визнає існування арбітражного трибуналу та його функцій не лише у договорах, але й у звичайному праві [81, с. 1048-1049].

Присутність неупередженого та незацікавленого учасника у процесі вирішення спорів відоме з давніх часів і притаманне праву як явище. Арбітражний орган, що має вирішити спір, зазвичай природно покращував якість рішення через свій статус і власну позицію щодо предмета та об'єкта спору. Загалом ствердимо, що за його участі могла існувати третя позиція, яка або уособлювала компроміс між позиціями сторін, або навіть пропонувала новий зміст міжнародних зобов'язань. Усе залежало від здатності третьої сторони справедливо погоджувати претензії сторін, розуміти право та переконувати сторони протиріччя у необхідності видозміни їх поведінки на міжнародній арені.

На наш погляд не завжди правильне розуміння правової природи арбітражу та присвоєння не властивих йому функцій зводили нанівець можливості передусім Постійної палати третейського суду щодо ефективного врегулювання міжнародних спорів. Зазвичай Постійну палату третейського суду вважали органом, який може запропонувати додаткову альтернативу Міжнародному суду ООН і кваліфікували її діяльність як судове провадження.

Незважаючи на те, що сторонам запропоновано вибрати право, яким буде керуватися третейський суд, розглядаючи їхній спір, гарантується збереження таємниці провадження тощо, більшість держав не вбачає великої відмінності арбітражу від винятково судових органів.

Ототожнення арбітражу із винятково міжнародними судовими інстанціями мало свої негативні наслідки. Беззаперечно, третейське правосуддя використовує для досягнення позитивного результату елементи судочинства, проте основне його завдання полягає в іншому. Для правильного розуміння місця і ролі третейського правосуддя в системі засобів мирного врегулювання міжнародних спорів, необхідно проаналізувати його становлення та розвиток упродовж усієї історії та виокремити самостійні етапи, у період яких арбітраж відрізнявся від попередніх специфічними особливостями. На нашу думку, третейське правосуддя XIX ст. та XX ст. – два зовсім різні явища з огляду на суть і зміст рішень третейських органів на предмет формування міжнародних зобов'язань.

Конвенції 1889 р. та 1907 р. були продуктом відповідного часу і виконували конкретні завдання у процесі мирного врегулювання міжнародних спорів. По-перше, вони декларували новітні засоби врегулювання міжнародних спорів, узагальнюючи існуючу міжнародну практику.

По-друге, самі конвенції виконували процесуальну функцію: формували послідовні міжнародні зобов'язання щодо врегулювання міжнародних спорів особливим засобом – третейським правосуддям, які спричинило відповідні міжнародно-правові наслідки.

Більшість процедурних питань залишалися на відкуп сторонам спору, зважаючи на відсутність однакового застосування на практиці або дотримання окремими державами особливих традицій. Формування стійких міжнародних зобов'язань за таких умов було не лише небажане, але й шкідливе, зважаючи на наміри держав їх приймати та виконувати. Постійна палата третейського суду виступала певним стандартом судочинства у процесі врегулювання міжнародних спорів, проте значну частину правосуддя доводилося заповнювати самим

сторонам. Зважаючи на сказане, держави у процесі третейського судочинства могли не лише добросовісно сприяти врегулюванню, а й використовувати можливості для зловживань, передусім затягуючи процес врегулювання. Задля уникнення таких ситуацій міжнародне публічне право формувало чіткі зобов'язання сторін у процесі врегулювання поступово заповнюючи процесуальні прогалини.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВА СТРУКТУРА ПОСТІЙНОЇ ПАЛАТИ ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДУ ТА ЇЇ ДІЯЛЬНІСТЬ

2.1 Постійна палата третейського суду: правовий статус та організаційна структура

У положеннях Конвенції 1907 р. державам-учасницям, які погодили використання арбітражу, пропонується звернутися до спеціально утвореного органу – Постійної палати третейського суду. Перевага такого врегулювання була очевидною, оскільки більшість домовленостей щодо врегулювання уже була врахована у процедурі судочинства новоствореного органу. З арбітражною процедурою врегулювання спорів тісно співвідноситься проблема розрізнення політичних та юридичних спорів. Хоча у науковій літературі існує думка, що міжнародний арбітраж допустимо використовувати для врегулювання навіть політичних спорів [18, с. 43], переважна більшість справ, розглянутих міжнародним арбітражем, стосувалася спорів правового характеру.

Питання правового статусу Постійної палати третейського суду зазвичай зрідка породжувало наукові дискусії. Останні дослідження явища міжнародного третейського суду загалом і Постійної палати третейського суду зокрема окреслили певні тенденції, які згодом можуть суттєво вплинути на переосмислення правової природи та місця міжнародного арбітражу у середовищі міжнародно-правових явищ. Основна дискусія зосередилася навколо статусу Постійної палати третейського суду як міжнародного органу чи як міжнародної організації. Заздалегідь застерігаємо, що результати дискусії загалом не вплинуть на існуючий стан речей, проте допоможуть краще зрозуміти прагнення світової спільноти щодо отримання необхідного результату у міжнародних відносинах, досягнення якого можливе лише за участі третейського правосуддя. Важливість цього питання підтверджується тим, що станом на

кінець 2016 р. налічувалось 119 держав-членів Постійної палати третейського суду [13].

Доктрина міжнародного права схильна наділяти будь-які судові інстанції (трибунали) статусом міжнародного органу. До переліку таких відносять Міжнародний Суд ООН, Суд ЄС та інші. Більшість дослідників допускає це і щодо Постійної палати третейського суду. Проте однозначної та остаточної відповіді на це питання поки що не має. Для правильного розуміння місця та ролі Постійної палати третейського суду у міжнародних відносинах потрібно з'ясувати, яку роль відводили їй у момент формування і наскільки вона видозмінилася з плином часу.

Інституційні арбітражні суди покликані вирішувати розбіжності між договірними сторонами. Постійний характер такого арбітражного органу полягає в тому, що держави зобов'язані звернутися до нього у випадку виникнення відповідного спору. Це показує схожість міжнародного арбітражу з міжнародними судами, проте арбітраж утворюється для кожного окремого спору шляхом компромісу [36, с. 249-250]. Деякі дослідники зазначають, що арбітражні трибунали мають багато спільного з міжнародними організаціями. Зокрема кожен міжнародний арбітраж створюється міжнародними інструментами. Крім того арбітражний трибунал має орган, який уповноважений виражати його незалежну волю [12].

Безумовно, розуміння місця і ролі Постійної палати третейського суду у середовищі міжнародних органів та міжнародних організацій невід'ємне від історичних умов, у яких вона формувалася. Конвенції 1899 та 1907 рр. були прийняті на Конференціях миру у рамках кодифікації законів і звичаїв ведення війни з метою зменшення негативних наслідків збройних конфліктів [23, с. 11-14].

Проголошення концепції третейського правосуддя утворювало альтернативний механізм розвитку міжнародних відносин в умовах взаємних претензій держав. Співробітництво держав з метою забезпечити міжнародний мир і безпеку на початку ХХ ст. перебувало у пошуку нових моделей

міжнародних та міжнародно-правових відносин. Цей процес був перманентний, і кожна формула взаємовідносин між державами на міжнародній арені піддавалася випробуванню часом і практикою. Не зважаючи на те, що більшість дослідників вважають третейське правосуддя судовою процедурою, його суть і зміст потрібно тлумачити дещо ширше, з огляду на реалії повоєнного світу та утворення Ліги Націй.

Конференції миру 1899–1907 рр. загалом позитивно вплинули на розвиток міжнародних відносин, зафіксувавши мінімальні стандарти врегулювання міжнародних конфліктів як за допомогою сили, так і за допомогою права. Країни-учасниці розуміли необхідність зменшення кількості протистоянь, проте не мали зрозумілого та прийняттого рішення щодо цього. Взаємна недовіра, прагнення збагачення та розширення володінь, зводили нанівець прогресивний розвиток територій, торгівлі тощо.

Варіантом вирішення проблеми стало поєднання обмежень збройних конфліктів з можливістю довести своє право, підпорядкувавшись рішенню компетентного міжнародного органу, не посягаючи на міжнародний мир і безпеку. Застосування третейського правосуддя вочевидь випереджало прагнення держав застосувати силу, з огляду на розмір затрат як на саму війну, так і на подолання її наслідків. Отже, у міжнародне право закладалася тенденція домінування мирного співіснування та добросовісного співробітництва на противагу конфронтації та застосування сили.

На нашу думку, конференції миру розділили підстави міжнародних конфліктів на дві категорії: врегулювання яких могло відбутися лише за допомогою сили і ті, які можна було врегулювати без застосування сили, вдавшись до третейського правосуддя. Арбітражне врегулювання у XIX ст. значно обмежило застосування сили для вирішення міждержавних спорів і було зазвичай єдиною альтернативою примирення держав. Окремі дослідники вважають, що міжнародний арбітраж узагалі був основним засобом збереження миру [18, с. 299-334]. Учасники конференцій миру, безсумнівно, були переконані, що поміркований і справедливий судовий орган зможе забезпечити

врегулювання значної частини міжнародних спорів, витіснивши силу, і приживеться як повсякденне явище у міжнародних відносинах, ставши їх складовою. Як зазначає М. Шоу, «міжнародний арбітраж був заснований, як найбільш ефективний та гнучкий спосіб вирішення спорів у ситуаціях, коли дипломатія його не спроможна вирішити» [11, с. 1049].

На відміну від історичного періоду функціонування конференцій миру, повоєнний, після Першої світової війни, світ утворив більш сприятливі умови для запровадження системи нових міжнародних зобов'язань, здатних попереджувати та локалізувати збройні конфлікти. Для цього існували необхідні передумови: коаліція держав-переможців та економічний стан, який унеможлиблював нову глобальну війну. Концепція про те, що справедливе правове або політичне рішення зможе відвернути збройний конфлікт, знайшла своє втілення завдяки формуванню системи Ліги Націй. По суті, Ліга Націй насправді розширила коло міжнародних спорів, врегулювання яких було можливе без застосування сили, за допомогою політичних та правових засобів.

Отже, становлення та розвиток явища третейського правосуддя втілювало невід'ємну складову історичного процесу та виконувало чітке завдання у міжнародних відносинах, а його моделі розвивалися завдяки реалізації завдань міжнародних відносин. З 1900 по 1920 рр. Постійна палата третейського суду була основною міжнародною установою арбітражу [19, с. 703].

Обраний державами формат співробітництва у форматі Постійної палати третейського суду на початку ХХ ст. цілком відповідав вимогам часу і включав взаємодію держав у рамках її представницьких, виконавчо-розпорядчих та адміністративних органів. Така структура загалом була притаманна багатьом напрямкам співробітництва держав аналізованого періоду, зокрема: у Всесвітньому поштовому союзі та ін. Навіть у більш пізній час, у ХХ ст. держави вдавалися до аналогії. Прикладом може слугувати Дунайська комісія, започаткована Конвенцією про режим судноплавства по Дунаю від 18.08.1948 р. [26, с. 144-147]. Формуючи орган співробітництва, держави водночас

забезпечували його допоміжною інфраструктурою на кшталт наглядових органів, секретаріатів тощо.

Незважаючи на наявність ознак міжнародного органу загалом, Постійна палата третейського суду водночас володіє ознаками, притаманними міжнародним організаціям, що інколи викликає хибне уявлення про статус міжнародної інституції. Наприклад, дослідник О. С. Пешнін у своїй кандидатській дисертації безапеляційно стверджує, що ППТС є міжнародною організацією [73, с. 131]. Єдиний державний реєстр міжнародних організацій, членом яких є Україна станом на 01.01.2018 р., містить у переліку за № 72 Постійну палату третейського суду [32]. Натомість, офіційний сайт ООН відносить Постійну палату третейського суду до судових органів.

Розбіжності у підходах можна пояснити особливостями поведінки органів Постійної палати третейського суду на міжнародній арені, передусім, частковим розширенням компетенції органу, яка допускає виконання функцій, непов'язаних зі правосуддям, отримання статусу спостерігача при ООН тощо. Проте базовий орган співробітництва, а саме: третейський суд, має непостійний характер, а його склад тимчасовий і залежить від волі сторін арбітражного процесу. Це створює певні труднощі у процесі класифікації статусу Постійної палати третейського суду в сучасних умовах.

Недоліки у теоретичних підходах також наявні у поглядах зарубіжних дослідників. Зокрема, відомий аналітик особливостей міжнародного арбітражу та Постійної палати третейського суду Мануель Індлкофер наголошує на її статусі як міждержавної організації. Однак існують небезпідставні сумніви, чи має він на увазі саме міжнародну організацію за правовою природою, оскільки Постійній палаті третейського суду відводиться роль «супроводжувати міжнародні спори» та «забезпечення арбітражного розгляду» [15, с. 233].

Вочевидь, Конференції миру відводили арбітражному органу особливу роль як у питаннях врегулювання міжнародних спорів, так і в питаннях миру та безпеки, оскільки кодифікували його «засобом вирішення спорів, не врегульованих дипломатичним шляхом» [26, с. 394]. Це узгоджується із місцем

і значенням арбітражних судів XIX – початку XX ст., які уточнювали міжнародні зобов'язання, здійснюючи процес судочинства у міжнародному праві.

Під «дипломатичним шляхом» зазвичай розумілися переговори як безпосередні, так і за участю посередників. Сторони спору мали можливість взаємного відступу від висунутих претензій і формування нових міжнародних зобов'язань. Якщо цей засіб непризводив до позитивного результату, пропонувалось його змінити на більш ефективний. Цілком ймовірно, що держави-учасниці розуміли і погоджувалися з тезисом: якщо не можна знайти компроміс, нехай торжествує право. Забезпечити торжество права повинен був міжнародний третейський суд – висока правова міжнародна інстанція, здатна знайти справедливе та ефективне врегулювання міждержавних протиріч і задовольнити взаємні претензії сторін належними міжнародними зобов'язаннями, які будуть визнані та сприйняті багатьма державами світу.

Проте перебіг історичних подій докорінно змінив міжнародну ситуацію, яка в свою чергу вплинула на роль і місце Постійної палати третейського правосуддя у питаннях врегулювання міжнародних спорів. По-перше, розвиток міжнародних відносин після Першої світової війни характеризується суттєвим наповненням системи міжнародних правовідносин договірними нормами, які чіткіше формували міжнародні зобов'язання.

По-друге, утворення системи Ліги Націй суттєво звузили роль третейського правосуддя у міжнародному праві, залишивши в його компетенції лише можливість вирішувати частину міжнародних спорів правового характеру через заснування Постійної палати міжнародного правосуддя.

По-третє, зазнавала вдосконалення також система міжнародного судочинства загалом. Напрацьована в рамках третейського правосуддя судова модель була взята за основу в процесі організації та формування міжнародних судових органів, зокрема Постійної палати міжнародного правосуддя в рамках Ліги Націй. Мануель Індлкофер наголошує на статусі Постійній палаті третейського суду як родоначальника всіх сьогодні існуючих органів урегулювання спорів правового характеру [18, с. 299].

На нашу думку, модернізація стосувалася лише двох основних аспектів арбітражної процедури: порядку обрання суддів та вибору права для здійснення правосуддя. Ця динаміка підтверджує, що правова природа третейського правосуддя зумовлювала радше процес судочинства арбітражними установами, ніж будь-який інший погоджувальний процес.

Відновлення інтересу до Постійної палати третейського суду напередодні 100-ї річниці Першої Конференції миру ситуацію суттєво не змінило. Третейський орган і надалі виконує переважно допоміжні функції у процесі мирного врегулювання міжнародних спорів і, на нашу думку, жодним чином не змінив свій статус, хоча окремі дослідники допускають його перетворення на міжнародну організацію. Деякі дослідники зазначають, що арбітражні трибунали мають багато спільного з міжнародними організаціями. Так кожен міжнародний арбітраж створюється міжнародними інструментами. Крім того, арбітражний трибунал має орган, який уповноважений виражати його незалежну волю [22]. На наше глибоке переконання, визнання за Постійною палатою третейського суду статусу міжнародної організації передчасне та суперечливе з багатьох підстав, особливо з міркувань функціональних можливостей, які характерні міжнародним організаціям.

Саме питання функціональності, як невід'ємного чинника правосуб'єктності міжнародної організації, потребує додаткового аналізу з огляду на дискусійний характер статусу Постійної палати третейського суду. Розглядаючи питання своєї компетенції про надання консультативного заключення у справі ВООЗ проти ядерної зброї 1996 р., Міжнародний суд ООН звернув увагу на дотримання принципу спеціалізації міжнародних організацій. Він визначив чотири елементи, які потрібно враховувати під час встановлення обсягу правосуб'єктності міжнародних організацій. Допустимо, що на них можна опиратися також у процесі виокремлення міжнародних організацій із середовища суміжних і схожих явищ міжнародного права. Це, зокрема, природа міжнародної організації, цілі, обставини, від яких залежить ефективне виконання функцій міжнародної організації, та практика міжнародної організації [16].

Для аналізу правової природи міжнародних організацій загалом необхідно звернутися до змісту консультативного висновку Міжнародного суду ООН щодо відшкодування шкоди, спричиненої на службі в ООН 1949 р. [51, с. 9]. В основу статусу міжнародної організації у міжнародному публічному праві покладається відокремлена правосуб'єктність та здатність до самостійних міжнародно-правових дій [107, с. 256-257].

У коментарі до справи ВООЗ проти ядерної зброї (1996 р.) І. Бліщенко говорить про функціональний характер правосуб'єктності міжнародних організацій, наголошуючи на причинно-наслідковому зв'язку між функціями міжнародної організації та її правосуб'єктністю у міжнародному публічному праві [7, с. 126].

Незважаючи на те, що Міжнародний суд ООН допускав наявність «проголошених чи домислюваних цілей і функцій» у статусі міжнародних організацій, він водночас наголошував на «їх фіксації в установчих документах чи реалізації на практиці» [17, с. 258]. Конвенції 1899 та 1907 рр. не містять відомостей про утворення Постійної палати третейського суду як міжнародної організації. Допускати, що це мало місце у більш пізній період, досить ризиковано, оскільки міжнародне публічне право згодом запропонувало доступний та зрозумілий механізм зміни статусу міжнародної інституції.

Це можна пояснити на прикладі перетворення Дунайської комісії з міжнародного органу в міжнародну організацію та продемонструвати, які вимоги щодо цього перетворення та його нормативного оформлення висуває міжнародне право. Дунайська комісія стала міжнародною організацією внаслідок погодження сторонами Конвенції 1948 р. додаткових положень про це та укладення Конвенції про привілеї та імунітети Дунайської комісії від 28.01.1964 р. [46]. Утворюючи Постійну палату третейського суду, держави-учасниці мали на увазі лише формування міжнародного органу, здатного забезпечити врегулювання міжнародних спорів.

Цілі Постійної палати третейського суду можна вивести зі змісту загальної статті про третейське правосуддя, а саме ст. 38 Конвенції 1907 р. Ця стаття

наголошує, що третейський суд визнається «самим дієвим і найсправедливішим засобом вирішення спорів, не врегульованих дипломатичним шляхом» у питаннях «правового характеру та питаннях тлумачення чи застосування міжнародних договорів» [26, с. 294]. По суті, мета та цілі третейського правосуддя зосереджувалися зазвичай на підтриманні поведінки, яка у процесі формування міжнародних зобов'язань більше відповідала вимогам міжнародного права. Роль міжнародного арбітражу зводилася загалом лише до вибору більш правомірної моделі поведінки суб'єкта міжнародного права із запропонованих сторонами. Лише у виняткових випадках, за умовами компромісу, така поведінка формувалася самим органом. Отже, автономність органу третейського судочинства у процесі формування міжнародних зобов'язань є обмеженою і можлива внаслідок додаткових зобов'язань сторін спору.

Обставини, від яких залежить ефективне виконання функцій міжнародної організації, теж мають важливе значення для розуміння статусу Постійної палати третейського суду. На відміну від процесу функціонування міжнародних організацій, який носить неперервний характер завдяки діяльності постійних органів, третейське правосуддя носить епізодичний характер і в питаннях діяльності самого третейського судочинства, і в питаннях складу третейського органу. Центральне місце, за задумом Конференцій миру, у Постійній палаті третейського суду повинен займати орган, який здатний забезпечити саме правосуддя – Список. Держави утворюють панель кандидатів, з якої можна обрати арбітрів для розгляду конкретного спору. Кількість членів суду, які фактично були арбітрами, є відносно невеликою. За тридцять три роки діяльності загальна кількість учасників судової палати становила близько 450, проте лише 29 членів були членами трибуналів. За критеріями класифікації явищ міжнародного права це навіть не орган, з огляду на змінний і нефіксований характер, відсутність організаційної єдності, структури та самостійності в юрисдикційних та функціональних можливостях міжнародної інституції.

Вимогам міжнародного органу радше відповідатиме утворюваний сторонами суд у конкретному міжнародному спорі.

Отже, відсутність постійної основи в діяльності Постійної палати третейського суду та характер *ad hoc* третейського органу, видається, не допускають проведення паралелей із міжнародними організаціями.

Питання формування практики теж говорить не на користь Постійної палати третейського суду. Практика міжнародних організацій характеризується узгодженою динамікою, цілісністю, організаційною єдністю та стосується всіх держав-учасниць. Натомість практика будь-яких міжнародних судових органів є *ad hoc* і стосується лише сторін спору. Отже, статус Постійної палати третейського суду, як міжнародної організації потребує не лише додаткового оформлення, але й додаткового визнання і відповідних зобов'язань держав-учасниць.

Сьогодні можна лише припускати домислювану компетенцію Постійної палати третейського суду і констатувати діяльність Постійної Розпорядчої Ради, яка переймає на себе функції виконавчо-розпорядчого органу, зазвичай притаманні постійному органу міжнародної організації. Усі інші атрибути для перетворення цього органу у міжнародну організацію потребують відповідного розвитку та додаткового закріплення на міжнародному рівні чітко окресленими засобами, рішеннями та актами.

Раніше уже наголошувалося на декларативному та прогресивному характері міжнародних механізмів, запропонованих конвенціями 1899 р. та 1907 рр. У середовищі пошуків новітніх моделей вирішення міжнародних конфліктів держави намагалися пропонувати зазвичай прості та зрозумілі концепції майбутніх інституцій та структур, проте, водночас, не заперечували можливість розвитку та вдосконалення будь-яких. Третейське правосуддя дало початок процедурі судового врегулювання загалом.

З плином часу держави допустили існування міжнародного правосуддя, взявши за основу судову модель третейського правосуддя і частково вдосконаливши її. Зокрема держави позбулися тривалого та невиправданого

практикою періоду формування судового органу, змінивши його більш сталою властивістю постійно діючого органу із незмінним загальним складом суддів. Отже, розвиток міжнародних відносин сприймав прогресивні моделі явищ міжнародного права, адаптував їх до нових реалій, розвивав та модернізував. Відповідно, ідею «міждержавного правосуддя» застосовували, дещо видозмінивши форму та процедуру, а вимоги часу обрали найбільш ефективні та досконалі механізми.

Незважаючи на існуючу дієву та чітко регламентовану організаційно-правову структуру Постійної палати третейського суду, ще наприкінці 80-х років минулого століття вона була занепадаючою арбітражною установою. Більшість дослідників наголошують, що інтерес до Постійної палати третейського суду і міжнародного арбітражу загальною суттєво знизився у 30-ті роки ХХ ст.

Закінчення Другої світової війни і початок «холодної війни» теж не сприяли зверненню сторін до арбітражного врегулювання. Конфронтація, недовіра, біполярний світ змушували сторони шукати інших засобів мирного врегулювання, серед яких зазвичай домінували політичні. Третейське правосуддя залишалося осторонь з об'єктивних причин: застарілі процесуальні положення потребували вдосконалення, а конкретизація міжнародних зобов'язань здійснювалася здебільшого політичними механізмами, або приймалося більш жорстке судове рішення.

Другою причиною ігнорування третейського правосуддя є наявність альтернативи судової процедури, зокрема: Постійної палати міжнародного правосуддя та Міжнародного суду ООН. Посилювала це специфічна процедура формування третейського органу, яка потребувала значного періоду часу та додаткових домовленостей сторін. Водночас діяльність головних органів Ліги Націй та ООН була спрямована переважно на використання судових органів, оскільки компетенція давала можливість рекомендувати сторонам звернення до Постійної палати міжнародного суду та Міжнародного суду ООН.

Третьою причиною відмови сторін від застосування третейського судочинства можна вважати зростання значення дипломатичних переговорів у

міжвоєнному та повоєнному світі. Можливість прийняття політичного рішення, часто компромісного, більш приваблювала сторони, аніж підпорядкування, навіть дуже якісному рішенню третейського суду.

Наступною причиною можна вважати позитивні зміни у розвитку правосуддя у міжнародному праві загалом. Міжнародне право у повоєнні періоди утворювало чимало спеціалізованих судових установ, здатних швидко та ефективно задовольняти перш за все претензії фізичних осіб. Дослідник А. Попков наголошує, що після Першої світової війни було утворено близько 36 змішаних арбітражних трибуналів, участь у яких прийняли 14 європейських держав, Японія і Таїланд [78, с. 25].

Після Другої світової війни звичного поширення набула практика двостороннього формування міждержавних трибуналів для врегулювання як взаємних міждержавних претензій, так і позовів індивідів. Наприклад, трибунал по претензіях між Іраном та США 1981 р., започаткований Алжирськими угодами [78, с. 26].

Окремою причиною варто вважати специфіку правил процедури третейського правосуддя. Держави, особливо після Другої світової війни, не бажали використовувати норми процедури, сформованої 1899 р. Гаазькою конвенцією та доповнених у 1907 р. Проблема була об'єктивною і полягала у застарілих процедурах судочинства, а не в ефективності або прийнятності Постійної палати третейського суду загалом [35, с. 267].

Проте у 90-х роках ХХ ст. третейське судочинство зуміло суттєво трансформуватися. Цьому зокрема сприяло часте використання частини 15 Конвенції ООН з морського права [77, с. 895]. Також положення про звернення до Постійної палати третейського суду застережене у Конвенції Європейської організації астрономічних досліджень у Південній півкулі 1962 р., Угоді про співробітництво у сфері астрофізики 1979 р., Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин 1979 р., [44], Договорі щодо Енергетичної хартії 1994 р. [29], Конвенції щодо збереження та управління запасами далеко

мігруючих риб в західному і центральному Тихому океані 2000 р. та Протоколі до Договору про охорону навколишнього середовища 1991 р. в Антарктиці.

Події початку 90-х років ХХ ст. сформували у міжнародному середовищі сприятливі умови для перегляду місця і ролі Постійної палати третейського суду у процесі мирного врегулювання міжнародних спорів завдяки розширенню її юрисдикції та напрацюванням більш досконалих правил процесу судочинства. За ініціативи самого органу було прийняте рішення з'ясувати, чи існує потреба у такому засобі врегулювання міжнародних протиріч як третейське правосуддя і як відновити інтерес держав до нього. На виконання цих завдань було сформовано дві групи експертів. У 1990 р. Міжнародне бюро Постійної палати третейського суду, заклопотане загальним браком ресурсів для послуг третейського правосуддя, залучає зовнішню групу консультантів – Робочу групу для визначення стану продуктивності сучасного третейського судочинства та наявної потреби у ньому. У 1991 р. опубліковано підсумки діяльності робочої групи спеціалістів, які були задіяні для подання рекомендацій щодо удосконалення ППТС під назвою «Нові напрямки» [12, с. 286].

Натомість у травні 1991р. Генеральний секретар скликає Експертну групу, сформовану із фахівців у галузі третейського правосуддя, з метою надання пропозицій щодо покращення функціонування Постійної палати третейського суду. Для вдосконалення діяльності Постійної палати третейського суду було запрошено експертну групу, яка включала 26 осіб із 22 країн, які працювали під керівництвом головуючого Манфреда Ляхса, судді Міжнародного суду ООН. Її завданням була оцінка ефективності органу третейського правосуддя та обговорення можливих заходів для покращення його роботи.

Задля досягнення цих цілей Міжнародне бюро запросило лише впливових спеціалістів із досвідом роботи у міжнародних арбітражах та репутацією у розв'язанні правових проблем [11, с. 217]. Результатом її роботи став моніторинг причин бездіяльності Постійної палати третейського суду, серед яких домінувала необізнаність сторін з перевагами третейського правосуддя над

іншими правовими засобами врегулювання міжнародних спорів, процесуальними недоліками діяльності самого органу тощо.

Діяльність робочої групи та групи експертів детально висвітлена у внеску Дж. Блейха до Тематичного Випуску (J. Bleich A New direction for the PCA: The Work of the Expert Group, LJI Special Issue (1993))

Робоча група наголосила, що третейське правосуддя залишається самостійним та ефективним засобом мирного врегулювання міжнародних спорів, оскільки жоден із існуючих інших засобів не здатен його компенсувати чи замінити. Також було відзначено роль Постійної палати третейського суду у заповненні прогалів як у праві, так і у процесі третейського правосуддя під час вирішення конкретних міжнародних спорів. Це підтверджувало статус та авторитет установи, її роль та значення для мирного врегулювання міжнародних спорів. Насамперед Робоча група рекомендувала урізноманітнити персонал самого Міжнародного бюро, оскільки останніми роками у ньому працювали, головним чином, голландські громадяни. Визнано, що залучення персоналу з інших держав, зокрема країн, що розвиваються, покращить довіру до Постійної палати третейського суду, як представницької установи [11, с. 216].

З огляду на зазначені особливості, Експертна група висунула три основні пункти рекомендацій для продуктивності Постійної палати третейського суду. По-перше, необхідно розпочати організовану кампанію підвищення обізнаності про орган та його ресурси.

По-друге, провести процедурні та організаційні зміни для збільшення зацікавлення до органу як інституції розгляду міжнародних спорів, зокрема, розширити юрисдикцію органу, коло сторін та їх автономію.

По-третє, розширити компетенцію органу і вийти за рамки виключно судової діяльності та використовувати можливості експертизи важливих сфер міжнародних конфліктів та досліджувати перспективи збільшення участі держав, передусім завдяки країнам, що розвиваються.

Свою роботу Експертна група розпочала з модернізації процедур Постійної палати третейського суду, яка мала сприяти інтенсивнішому

використанню її ресурсів. Вона дійшла висновку, що перегляд правил стосуватиметься усіх аспектів програми просування інституції, роблячи її більш привабливою установою для вирішення міждержавних суперечок [11, с. 228]. Крім того, вирішено розробити нові правила міждержавних слухань, щоб уникнути ситуації, коли не можна буде ефективно їх врегульовувати через невідповідність у процедурних правилах.

Експертна група погодилася використати рекомендації робочої групи як відправний пункт та вирішила прийняти Арбітражні правила UNCITRAL як модель для оновлення правил Постійної палати третейського суду. Крім того, схвалено пропозицію підготовки зразків арбітражних положень, щоб допомогти сторонам, які захочуть скористатися цими додатковими Правилами [11, с. 228]. Реально робота щодо підготовки універсальних правил арбітражного процесу розпочалася ще 1991 р., коли Міжнародне бюро за сприяння редакційного комітету експертної групи підготувало чимало факультативних правил для міждержавних спорів. Експертна група переглянула та прокоментувала цей проект зведених додаткових правил та зразків положень на своєму першому засіданні 27.02.1992 р. Згодом Правила переглянуто згідно з коментарями членів групи та повторно подано на обговорення 15.04.1992 р. Експерти ще раз переглянули Правила, а редакційний комітет підготував третій проект, що спирався на концепції експертної групи. Цей проект був представлений Постійній Розпорядчій Раді 27.05.1992 р., яка дозволила розповсюдити Правила 20.10.1992р.

Задля усунення фінансових чинників у питаннях звернення до третейського суду Адміністративна рада Постійної палати третейського суду 09.10.1994 р. заснувала Фонд фінансової допомоги державам-учасницям Гаазьких конвенцій 1899–1907 рр., неспроможних оплатити послуги організаторів та арбітрів процесу [77, с. 12]. Для отримання фінансової допомоги потрібно дотриматись таких вимог:

- бути учасником конвенції 1899 або 1907 рр.;

- укласти угоду з метою розгляду одного або кількох існуючих чи майбутніх спорів для врегулювання будь-яким засобом, установленим Постійною палатою третейського суду;
- перебувати на момент подання запиту про фінансову допомогу та бути у «Списку кандидатів на допомогу», підготовленого Організацією економічного співробітництва та розвитку [193, с. 240].

Рішення про надання фінансової допомоги приймає Рада повірених, яку утворили для цієї функції. Послугами скористалися вже три держави, а найбільш відомий факт сплати 550 000 євро суддям за участь у врегулюванні спору між державами Африки.

Важливим у визначенні місця третейського правосуддя у XXI ст. стала Третя міжнародна Конференція миру, яка розпочалася у рік 100-літнього ювілею Першої міжнародної конференції миру і проходила у Санкт-Петербурзі (Російська Федерація) 22.06.1999 р. На конференції був присутній Генеральний секретар ООН К. Аннан. Проблема розв'язання міжнародних спорів було присвячено доповідь «Мирне врегулювання спорів: перспективи на двадцять перше століття» (автори: Ф. Оррего Вікуна та С. Пинто) [50, с. 175-177]. Генсек ООН описав століття ППТС як святкування мудрості та хоробрості творців Гаазької конвенції [13, с. 175]. Автори констатують посилення процесів децентралізації у міжнародному публічному праві та наголошують на «явно виражених тенденціях».

Одна із таких тенденцій стверджує, що «визрівання відцентрових сил і ролі культурного середовища посилюють децентралізацію» [50]. На думку авторів, наслідки такої децентралізації зводяться до заміни пріоритетів у міжнародному публічному праві. Якщо раніше на першому плані було «волевиявлення та згода держав», сьогодні акценти зміщуються у бік «ширшого застосування гнучких правових механізмів, підвищення ролі звичаєвого права, загальних принципів міжнародного публічного права та принципів справедливості». Третейське правосуддя у цьому процесі відіграє дуже важливу роль, оскільки може

слугувати витоком правових механізмів, які беруть за основу найякіснішу поведінку суб'єкта міжнародного публічного права.

Ще Конвенція 1899 р. говорила про «розширення застосування права» та визнавала третейське правосуддя «найкращим засобом врегулювання спорів юридичного характеру» [53, с. 57]. Третя конференція миру підтвердила правоту та прозорливість концепцій врегулювання міжнародних спорів, запропонованих Першою та Другою конференціями миру саме у питаннях правових засобів. У ХХ ст. правові засоби врегулювання міжнародних спорів пройшли непростий шлях від застосування правових моделей у процесі врегулювання міжнародних спорів до прийняття судових рішень на основі норм та принципів міжнародного публічного права. Важливо те, що вони уособлювали єдиний, цілісний та узгоджений процес винесення рішень найдосвідченішими суддями та експертами, здатними прогнозувати можливу та допустиму поведінку суб'єктів міжнародного публічного права, правомірність проведення тих чи інших дій, окреслення змісту та прогресивного розвитку норм міжнародного публічного права.

Актуальність функціонування Постійної палати третейського суду підтвердила декілька новітніх арбітражних угод. Зокрема, спір між Еритреєю та Єменом щодо суверенітету над островами Червоного моря (1996), справу щодо кордону Еритреї та Ефіопії (2000), арбітраж Аб'ей між Північним і Південним Суданом (2008 р.), арбітраж Залізного Рейну між Бельгією та Нідерландами (2003) щодо транзиту залізничною лінією, арбітраж між Республікою Хорватія та Республікою Словенія щодо Піранської затоки (2012).

Удосконаленню піддалися також статус та повноваження посадових осіб Постійної палати третейського суду. Хоча посада Генерального секретаря ППТС жодними установчими документами не регламентована, зазвичай він відіграє важливу роль у різних арбітражних засіданнях є органом, що призначає арбітрів. Генеральний секретар покликаний виконувати цю функцію згідно з усіма Факультативними правилами процедури Постійної палати третейського суду, Арбітражними правилами Комісії ООН з права міжнародної торгівлі

(UNCITRAL) та іншими багатосторонніми та двосторонніми міжнародними договорами та двосторонніми інвестиційними угодами [58, с.236]. Крім того, в рамках арбітражних правил UNCITRAL 2010 р. він також є органом призначення в разі викликів арбітрів та фіксації витрат на арбітражне судове провадження. Крім Генерального секретаря, існує ще штат секретаріату та реєстрові служби.

Секретаріат та реєстрові служби Постійної палати третейського суду є основними арбітражними послугами, що пропонуються сторонам спору. На практиці немає суттєвої відмінності між секретаріатом та реєстровими службами. Зазвичай, реєстрові служби Постійної палати третейського суду включають усі послуги, які також можуть бути знайдені в міжнародному суді для ведення процедури. Це, зокрема, усне та письмове спілкування між сторонами та арбітражним судом, ведення листування та кореспонденції, послуги з фінансового управління, матеріально-технічне забезпечення служб для зустрічей та слухань, організація поїздок та генеральна секретарська та лінгвістична підтримка [15, с. 239].

У багатьох випадках арбітражний суд вирішував, що Постійна палата третейського суду повинна бути реєстром у судовому процесі. Її діяльність у цій якості мала місце в арбітражі Народна Республіка Бангладеш проти Республіки Індія (2009) [17] про делімітацію морського кордону, в арбітражі Барбадосу проти Тринідаду і Тобаго (2004), [115] в арбітражі Гаяни проти Суринаму (2004) [11] та арбітражі між Італією та Коста-Рикою (1997) щодо угоди про позику. На нашу думку, навіть надання послуг сторонам у забезпеченні процесу судочинства у Постійній палаті третейського суду є позитивним, оскільки процес знаходиться під постійним моніторингом визнаної й авторитетної міжнародної інституції, здатної усунути зловживання сторін спору у процесі врегулювання.

Керівництво складних міждержавних суперечок, зазвичай, здійснюється реєстратором, який допомагає правовій раді, що знаходиться в розпорядженні сторін і арбітрів як засобу спілкування, а також менеджеру справи, який забезпечує матеріально-технічну та адміністративну підтримку судочинства і несе відповідальність за архіви відповідного спору.

Сьогодні Палата є органом, який здатний забезпечити мирне врегулювання міжнародних спорів самостійно, або надати сторонам якісні, всеохоплюючі та визнані світовою спільнотою послуги для вирішення протиріч. Арбітражний регламент 2012 р. для належного здійснення правосуддя наділяє Генерального секретаря Постійної палати третейського суду повноваженнями компетентного органу. Він вправі вимагати від сторін та арбітрів інформації, яку вважатиме необхідною для потреб судочинства, доводити її до сторін та арбітрів з метою забезпечити обмін думками та пропозиціями щодо предмета спору.

Місце та роль компетентного органу в процесі третейського судочинства важко переоцінити, оскільки він здатний заповнити будь-які прогалини у домовленостях між сторонами, передусім щодо персонального складу судового органу. Підтвердження цього можна знайти в Угоді між Російською Федерацією та США про інвестиційні пільги від 03.04.1992 р. Ст. 5 Угоди визначає Генерального секретаря Постійної палати третейського суду як компетентний орган і будь-яка зі сторін вправі вимагати від нього призначення арбітра за обставин, зазначених у цій статті. Отже, Генеральний секретар самостійно приймає рішення як орган, який здатний забезпечити процес судочинства.

Новий напрям у врегулюванні міжнародних спорів для Постійної палати третейського суду є сфера екологічних протиріч. Протягом останнього часу вона закріпила свій статус як установа врегулювання екологічних спорів, про що свідчать передані їй на розгляд справи. У цьому контексті варто згадати арбітраж з захисту Рейну від забруднення хлоридами [19], арбітраж OSPAR, арбітраж Plant [11], арбітраж Залізного Рейну та арбітраж рекультивації земель Сінгапуром в районі протоки Джогор. Активну підтримку статусу та ролі Постійної палати третейського суду у сфері врегулювання екологічних суперечок підтвердили арбітражні суди у справі «Indus Waters Kishenganga» [37] та справі Маврикію проти Великої Британії, де ППТС діяла як реєстр.

Особливо важливою для процесу мирного врегулювання міжнародних спорів є забезпечувальна діяльність Постійної палати третейського суду, яка включає експертну й адміністративну допомогу сторонам процесу, встановлення

контактів та забезпечення спілкування сторін, допомога сторонам у підготовці процедурних правил. Експертна допомога полягає у сприянні щодо вибору експертів та допомоги суду у технічних питаннях [19, с. 651]. Адміністративна допомога включає організацію арбітражного процесу через діяльність Міжнародного бюро. Водночас Постійна палата третейського суду виступає каналом спілкування сторін та учасників процесу [19, с. 644-645]. Інколи держави звертаються з проханням сприяння у підготовці правил процедури щодо підтверджуючих матеріалів, конфіденційності, свідчень, розподілу витрат та публікації рішень [19, с. 564].

Підвищення авторитету Постійної палати третейського суду в сучасних умовах сприяє росту довіри з боку держав щодо можливостей врегулювання міжнародних спорів згідно з вимогами міжнародного публічного права. Підтвердженням цього може бути те, що серед функцій ППТС також є сприяння обранню кандидатів до МС ООН національними групами [12, с. 315-327]. Пропозиції прогресивних моделей поведінки на міжнародній арені, сформульовані провідними спеціалістами в галузі міжнародної юриспруденції, сприяють дотриманню засад рівності, добросовісності та справедливості у третейському судочинстві.

Основними напрямками діяльності Постійної палати третейського правосуддя повинні стати: врегулювання міжнародних спорів згідно з нормами, обраного сторонами права, передусім у тих галузях міжнародного права, які стрімко розвиваються останнім часом, та надання професійних послуг (сервісів) сторонам у процесі формування третейського суду ad hoc оскільки, «незалежно від характеру інших установ, ППТС може обслуговувати міжнародну спільноту розширенням діапазону наявних для сторін опцій, таким чином уможливаючи сторонам знайти установу, яка відповідає їхнім вимогам» [14, с. 219]. Цьому сприятиме унікальність установи через переваги ресурсів, зокрема, членство держав, професійний персонал тощо.

2.2 Принципи третейського судочинства та їх використання у практиці Постійної палати третейського суду

Задля збереження міжнародного миру та безпеки, зниження рівня напруженості тощо міжнародне право сформувало систему засобів та методів визначення правомірності поведінки держав на міжнародній арені. Одним із них є діяльність міжнародних судових установ і міжнародного арбітражу зокрема. Сьогодні ми стикаємось з унікальним явищем активного становлення та розвитку різноманітних судових та арбітражних установ. Пропонується навіть використовувати для його характеристики біологічний термін «проліферація міжнародного правосуддя» (неконтрольоване зростання кількості міжнародних судів) [17].

Розширене тлумачення прав та обов'язків чи відступ від звичної поведінки у середовищі міжнародних зобов'язань на міжнародній арені зазвичай потребує визнання та погодження, оскільки інтереси, необумовлені сторонами, інколи кваліфікують як неналежне виконання зобов'язань, дискримінацію, недружній акт, посягання на права й інтереси тощо. Без сумніву, рівність та рівноправність сторін є базовим елементом міжнародного права, незалежно від того, чи воно застосовується судом чи арбітражним трибуналом [14, с. 323]. Ціль впливу міжнародного права на факт міжнародних протистоянь полягає у перспективі забезпечення правопорядку, справедливості, дотримання міжнародних зобов'язань тощо. Досягнути цього вдається завдяки примиренню сторін і задоволенню взаємних претензій. Результатом врегулювання зазвичай стає компроміс у позиціях сторін щодо предмета спору.

Будь-яке третейське рішення, навіть за умови, що воно повністю задовольняє позовні вимоги лише однієї зі сторін, водночас містить міжнародні зобов'язання для іншої. Ч. Хайд наголошував на міжнародному праві як основі арбітражного рішення [12, с. 459]. Зважаючи на особливості правовідносин у міжнародному праві, а саме відсутності юрисдикції та наддержавних органів, перетворення третейського рішення на допустиму поведінку могло відбутися

лише внаслідок його визнання як такого. Суттю визнання було сприйняття сторонами результату врегулювання як справедливого та правомірного, за умови дотримання принципів врегулювання та процесуальних норм і забезпечення в кінцевому результаті загального примирення сторін.

Зміст примирення зазвичай зводиться до задоволення взаємних претензій сторін у будь-якому випадку врегулювання. Тому чимало дослідників наголошує на бажанні сторін заручитися третейським рішенням і на його основі відмовитися від власних претензій, не втрачаючи при цьому міжнародний імідж. Навіть у такому випадку третейське рішення повинно задовольняти сторону, принаймні частково.

У справі про суверенітет над групою островів у Червоному морі між Еритреєю та Єменом рішення Постійної палати третейського суду від 09.10.1998 р. сторони сприйняли як обопільну перемогу [18]. Отже, йдеться про універсальний характер третейського рішення, яке, підтверджуючи правоту однієї зі сторін, не посягає на права та інтереси іншої. Це можливе лише у випадку повної відповідності вимогам міжнародного публічного права, правильній та якісній кваліфікації змісту міжнародно-правових норм тощо.

Самостійність та відокремленість третейського правосуддя як засобу мирного врегулювання міжнародних спорів підтверджується матеріально-правовими та процесуально-правовими чинниками. До матеріально-правових потрібно віднести обсяг нормативно-правового змісту міжнародних зобов'язань, охоплених третейським рішенням, на предмет встановлення меж прав і обов'язків сторін в існуючих спірних правовідносинах. Натомість процесуально-правові характеризують порядок та особливості прийняття самого рішення третейським судом. Крім того, широка можливість використання сторонами спору різних процесуальних правил показує сучасність та прогресивне мислення інституції [12, с. 70].

Як зазначає В. Буткевич, арбітражне судочинство може вестися як у письмовій, так і в усній формах. Рішення приймаються більшістю голосів, причому члени арбітражного суду не можуть утримуватися під час голосування

[10, с. 519]. За арбітражного розгляду сторони самі визначають на компромісній основі компетенцію третейського суду та процедуру розгляду спору [67, с. 152].

У судовій практиці неясність чи взагалі відсутність норми не є перешкодою для врегулювання спору. Більше того, значна частина дослідників наголошує на «розмитості» меж спорів правового та політичного характеру, зважаючи на суверенне право держав кваліфікувати будь-який спір правовим чи політичним. Ст. 26 Європейської конвенції про мирне врегулювання спорів від 29.04.1957 р. [12] допускає прийняття третейським органом рішення *ex aequo et bono* (по совісті і справедливості).

Цим принципом третейське правосуддя керувалося впродовж початкового періоду свого становлення, незважаючи на об'єкт та предмет міжнародних спорів. Сучасна історія третейського правосуддя також знає випадки його застосування, особливо у процесі врегулювання майнових спорів щодо встановлення права чи відповідальності, передусім за заподіяння шкоди. У XIX ст. у міжнародних спорах таке було звичним явищем і не залежало від того, який об'єкт міжнародного права породив претензії. У спорі між Англією та Північно-Американськими Сполученими Штатами у 1893 р. щодо промислу котиків у Беринговому морі предметом спору були природні ресурси та порядок їх використання сторонами. Третейський суд застеріг обов'язкові для сторін правила промислу морських котиків [60, с. 312-313].

Принципи розумного застосування встановлених норм закону та *ex aequo et bono* (по совісті і справедливості) у процесі формування третейського рішення є взаємопов'язані та взаємозалежні [14]. Як уже наголошувалося, діюче міжнародне право формує відповідні шаблони поведінки на міжнародній арені, які застосовують у рішеннях третейського суду. За умови існуючих альтернативних підходів сторін до міжнародних зобов'язань, а також у випадку відсутності нормативного регулювання, засади міжнародного права формують певний порядок взаємовідносин держав, який узгоджується з чинниками добросусідства, мирного співіснування, збереження міжнародного миру та безпеки тощо. Говард Холцманн (суддя ірано-американського апеляційного

суду) наголошує, що «обґрунтовані арбітражні рішення на основі юридичних принципів сприймаються легше розумово або політично, ніж рішення, які не наділені об'єктивною мотивацією» [13, с. 265].

Я. Броунлі наголошує, що розумне застосування встановлених норм закону передбачено в основі права справедливості [14]. На прийнятті розумного рішення арбітражними органами наголошує також Ч. Хайд [102, с.459]. У міжнародній практиці підтвердженням цього може слугувати рішення третейського суду у справі судна «Алабама». Зміст претензій зводився до відшкодування шкоди, заподіяної англійськими суднами, які перебували під прапором Південних Штатів Америки, економічним інтересам Північних Штатів у період громадянської війни, розмір якої потрібно було визначити. Залучення трьох незалежних суддів дало можливість обрати найбільш оптимальну формулу встановлення розміру відшкодування, зважаючи на стандарти декількох національних правових систем, включаючи Італію, Швейцарію та Бразилію [60, с. 312].

Сприйняття суддями третейського органу розумного застосування норм міжнародного публічного права мало місце у справі про Качський ранн – спір між Індією та Пакистаном, врегульований міжнародним арбітражем 1965 р. Арбітр, обраний Пакистаном, доктор Ентезам визнав, що на ранніх стадіях розгляду Пакистан довів своє право власності на спірну територію, проте аргументи голови арбітражу Г. Лагергрена переконали його в іншому [7, с. 444]. Отже, навіть суддя з попередньою негативною позицією щодо винесеного третейського рішення, може змінити її та погодитися на більш прогресивну концепцію врегулювання.

Обґрунтуванням поглядів захисників еволюції міжнародного арбітражу в судову форму є те, що для можливості застосування принципу *ex aequo et bono* без його пояснення чи обмеження посиланням до правових норм буде підтвердження права вільно обирати арбітра [15, с. 9]. Особливості застосування принципу *ex aequo et bono* частково розкривається у ст. 26 Європейської конвенції про мирне врегулювання спорів від 29.04.1957 р. [17]. Під час

винесення рішення із його використанням потрібно брати до уваги загальні принципи міжнародного права, договірні зобов'язання та остаточні рішення міжнародних судів, які є обов'язковими для сторін.

Наявність окремих правових принципів наголошує на самостійному та відокремленому характері міжнародно-правового явища. Відмінність від принципів погоджувальної процедури та врегулювання міжнародних спорів міжнародними судами дає змогу міжнародному арбітражу сформуватися як незалежна ланка у процесі мирного врегулювання. Завдяки передусім принципу автономії волі арбітражне судочинство може розраховувати на окрему категорію міжнародних спорів, де його застосування буде найефективнішим і зумовить не лише визнання з боку держав, а й бажання ним скористатися.

2.3 Згода сторін (компроміс) як умова досягнення юрисдикції Постійної палати третейського суду

Сучасному міжнародному публічному праву відомі декілька видів домовленостей сторін міжнародного спору щодо арбітражного врегулювання. Дослідник Нгуен Куок Дінь для їх характеристики вживає загальну назву: «арбітражна угода» [28, с. 90]. П. 2 Преамбули Зразкових правил 1958 р. [69] пропонує використовувати поняття «арбітражне зобов'язання», яке є результатом угоди між сторонами спору і, по суті є сукупністю міжнародних зобов'язань щодо мирного врегулювання конкретного міжнародного спору. Загалом міжнародній практиці відомі декілька видів угод про арбітражне врегулювання.

Перший вид – спеціальний окремий міжнародний договір про формування третейського суду у випадку виникнення спору. Зазвичай міжнародний спір уже існує і сторони домовляються про процедуру його вирішення. Задля цього вони укладають звичний міжнародний договір, керуючись загальними засадами укладення міжнародного договору, предметом якого є формування та діяльність міжнародного органу для вирішення міжнародного спору [17, с. 186].

Другим видом домовленостей про врегулювання є клаузула (положення, норма), яка є складовою конкретного міжнародного договору і закріплена відповідними його положеннями. В окремих випадках, передусім у багатосторонніх конвенціях, сторони допускають утворення окремого третейського суду і в тексті міжнародного договору зазначають додаткові міжнародні зобов'язання. Різновидом можна вважати третейські органи, які формуються згідно з положеннями універсальних конвенцій (Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р., Конвенція ООН з морського права 1982 р. та ін.). Характерним для цього виду домовленостей є врегулювання правовідносин, охоплених лише змістом самого міжнародного договору [17, с. 186].

Третім видом є укладання конвенцій, які формують третейські судові органи з універсальною юрисдикцією, тобто здатних розглядати будь-який міжнародний спір. Як свідчить практика, таких договорів небагато і часто вони регіональні [17, с. 186].

Отже, теорія і практика арбітражного врегулювання міжнародних спорів уже напрацювала певні правила та порядок формування арбітражної процедури. Майже у всіх випадках до передання справи в арбітраж зацікавлені сторони зазвичай укладають спеціальну арбітражну угоду [63], с. 93], зафіксувавши таким способом арбітражне зобов'язання.

Проект Зразкових правил 1958 р. [69] за умови відсутності інших домовленостей пропонує сторонам укласти компроміс (ст. 2). Договірну природу компромісу не заперечують ні практика, ні нормативно-правові акти. Російський дослідник В. Тенішев навіть намагається диференціювати їх за змістом зобов'язань, об'єктом спору та моментом його виникнення на «визначені» та «невизначені» [90, с. 78]. Йдеться радше про юрисдикцію третейського суду: сторони можуть укласти договір про врегулювання конкретного спору (категорії чи виду спорів) або визнавати юрисдикцію третейського суду над будь-яким спором, який може виникнути за участю цієї держави загалом.

Істотні умови компромісу кодифіковані проектом Зразкових правил 1958 р. [69]. У будь-якому випадку арбітражного врегулювання у сторін виникає арбітражне зобов'язання передати спір на розгляд відповідному третейському суду та підпорядкуватися винесеному ним рішенням. Крім того сторони зобов'язані визначити склад судового органу, порядок його обрання, а також з'ясувати об'єкт та предмет спору.

Додатково проект рекомендує включати до компромісу керівні норми права, порядок провадження зі встановленням кворуму як для судочинства, так і для прийняття рішення, процесуальні строки, права судового органу в процесі здійснення правосуддя, мову судочинства, місце перебування, порядок погашення витрат тощо. Отже, компроміс за всіма ознаками беззаперечно є міжнародним договором і створює відповідні правові наслідки.

Укладення окремого договору про арбітражне врегулювання передбачено низкою міжнародно-правових актів, зокрема ст. 23 Європейської конвенції про мирне врегулювання спорів від 29.04.1957 р., де визначається обов'язок сторін визначити предмет спору та особливості процедури [27].

Інший спосіб формування арбітражного зобов'язання пропонує Конвенція 1907 р. Зокрема ст. 52 гласить, що для звернення в Постійну палату третейського суду сторони підписують «третейський запис» [26, с. 397]. На думку дослідника С. Л. Лазарева, третейський запис може міститися у положеннях міжнародного договору, укладеного сторонами, і визначати орган врегулювання та інші зобов'язання сторін щодо врегулювання, або бути окремим міжнародним договором між сторонами спору [53, с. 76].

Для різних форматів третейських судів рішення бувають різними і можуть включати елементи медіації, консенсусу чи сприйняття рішення більшістю суддів [17, с. 187]. Видатний англійський учений Я. Броунлі, аналізуючи принцип справедливості у судових рішеннях, зазначає, що для арбітражу право вирішення по справедливості включає елементи компромісу (допустимо навіть – консенсусу) та мирової угоди [19, с. 748]. Про можливість мирової угоди у процесі арбітражного врегулювання говорить дослідник Нгуен Куок Дінь [28, с.

96]. Відповідно, одноособові третейські суди, третейські комісії та колегіальні третейські суди загалом могли приймати різні категорії третейських рішень.

Істотними умовами арбітражного зобов'язання є мова судочинства та місце перебування арбітражного органу. Щодо мови сторони схильються обрати робочі мови міжнародного спілкування: англійську, французьку тощо. У регіональних міжнародних спорах допустимо використовувати робочі мови регіонів. Місце перебування арбітражного органу зазвичай теж визначають сторони. Звично попитом користувалися міста Женева та Париж тощо. Сьогодні міжнародний арбітраж у здебільшого користується приміщення перебування Постійної палати третейського суду у Палаці миру в м. Гаазі. В історії третейського правосуддя також були випадки, коли для проведення судочинства пропонувалися столиці держав-сторін або третіх держав певного регіону.

Надзвичайно важливою складовою арбітражного зобов'язання є визначення сторонами керівних норм права, які використовуватиме арбітражний суд у процесі врегулювання. У сучасній міжнародній практиці сторони загалом зосереджуються на двосторонніх договорах або багатосторонніх конвенціях універсального характеру. Зокрема, керівним правом спору між Республікою Пакистан та Індією від 17.05.2010 р. стала стаття IX та додаток G Договору про води Інду 1960 р., між Нідерландами та Францією (1999) [19] – Конвенція про захист Рейну від забруднення хлоридами та її Додатковий протокол. Натомість Республіка Маврикій та Великобританія обрали керівним правом додаток VII до Конвенції ООН з навколишнього середовища. Часто сторони обирали керівним правом Конвенцію OSPAR та Конвенцію ООН з морського права 1982 р.

Керівне право сторони зазвичай зазначають в арбітражній угоді, а за відсутності такого договору ст. 28 Загального акту 1928 р. регламентує використання третейським судом ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, за винятком застереження ст. 59 цього Статуту.

Питання керівного права тісно пов'язані з юрисдикцією арбітражного органу. Юрисдикція арбітражного органу обмежується змістом міжнародних зобов'язань у рамках укладеного міжнародного договору. Рішення третейського

суду зазвичай покликані тлумачити положення міжнародного договору та наслідків (зобов'язань), які з нього випливають. Різні наукові джерела поряд із юрисдикцією арбітражного органу інколи використовують термін «компетенція». Застосування термінів «юрисдикція» та «компетенція» залежно від конкретного міжнародного спору допустимо як самостійно, так і в поєднанні.

Для потреб цього дослідження під «юрисдикцією» будемо розуміти здатність арбітражного органу прийняти спір до свого провадження та врегулювати його. Натомість під «компетенцією» арбітражного органу розумітимемо його можливості запропонувати сторонам справедливе та легітимне рішення. У міжнародних спорах, які виникають з питань тлумачення положень міжнародних конвенцій, а юрисдикція арбітражного органу застережена в їх тексті (інституційний або постійний арбітраж), мова може йти лише про компетенцію. Натомість, за умови укладення арбітражних угод *ad hoc*, арбітражний орган змушений встановлювати і юрисдикцію, і компетенцію.

Ст. 9 Зразкових правил 1958 р. [69], окреслюючи межі повноважень арбітражного органу, стверджує, що арбітражний суд сам встановлює свою компетенцію й уповноважений тлумачити арбітражну угоду та інші інструменти, на яких базується така компетенція. Дослідник Нгуен Куок Дінь погоджується із цим положенням і в зміст компетенції додає ще право арбітражного органу визначати порядок застосування керівного права та за згодою сторін формувати нові міжнародні зобов'язання [28, с. 95-96].

У питаннях компетенції арбітражного органу щодо порядку користування керівним правом, першочерговим є застосування норм, визначених сторонами в арбітражній угоді. У разі їх відсутності застосовують чинні норми міжнародного права, які регулюють правовідносини, охоплені предметом спору. За відсутності договірних чи звичаєвих норм міжнародного права арбітражний орган вправі застосовувати загальні принципи права та загальні принципи міжнародного права [28, с. 95].

Крім того, за згоди сторін, арбітражний орган може вийти за межі керівного права і запропонувати сторонам новий зміст міжнародних зобов'язань. Зокрема,

це може бути пропозиція мирової угоди, за наслідками якої сторони вийдуть за межі позовних вимог і відмовляться від висунутих претензій. Також судочинство може бути здійснено *ex aequo et bono* (по совісті та справедливості). Дослідник Нгуен Куок Дінь наголошує на можливості прийняття арбітражним органом рішення, яке формує правові норми, що застосовуватимуться сторонами у майбутньому й унеможливають випадки взаємовідносин між сторонами, які призвели до виникнення спору [28, с. 96]. Тобто, фактично врегульовуються не права, а інтереси сторін.

Існування арбітражних угод як міжнародно-правового явища у всіх їх видах та проявах дає можливість сторонам міжнародного спору здійснити врегулювання, яке поєднає весь спектр прав, інтересів та побажань сторін у формуванні належної поведінки на міжнародній арені, реального та повноцінного примирення тощо. Деякі дослідники зазначають, що доктрина та практика свідчать про можливість навіть оспорювання арбітражного рішення у випадку доведення недійсності арбітражної угоди [93, с. 478].

РОЗДІЛ 3

СТАДІЇ ТА ПРОЦЕДУРИ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПОСТІЙНОЮ ПАЛАТОЮ ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДУ

3.1 Еволюція процесуальних норм, застосовуваних Постійною палатою третейського суду у третейському судочинстві

Процедуру третейського судочинства вперше нормативно закріплено у положеннях Конвенції 1907 р. Зокрема їй було присвячено Главу III документа [26, с. 396-398]. Положення регулювали аспекти згоди на застосування арбітражу для врегулювання міжнародного спору, визначення кількісного складу та порядку формування арбітражного органу, місця та мови ведення процесу тощо. Водночас конвенція містила положення загально-процесуального змісту, які були покликані забезпечити процедуру правосуддя, а саме: стадії процесу, повноваження суддів, порядок винесення рішення, підстави та умови перегляду рішення тощо. Загалом арбітраж завжди мав багато спільних рис із судочинством, здійснюваним міжнародними судами. Обидва ці способи вирішення спорів відбуваються на підставі права, а рішення є обов'язковими [19, с. 385].

У 1949 р. ООН прийняла рішення про кодифікацію міжнародно-правових норм, що стосуються арбітражного провадження. Протягом декількох років Комісія міжнародного права ООН, однією із функцій якої, згідно зі ст. 14 «Положення про комісію міжнародного права» від 21.11.1947 р. є «більш точне формулювання і систематизація норм міжнародного права у тих сферах, у яких вже наявна державна практика, прецеденти, доктрина»[75], займалася підготовкою проекту конвенції про міжнародний арбітраж.

Проект включав низку положень, які адаптували положення Гаазьких конвенцій 1899 та 1907 рр. до тогочасних реалій, а положення Загального акту 1928 р. були переглянуті. Обговорення проекту завершилося прийняттям

Зразкових правил арбітражного процесу, у подальшому затверджених Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 1262 (XIII) від 14.11.1958 р. [86]. Ці правила були рекомендовані державам до застосування тією мірою, в якій це буде визнано доречним під час розробки договорів про арбітраж.

Незважаючи на прогресивний характер Зразкових правил арбітражного процесу 1958 р., не знайшли широкого застосування, хоча у доктрині міжнародного права мали велике значення. Як зазначає Л. Ерліх, у 1975 р. Інститут міжнародного права ухвалив проект регламенту арбітражного процесу. Як наслідок, чимало парламентів висловилися за розширення та зміцнення принципу арбітражного вирішення спорів [16, с. 475]. Теоретичні напрацювання мали величезне значення для майбутнього формування правил судочинства у третейському правосудді. Проте сприйняття та нормативне закріплення вони отримали набагато пізніше.

Натомість арбітражне судочинство дедалі частіше почало запозичувати процесуальні норми з комерційного арбітражу, заповнюючи прогалини, сприйняті та адаптовані міжнародною практикою. Подібність арбітражного процесу у міжнародному публічному та міжнародному приватному праві є очевидною завдяки використанню судової моделі врегулювання спорів. Арбітражне врегулювання настільки універсальне, що здатне підлаштовуватися до різних механізмів врегулювання спорів. Тому заперечувати взаємний вплив процесів, притаманних різним галузям права, немає сенсу. Більше того, варто наголосити на взаємному проникненню і використанню якісніших правових моделей, удосконалення процедурних механізмів тощо. Одним із таких видів врегулювання стали норми UNCITRAL.

Норми (правила) UNCITRAL були сформовані у рамках Комісії ООН з права міжнародної торгівлі. У 1976 р. вона прийняла Арбітражний регламент для врегулювання спорів, що виникають із міжнародних комерційних спорів [76, с.12]. Генеральна Асамблея ООН рекомендувала керуватися його положеннями під час врегулювання міжнародних комерційних позовів. Зважаючи, що Постійна палата третейського суду забезпечувала інші міжнародні арбітражні

суди важливими адміністративними та допоміжними послугами, застосування Регламенту UNCITRAL ставало звичною практикою і навіть заповнювало прогалини процесу самого третейського органу, оскільки у багатьох випадках третейський суд виконував свої функції, керуючись нормами UNCITRAL, зокрема щодо призначення арбітрів та виконання ухвал, якщо сторони не були спроможні дійти згоди щодо арбітрів, компромісу тощо. Зазвичай генеральний секретар Постійної палати третейського суду запрошується для визначення арбітрів за правилами UNCITRAL [111, с. 132].

Норми UNCITRAL перетворювалися на певний міжнародний стандарт. Арбітражні правила, підготовлені комісією ООН з міжнародної торгівлі, стали предметом зацікавлення самої Постійної палати третейського суду [13, с. 199]. Про це свідчить широта прийняття нових правил, оскільки вони були схвалені одностайно Адміністративною радою Постійної палати третейського суду після того, як проект документа поширили для зауважень у 75 державах-учасниках Конвенцій 1899 або 1907 рр. Як стверджує Говард Холцманн, «широкомасштабний процес консультацій спричинив загальне схвалення нових правил та подальше застосування у багатьох країнах» [13, с. 269].

Ще на початку 90-х р. ХХ ст. західні вчені прогнозували потребу формулювання загальних правил, яких варто дотримуватися усім державам у процесі третейського судочинства. Такі правила не обов'язково повинні ґрунтуватися на концепції міжнародного арбітражу, який проходить між певними державами чи групою країн. Проте вони повинні бути скеровані на спільне усвідомлення однотипного арбітражного процесу, який потрібно сформулювати з наукових напрацювань та правових норм [11, с. 315].

Починаючи з 1991 р., Міжнародне бюро за сприяння редакційного комітету Експертної Групи підготувало низку факультативних правил для міждержавних спорів. Насамперед, потрібно було запропонувати прийнятні правила врегулювання спорів між державами. Експертна група погодилася використати рекомендації робочої групи як відправний пункт та вирішила прийняти Арбітражні правила UNCITRAL як модель для оновлення правил

Постійної палати третейського суду. Крім того, схвалено пропозицію підготовки зразків арбітражних положень, щоб допомогти сторонам, які захочуть скористатися цими додатковими Правилами [11, с. 228]. Цей проект представлено Постійній Розпорядчій Раді 27.05.1992 р., яка дозволила розповсюдити Правила 20.10.1992 р.

Зміст вдосконалень полягав у тому, що експерти оперативно запропонували прості засоби осучаснення процедур арбітражу, які не потребували жодних формальних поправок до Гаазьких конвенцій. Зокрема ст. 21 та 31 Конвенції 1899 р., а також ст. 41 та 51 Конвенції 1907 р. допускають право сторін вибрати альтернативні процедурні правила і ці зобов'язання варто було зберегти та додатково модифікувати їх так, як це гарантовано Гаазькими конвенціями. Гаазькі конвенції 1899 та 1907 рр. передбачали можливість сторін прийняти власні процедурні правила для регулювання спорів. Хоча сторонам дозволялося замінити застарілі, описані в Гаазьких конвенціях, правила на свої власні, держави як сторони, зрозуміло, не були зацікавлені у розробці нових правил для кожного арбітражу. З огляду на це, Експертна група вирішила сформуванати комплекс необов'язкових правил, які будуть доступні державам для прийняття альтернативних процедур, відмінних від запропонованих конвенціями. Експертна група вирішила приділити особливу увагу підвищенню гнучкості та оперативності процедур Постійної палати третейського суду відповідно до сучасної арбітражної практики. Серед дослідників запропонована редакція отримала назву «Факультативні правила» в редакції 1992 р. [14, с. 93]. Факультативні правила 1992 р. застосовували під час врегулювання виключно міждержавних спорів. Вважаємо за доцільне схарактеризувати їх окремі положення, які уособлюють новизну та забезпечують підтвердження базових положень арбітражного врегулювання міжнародних спорів.

Сфера застосування Факультативних правил 1992 р. узгоджена із положеннями Гаазьких конвенцій до такої міри, до якої вони необхідні сторонам арбітражу, за інших обставин вони витісняють будь-які процедурні положення

та правила, зокрема, передбачені ст. 21, 31 Конвенції 1899 р. та ст. 41, 51 Конвенції 1907 р.

Стаття 3 Факультативних правил 1992 р., на наш погляд, вводить нове явище арбітражного процесу: «Повідомлення про арбітраж». Його деталізація як складової арбітражного процесу відбудеться в наступних редакціях. А для потреб третейського судочинства документ спрощує вимоги початку процесу, уникаючи надмірних обсягів документообігу та звільняючи сторони від обов'язку включати матеріал, який буде міститися в арбітражному застереженні.

Стаття 5 Факультативних правил 1992 р. рекомендує сторонам кількість арбітрів для формування третейського органу. Якщо Конвенція 1907 р. загалом допускала у міжнародному третейському суді участь одного, трьох або п'яти арбітрів, то у новій редакції пропонувалося п'ять. Отже, очевидні паралелі зі Статутом Постійної палати третейського суду. Аналогічним є також порядок обрання суперарбітра. На посилення ефективності процесу формування складу третейського органу було, відповідно, сформульовано зміст ст. 8 з метою уточнення здатності компетентного органу призначати арбітрами осіб, які не є членами Списку суддів Постійної палати третейського суду. Це повністю відповідало положенням Гаазьких конвенцій та сприяло гнучкості процесу обрання арбітрів, залучаючи найбільш кваліфікованих у будь-якому спорі.

Стаття 13 Факультативних правил 1992 р. формує нові зобов'язання сторін спору щодо заміни арбітра. У п. 3 передбачено, що у випадку, якщо один із арбітрів у групі не може брати участь в арбітражі, то решта арбітрів можуть продовжувати арбітраж, якщо вони вважатимуть це доцільним за всіх обставин арбітражу. Така зміна відображає нову практику і, зазвичай, підтримується державами в арбітражному процесі. Положення стосуються незвичних обставин, в яких арбітр прагне подати у відставку виключно з метою зриву справи. Ця зміна гарантує, що невдоволений арбітр не зможе нескінченно затримувати розгляд справи такою тактикою. Очевидно, що здебільшого випадків арбітри мають вагомі причини для відставки або складають повноваження до того, як трибунал інвестує великі ресурси в арбітраж або дійде висновку про характер справи. За

цих обставин трибунал прийме рішення про відставку арбітра та вживає заходів щодо його заміни. У справі Словенія проти Хорватії щодо вод Піранської затоки і забезпечення доступу до міжнародних вод заміна судді відбулася через його контакти зі словенцями, що було виявлено хорватською стороною 2015 р.

Стаття 16 передбачає, що у випадку, якщо сторони не домовляться про інше, місцезнаходження арбітражу буде в Гаазі. Це положення було включено, усвідомлюючи фізичне розташування Постійної палати третейського суду та недоліки організації справ за межами Палацу Миру. Факультативні правила вимагають, щоб Міжнародне бюро затвердило вибір будь-якого місця за межами Гааги, оцінюючи здатності виконувати свої функції у вибраному місці. Це положення визнає обмеження здатності Міжнародного бюро вести справи за межами Гааги та схвалено на користь сторін, які обговорюють можливість вибору іншого місця.

Окремі питання стосувалися процесуальних норм. Зокрема, Експертна група змінила ст. 22 Факультативних правил, щоб дати сторонам можливість висловити свою точку зору, перш ніж суд може вимагати від них додаткових письмових заяв. Цю зміну було запроваджено з урахуванням поваги до суверенітету сторін. Аспект поваги до суверенітету сторін у спорах також змусив змінити формулювання ще однієї статті – 24. Докази та слухання передбачають, що суд може «закликати» (але не «вимагати») сторони забезпечити підготовку матеріалів, що мають відношення до провадження. Однак Експертна група доповнила положення додатковою компетенцією третейського суду, яка бере до уваги відмову сторони виконати встановлений порядок, а також будь-які причини, що були наведені для такої відмови. Це положення, паралельне зі ст. 49 Статуту Міжнародного суду [99], дає підстави арбітражу робити висновки про неможливість подання документів і тим самим захищає сторони від затримок, спричинених поведінкою супротивників, які відмовляються надати відповідні матеріали з необґрунтованих причин. Отже, модифікації схвалюються представниками міжнародної практики, оскільки вони поважають цілісність суверенних прав, одночасно стримуючи непослідовні дії.

Новизною арбітражного процесу стала допустимість застосування тимчасових заходів захисту, це явище також кодифіковане Статутом Міжнародного суду ООН (ст. 41). Положення обмежує здатність сторін посилаючись на дискреційні повноваження суду, зазначаючи, що такі заходи повинні бути продумані, щоб зберегти та забезпечити права кожної зі сторін. Проте, сторони можуть погодитися не застосовувати тимчасові заходи, якщо вони вважають, що це перешкоджатиме вирішенню спору.

Варто зауважити, що міжнародне правосуддя, здійснюване Міжнародним судом ООН як модель врегулювання міжнародних спорів правового характеру, значно вплинуло на формування концепцій та положень третейського судочинства. Зокрема, порівняльний аналіз третейського та міжнародного правосуддя дав можливість не лише визначити чіткі рамки їх розмежування, а й правильно та якісно схарактеризувати окремі явища арбітражного процесу. Насамперед, це стосувалося застосовуваного законодавства (права) під час розгляду спорів третейським судом. Ст. 33 констатує, що з огляду на публічно-правовий характер спорів, які розглядаються згідно з цими Правилами, доцільно використовувати прийняті стандарти міжнародного права, що застосовуються також Міжнародним судом ООН як регулюючий закон (право), якщо, звичайно, сторони не домовляться про врегулювання спору іншим правом. За відсутності такого договору, ст. 33 регламентує використання третейським судом ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, за винятком застереження ст. 59 цього Статуту. Це положення є загальною важливою для Міжнародного суду ООН як постійно діючого органу, який розглядає справи різних сторін та нові справи колишніх сторін. Натомість третейські суди є тимчасовими органами, створеними для вирішення спору між конкретними державами щодо їхньої однієї справи. Як тільки арбітраж завершує свою роботу, він не має повноважень слухати справи будь-яких інших сторін або вживати будь-яких інших заходів, оскільки на цьому етапі він офіційно перестає існувати.

Факультативні правила Постійної палати третейського суду 1992 р. без сумніву стали етапом у врегулюванні міжнародних спорів, сторонами яких були

виключно держави. Проте плин часу та вдосконалення регламентів, які стали основою цих правил, спонукали Постійну палату третейського суду до прийняття нових, таких, що відповідають вимогам часу, тенденціям практики та прогресивного розвитку міжнародного публічного права. Підтримка сторін в арбітражному врегулюванні відбувалася завдяки типовим положенням та угодам, спрямованих на забезпечення ефективного ініціювання арбітражного процесу, типових статей для двосторонніх чи багатосторонніх компромісних застережень або компромісів, які можуть бути використані сторонами залежно від їх конкретних потреб, обрання суддів, проведення засідань тощо. Ці модельні положення Постійної палати третейського суду доступні у численних видах міжнародних спорів та, зазвичай, розробляються з урахуванням специфіки відповідного спору. Отже, типовими арбітражними положеннями сторони забезпечуються для спорів між: 1) двома державами; 2) двома сторонами, з яких лише одна є державою; 3) міжнародними організаціями та державою; 4) міжнародними організаціями та приватною стороною, а також типовими положеннями щодо спорів, пов'язаних з: 5) природними ресурсами та навколишнім середовищем; 6) космічною діяльністю; 7) використанням Правил арбітражу 2012 р. Сторони спору на їх основі вирішують питання щодо кількості арбітрів, мови арбітражного розгляду та органу, що забезпечує здійснення правосуддя.

Перші Факультативні правила Постійної палати третейського суду для арбітражу спорів між двома державами від 20.10.1992 р. уособили найсучасніші положення щодо правил процедури міжнародного арбітражу і були адаптовані до попередніх вимог міждержавних спорів з нормами арбітражного процесу. Це зроблено з метою підтвердження юрисдикції Постійної палати третейського суду у спорах з міжнародним публічним характером між державами та розмежування її з дипломатичною практикою врегулювання.

Логічним продовженням цих Правил стали Факультативні правила арбітражу між двома сторонами, з яких лише одна є державою від 06.07.1993 р. [16] (Додаткові правила для змішаного арбітражу). Їх беззаперечно можна

розглядати як правонаступника Правил арбітражу та примирення 1962 р. Постійної палати третейського суду щодо врегулювання міжнародних спорів між двома сторонами, з яких лише одна є державою. Факультативні правила для змішаного арбітражу також розроблялись на основі арбітражних правил UNCITRAL 1976 р., проте були модифіковані для ефективного забезпечення та полегшення судового розгляду між державою та недержавною інституцією, особливо для забезпечення положення останнього в арбітражному процесі.

З метою забезпечення якісних результатів врегулювання міжнародних спорів загалом було прийняте рішення про можливість доступу до третейського правосуддя міжнародних організацій. Адміністративною радою схвалено Факультативні правила арбітражу для міжнародних організацій та держав (1996). Беручи до уваги значення міжнародних організацій у формуванні та розвитку сучасних міжнародних відносин та міжнародного публічного права зокрема, можливість виникнення спорів за їх участю суттєво зростає. Уніфікація практики врегулювання спорів правового характеру потребує залучення всіх суб'єктів міжнародного публічного права та додаткового виокремлення особливостей процесу врегулювання спорів за їх участю цих учасників.

Запровадження Факультативних правил від 01.07.1996 р. передбачає залучення міжнародних організацій не тільки в спорах з державою, а й врегулювання міжнародних спорів між самими міжнародними організаціями. Крім того, правила застосовують до спорів між державою-членом та організацією, що впливають з установчого документу самої організації. Під час встановлення цих правил за основу взято арбітражні правила UNCITRAL 1976 р., а внесені поправки до них відображали характер міжнародного публічного права у спорах, а також визначали функції Постійної палати третейського суду в арбітражному процесі.

Концепція універсальності врегулювання спорів правового характеру як публічних, так і приватних допомогла розширити коло сторін арбітражного процесу, допустивши участь приватних сторін [17, с. 289]. Це відображено у Факультативних правилах арбітражу між міжнародними організаціями та

приватними сторонами (1996) [16]. Для участі в арбітражному процесі міжнародних організацій та приватних організацій передбачено спеціальні правила процедури судочинства у Постійній палаті третейського суду. Зміни, внесені до арбітражних правил UNCITRAL 1976 р., стосуються питань, охоплених Додатковими правилами Постійної палати третейського суду для змішаного арбітражу, і покликані урівноважити статус сторін у процесі, передусім відмови від імунітету.

Співзасновники рішень Постійної палати третейського суду щодо культурної власності виявили численні невідповідності в існуючих міжнародних інструментах щодо вирішення спорів. Однією з проблем була основа прийняття рішень національними судами, які часто застосовували національне законодавство для вирішення спорів, що було результатом застосування різних процесуальних законів до схожих справ. Адаптація арбітражного процесу до певних існуючих міжнародних договорів було б потенційним вирішенням багатьох таких проблем [14, 261-280].

Інтенсивний розвиток міжнародного публічного права на зламі XX–XXI ст. зосередився загалом на регламентації нових об'єктів, зокрема, екології, космосі, морському дні тощо. Ще в проекті арбітражних правил щодо вирішення спорів, що стосуються природних ресурсів та довкілля, було зазначено, що вони застосовуватимуться для усіх сторін, які їх схвалють: держави, міжнародні організації, неурядові організації, приватні сторони [14, с. 143]. Укладання універсальних міжнародних договорів зазвичай передбачало процедуру врегулювання протиріч учасників щодо дотримання режимів доступу, користування та використання. Значна частина цих договорів обирала третейський суд як один із основних засобів мирного врегулювання. Задля узгодження процесу та процедури арбітражного врегулювання Постійна палата третейського суду запропонувала відповідні правила арбітражу, згідно з окресленими напрямками. Першими із них стали Факультативні правила арбітражу спорів, пов'язаних із природними ресурсами та/або довкіллям (2001) [16].

2001 року 94 члени Постійної палати третейського суду прийняли консенсусом Факультативні правила арбітражних спорів, пов'язаних із природними ресурсами та/або довкіллям. Найбільше процесуальне нововведення правил полягає в тому, що вони надають велику гнучкість щодо природи та виду сторін, які беруть участь в арбітражі [17, с. 263].

Схвалення цих правил стало першою спробою Постійної палати третейського суду спеціалізуватися в певних сферах врегулювання міжнародних спорів. Факультативні правила арбітражу спорів, пов'язаних із природними ресурсами та/або довкіллям від 19.06.2001 р., намагаються відобразити особливості врегулювання міжнародних екологічних спорів з огляду на необхідність застосування технічних знань у міжнародному екологічному праві. Отже, Факультативні правила від 19.06.2001 р. з врахуванням вимог угод про захист навколишнього середовища передбачають формування спеціального переліку не лише арбітрів, які володіють відповідними знаннями в галузі екологічного права, а й технічних експертів. Що стосується особливої потреби запобігання шкоди навколишньому середовищу, то правила додатково передбачають тимчасові заходи захисту. Крім того, оскільки такі спори, зазвичай, регулюються міжнародним публічним правом, а сторонами можуть бути приватні організації, вищезазначені особливості процесу врегулювання є складовою цих правил. Поки не буде створено міжнародний суд з навколишнього середовища з мандатною юрисдикцією, ППТС може бути майданчиком для вирішення екологічних спорів. Є чимало аргументів на користь вищесказаного.

Модель третейського судочинства в екологічних спорах сформувала сприятливі передумови для застосування аналогій в інших категоріях міжнародних спорів, зокрема з питань освоєння та використання космічного простору. Вони закріплені у Факультативних правилах арбітражу спорів, пов'язаних із діяльністю у космічному просторі від 10.12.2011 р. Як і спори з природоохоронного законодавства, спори у космічному праві потребують спеціальних знань. Отже, Факультативні правила 2011 р. передбачають

створення спеціалізованого списку арбітрів, що мають спеціальні знання в галузі космічного права й аналогічно передбачаючи перелік експертів з космічного права. Водночас враховано особливості участі міжнародних та приватних організацій, як сторони спору.

Постійна палата третейського суду, заснована Гаазькими конвенціями 1899 та 1907 рр., є добре знаною та визнаною великою кількістю держав-членів ООН. Це дуже гнучка та унікальна інституція, оскільки поєднує чотири способи вирішення суперечок, закріплені у ст. 33 Статуту ООН, а саме медіацію, арбітраж, слідчі комісії, погоджувальні комісії [72, с. 117]. Сьогодні Палата пропонує сторонам скористатися Арбітражним регламентом Постійного третейського суду від 17.12.2012 р. (Арбітражний регламент 2012 р.) [80]. У Преамбулі Арбітражного Регламенту 2012 р. зазначено, що він може використовуватись у арбітражних спорах за участю як мінімум однієї держави, організації, підконтрольної державі, або міжурядової організації. Ст.1 «Сфера застосування» зазначає, що держава, організація, підконтрольна державі, або міжурядова організація можуть домовитися з однією або декількома державами, організаціями, підконтрольними державі, міжнародними організаціями або приватними сторонами про врегулювання спорів щодо будь-яких конкретних правовідносин, обравши органом врегулювання третейський суд відповідно до положень Арбітражного регламенту 2012 р. Правовідносини можуть мати договірний характер, походити з договорів, міжнародних договорів чи будь-яких інших документів. П. 2 статті наголошує, що згода на участь у спорах, стороною яких не є держава, організація, підконтрольна державі, або міжурядова організація, вважається відмовою іншої сторони, тобто держави, організації підконтрольній державі, або міжурядової організації від будь-якого права на імунітет від юрисдикції щодо зобов'язань, які виникають за результатами врегулювання. Особлива вимога стосується відмови від імунітету щодо виконання рішення арбітражу, яка повинна бути чітко виражена.

3.2 Стадії арбітражного розгляду у Постійній палаті третейського суду згідно з Регламентом 2012 р.

Розділ III Арбітражного регламенту 2012 р. має назву: «Арбітражний розгляд». Його зміст присвячено формуванню зобов'язань як сторін міжнародного спору, так і арбітражного органу у процесі третейського судочинства. Використовуючи аналогію з національним процесуальним правом, допустимо виокремити стадії арбітражного процесу (арбітражного розгляду). Під стадією арбітражного розгляду потрібно розуміти сукупність регламентованих міжнародним правом чи волею сторін міжнародного спору процесуально значимих дій учасників арбітражного процесу (сторін та арбітражного органу), спрямованих на досягнення процесуально значимого результату, взаємообумовлених, взаємозалежних та послідовних задля забезпечення врегулювання міжнародного спору та досягнення примирення сторін. Кожна стадія арбітражного розгляду розпочинається процесуальним рішенням арбітражного органу щодо зобов'язань сторін, включає вчинення або відмову від вчинення регламентованих дій сторонами і завершується прийняттям арбітражним органом відповідного процесуального рішення про виконання (невиконання) сторонами процесуальних зобов'язань та порядок переходу до іншої стадії арбітражного розгляду.

Серед стадій арбітражного розгляду можна виокремити такі: подання позову (відкриття справи), формування арбітражного органу, подання позовної заяви (стадія є факультативною), встановлення юрисдикції та компетенції арбітражного органу, підготовка справи до розгляду, розгляд справи по суті, винесення арбітражного рішення.

Процес мирного врегулювання міжнародного спору розпочинається стадією подання позову й оформляється повідомленням про арбітраж. Згідно зі ст. 3 Арбітражного регламенту 2012 р., сторона, яка має намір звернутися за врегулюванням до арбітражної процедури, направляє стороні-відповідачу документ встановленого зразка. Повідомлення про арбітраж може розглядатися

як явище в розумінні як матеріального, так і процесуального права водночас. По суті, це, з одного боку, відома внутрішньому праву позовна заява, з іншого, односторонній міжнародно-правовий акт, який містить перелік претензій та пропозицію щодо врегулювання міжнародного спору з використанням певного органу та законодавства (права). Відповідно, встановлено перелік відомостей, які повинен містити цей документ, зокрема:

- вимогу про передання спору на розгляд арбітражу;
- найменування та контактні дані сторони;
- посилання на відповідну арбітражну угоду між сторонами щодо врегулювання спору;
- посилання на будь-яке правило, рішення, угоду (договір, конвенцію, міжнародний договір), установчий документ організації чи агентства, або правочин з якого, чи у зв'язку з яким виник спір;
- короткий опис претензій, а у відповідних випадках – розмір оспорюваної суми;
- спосіб задоволення претензій або засіб правового захисту;
- пропозиції щодо кількості арбітрів, мови та місця проведення арбітражу, якщо таке не було обумовлено раніше.

Додатковими положеннями повідомлення про арбітраж можуть бути пропозиції щодо кількісного складу суду та порядку обрання суддів. Повідомлення про арбітраж надсилається іншій стороні спору та у Міжнародне бюро Постійної палати третейського суду. З моменту отримання повідомлення про арбітраж розпочинається процедура арбітражного врегулювання і починають відлік процесуальні строки.

Участь іншої сторони спору у процесі врегулювання є обов'язковою. Це гарантує нормативно-правовий зміст основного принципу міжнародного публічного права «Мирне врегулювання спорів» та Арбітражний регламент 2012 р. Упродовж тридцяти днів така сторона зобов'язана дати відповідь на повідомлення про арбітраж [21, с. 100]. З огляду на зміст ст. 4 Арбітражного регламенту 2012 р. цей документ за своїм змістом пов'язаний з текстом

повідомлення про арбітраж у питаннях реакції на суть та зміст висунутих претензій і, водночас, може містити низку додаткових положень, зокрема, щодо оспорювання підсудності спору третейському розгляду, висунення взаємних претензій за аналогією, пропозиції залучення третіх сторін тощо.

Варто зауважити, що зміст положень Арбітражного регламенту 2012 р. зосереджено на попередженні зловживання правом сторонами у процесі врегулювання спору [13, с. 161]. Це стосується як контактів між сторонами, так і виконання ними власних зобов'язань, які виникають за наслідками їх поведінки у процесі третейського судочинства. Ст. 2 Арбітражного регламенту 2012 р. визначає порядок отримання повідомлень, чітко встановлюючи умови, за яких констатується факт отримання, незалежно від намірів отримувача. Водночас відсутність відповіді на повідомлення про арбітраж теж не є перешкодою для продовження процесу врегулювання.

Наступною стадією арбітражного розгляду є обрання сторонами суддів третейського органу. Арбітражний регламент 2012 р. допускає одноосібний судовий орган, а також у складі трьох чи п'яти суддів. Положення документа відводять сторонам загальний строк у тридцять днів для погодження кандидатури арбітрів. У кожному конкретному випадку погодження кандидатур, залежно від кількісного складу суду, застосовують відповідну процедуру.

У разі погодження одноосібного судді сторони вправі це зробити на стадії повідомлення про арбітра. Якщо протягом тридцяти днів сторони не знайшли спільного рішення, ініціатива призначення судді переходить до компетентного органу – Генерального секретаря Постійної палати третейського суду. Арбітражний регламент 2012 р. встановлює певну процедуру призначення судді, яка передбачає застосування процедури-списку. Вона не є обов'язковою, і сторони або компетентний орган з власної ініціативи можуть її відхилити. Суть процедури-списку полягає у можливості сторін обрати кандидатуру суддів зі списку, запропонованого компетентним органом у кількості не менше трьох осіб. Волевиявлення сторін виражається поверненням списку без змін, що означає погодження з усіма кандидатурами і у запропонованому порядку пріоритету

суддів. Сторона може викреслити неприйнятну кандидатуру, а також пронумерувати запропоновані кандидатури суддів у порядку пріоритету. З огляду на бажання сторін перевага надається відповідному кандидату. На волевиявлення сторін відводиться п'ятнадцяти денний термін. Контролює та забезпечує процедуру Міжнародне бюро Постійної палати третейського суду.

Рекомендована кількість арбітрів становить три особи (ст. 7). Сторони призначають по одному арбітру кожна, а призначені арбітри обирають суперарбітра (ст. 9). У випадку збігу загального строку вакансії непризначених арбітрів або суперарбітра відкриті позиції заповнює компетентний орган з власної ініціативи. У випадку запрошення п'яти арбітрів, судді призначені сторонами, обирають трьох кандидатів, одного з яких призначають суперарбітром.

Особливу увагу Арбітражного регламенту 2012 р. присвячено неупередженості та незацікавленості суддів, а також попередженню можливих зловживань з їхнього боку щодо затягування чи блокування судочинства. Арбітри зобов'язані оприлюднювати інформацію, яка може вплинути на об'єктивність та справедливе врегулювання або по-іншому посягатиме на винесення рішення. Ст. 12 документа допускає відвід судді та його заміну. Право ініціативи мають обидві сторони, проте Арбітражний регламент 2012 р. обмежує зловживання чи свавілля сторін у цьому процесі. Зокрема, заявити відвід призначеному арбітру сторона може лише за умови, що підстави для відводу стали їй відомі після призначення. Загальними підставами відводу можуть бути юридична неспроможність арбітра, ухилення від виконання своїх обов'язків або недопустима поведінка. Прикладом недопустимої поведінки може бути консультація з одною зі сторін, як це мало місце у справі Республіки Хорватія проти Республіки Словенія щодо вод Піранської затоки. Внаслідок протесту іншої сторони суддю замінили.

Варто наголосити, що у колегіальних арбітражах у складі трьох або більше суддів Арбітражний регламент 2012 р., керуючись необхідністю якомога швидкого доведення справи до кінця, допускає можливість продовження

арбітражного розгляду навіть без участі одного зі суддів. Інші учасники третейського суду, якщо сторони не заперечують цього, можуть продовжити судочинство і прийняти постанову, розпорядження чи рішення. У протилежному випадку сторони змушені оголосити посаду судді вакантною і заповнити її відповідно до вимог регламенту.

Відвід судді відбувається відповідно до чітко визначеної процедури з дотриманням встановлених строків. Сторона, яка заявляє відвід судді, спроможна виконати це упродовж тридцяти днів, але не пізніше тридцяти днів з моменту виявлення підстав для відводу. Повідомлення про відвід доводять до відома іншу сторону, арбітрів третейського суду, суддю та Міжнародне бюро Постійної палати третейського суду. Повідомлення повинне містити відомості про підставу відводу.

Процедура відводу завершується або відмовою від посади арбітром, якому заявлено відвід, або прийняттям рішення про відвід компетентним органом. Строк на відмову від посади встановлюється у п'ятнадцять днів з моменту отримання повідомлення про відвід. Якщо арбітр не відмовиться від посади добровільно, або не всі сторони погодяться на відвід, встановлюється строк у тридцять днів для звернення за рішенням про відвід до компетентного органу.

Ст. 14 Арбітражного регламенту 2012 р. допускає заміну арбітра. У випадку прийняття рішення про заміну арбітра, призначення нового відбувається відповідно до загальної процедури, зазначеної вище. Якщо сторона відмовляється призначити суддю з власної волі, або якщо цього вимагає ситуація і незалежне призначення буде виправданим, на вимогу будь-якої сторони процесу вакансію заповнює компетентний орган. Судочинство продовжується з тієї стадії, на якій відбулася заміна арбітра.

Основою Арбітражного регламенту 2012 р. є арбітражний розгляд, який є окремою стадією судочинства. Ст. 17 визначає загальні засади судочинства, зокрема: рівність сторін процесу, можливість доведення своєї правоти, справедливість, ефективність, добросовісність, поінформованість тощо. Рівність сторін забезпечується однаковим комплексом прав і обов'язків на будь-якій

стадії судочинства, однакового та рівного відношення третейського суду до сторін і надання їм розумної можливості висловлювання позицій у спорі. Доведення своєї правоти забезпечується як письмовою, так і усною стадіями процесу, на яких сторони не обмежуються жодними критеріями, мають право залучати покази свідків, експертів, заперечувати та спростовувати докази опонента. Ефективність судочинства забезпечується встановленням строків для проведення сторонами процесуальних дій та недопущення затягування процесу чи доведення його до абсурду. Поінформованість охоплює доведення будь-якої інформації, яка має значення для процесу судочинства до всіх сторін, арбітрів та Міжнародного бюро Постійної палати третейського суду.

Початком арбітражного розгляду вважається розповсюдження позивачем позовної заяви у письмовій формі відповідачу, арбітрам та Міжнародному бюро Постійної палати третейського суду. Роль позовної заяви може виконувати повідомлення про арбітраж, якщо воно відповідає вимогам ст. 20 регламенту. Строк подання позовної заяви визначається третейським судом. Позовна заява повинна містити:

- найменування і контактні дані сторін;
- виклад обставин, на яких ґрунтуються позовні вимоги;
- перелік спірних питань;
- вимога щодо задоволення або засіб захисту;
- юридичні засади чи аргументи, які підкріплюють позовну заяву.

До позовної заяви додаються копії будь-якого правила, рішення, угоди, договору, конвенції, міжнародного договору, установчого документа організації чи агентства, або правочин, з якого (чи у зв'язку з яким) виникає спір, а також копію арбітражної угоди. Крім того, до позовної заяви додаються всі документи на яких ґрунтується позов чи які використовують для доведення правоти.

Арбітражний регламент 2012 р. передбачає обов'язковий елемент арбітражного розгляду: заперечення на позов (ст. 21), яке може бути у вигляді окремого документа, або його роль виконуватиме відповідь на повідомлення про арбітраж, якщо вона відповідає встановленим вимогам. Заперечення на позов

розсилається сторонам процесу, арбітрам та Міжнародному бюро Постійної палати третейського суду у встановлений арбітражем строк.

Сторони вправі у процесі арбітражного розгляду змінити або доповнити позовні вимоги чи заперечення проти позову, зустрічний позов або вимогу взаємозаліку. Проте такі зміни та доповнення не можуть виходити за межі компетенції третейського суду.

Окремою стадією арбітражного розгляду є встановлення компетенції третейського суду щодо його юрисдикції, тобто кола питань, які підсудні йому, передусім наявності чи дійсності арбітражної угоди. Відвід третейського суду через непідсудність повинен бути заявлений не пізніше надання заперечень на позов, у тім числі на зустрічний позов або вимогу взаємозаліку. Натомість вихід третейського суду за межі компетенції може бути констатовано на будь-якій стадії процесу. Для забезпечення об'єктивності у питаннях підсудності чи встановлення факту перевищення меж компетенції сторони можуть залучати компетентний орган, який зобов'язаний розглянути це питання.

Арбітражний регламент 2012 р. запозичив багато явищ, притаманних процесу врегулювання цивільних чи господарських спорів у внутрішньому праві. Передусім це стосується запобіжних (забезпечувальних) заходів. Безумовно, міжнародне право не може повністю їх перейняти, проте зберігає суть і зміст правового явища. Серед запобіжних заходів можна виокремити такі:

- підтримання чи відновлення status quo до врегулювання спору;
- прийняти заходи з метою попередження:
 - а) поточної чи неминучої шкоди;
 - б) шкоди самому арбітражу;
 - в) або утримуватися від дій, що можуть спричинити таку шкоду;
- надати можливості для збереження майна, завдяки якому може бути виконане в майбутньому арбітражне рішення;
- зберігати докази, які стосуються спору або можуть вплинути на зміст майбутнього арбітражного рішення.

Доведення необхідності застосування запобіжних заходів лежить на стороні, яка їх запропонувала. Запобіжні заходи застосовують у такому обсязі, який визначить третейський суд, який також вправі їх змінити, призупинити чи відмінити. Застосування запобіжних засобів є складовою стадією підготовки справи до розгляду.

Основною частиною процесу мирного врегулювання міжнародних спорів третейським судом є стадія розгляду справи по суті. Вона містить два провадження: усне та письмове. Письмове провадження охоплює усестороннє ознайомлення з матеріалами справи сторонами та третейським судом. У випадку проведення усного провадження (ст. 28) третейський суд заздалегідь відправляє сторонам належні повідомлення про дату, час і місце провадження. Слухання зазвичай проходять за зачиненими дверима, якщо сторони не погодять інше. Слухання – це змагальна процедура сторін, у якій вони зобов'язані довести свою правоту. Правила доказування є матеріалом змагальної процедури у міжнародному судочинстві, де залучені держави. У літературі існує загальне переконання, що правила доказування є загальними та застосовуються щодо різних спеціалізованих галузей [121, с. 83].

В усному провадженні допустимо залучати експертів як з боку сторін, так і з ініціативи третейського суду. Експерти з боку сторін вважаються в процесі за статусом свідками і підпорядковуються вимогам, які висуваються до свідків або додатково встановлюються з ініціативи третейського суду. Статус експертів, призначених третейським судом, дещо відрізняється від аналогічного, обраного сторонами. По-перше, експерт з боку третейського суду призначається лише після відповідних консультацій зі сторонами. По-друге, він зобов'язаний надати підтвердження про кваліфікацію, неупередженість та незацікавленість третейському суду та сторонам. Сторони вправі висловити заперечення щодо цих відомостей, і третейський суд зобов'язаний оцінити правомірність претензій. За відсутності претензій до кандидатури експерт вважається призначеним. Варто зазначити, що підтвердження кваліфікації, неупередженості та незацікавленості експерта є абсолютним і сторони вправі висловити претензії щодо цього навіть

після призначення експерта, якщо інформація стала їм відомою після призначення. У такому випадку третейський суд змушений переглянути рішення про призначення експерта на підставі отриманої інформації.

Місія експерта, призначеного з ініціативи третейського суду, полягає у наданні висновків з питань, запропонованих третейським судом. Експерт надає письмову доповідь, копії якої надсилаються сторонам. Сторони вправі письмово висловити свою позицію щодо суті та змісту доповіді експерта. Крім того, експерт, призначений з ініціативи третейського суду, може бути викликаний за рішенням третейського суду для надання усних пояснень у процес. Сторони за таких умов зможуть задати йому запитання та залучити власних свідків-експертів у дискусійних питаннях доповіді.

Арбітражний регламент 2012 р. надає експертові, призначеному з ініціативи третейського суду, досить широкі повноваження у питаннях отримання інформації, огляду місця події, товарів, майна тощо. Натомість сторони вправі оскаржити у третейському суді зловживання з боку експерта.

Поряд з додатковими заходами встановити істину документ обмежує сторони у зловживанні правом. Зокрема, наслідком несвоєчасного подання позову без поважної причини позивач втрачає процесуальний статус, а провадження третейський суд закриває. Водночас несвоєчасна відповідь на арбітражне повідомлення або його відсутність, як і заперечення на позов чи відповідь на зустрічний позов, кваліфікуються як визнання висунутих вимог та претензій. Рішення у таких питаннях може бути змінено за умов поважних, на думку третейського суду, причин. Таку процедуру застосовують також щодо документів, речових або інших доказів.

Арбітражне провадження завершується, коли третейський суд вирішить, що сторонам надано розумний строк для оприлюднення своєї позиції та захисту її. Підставою для поновлення можуть бути лише виняткові обставини, які, на думку третейського суду, сприятимуть справедливості врегулювання.

Рішення за умови наявності більше одного арбітра, будь-яка постанова чи розпорядження приймаються більшістю голосів (ст. 33). За відсутності більшості

голосів, або за умови, що арбітраж для цього уповноважив голову, рішення може прийматися головою арбітражу одноосібно. Проте це рішення може бути переглянуте складом суду.

3.3 Арбітражне рішення: правова природа, суть та зміст

Примирення як результат врегулювання і зобов'язання для сторін є суттю і змістом арбітражного рішення. У праві мирного врегулювання міжнародних спорів примирення сторін загалом може мати місце внаслідок застосування різних засобів врегулювання міжнародних спорів, зокрема, безпосередніх переговорів, посередництва, арбітражу та ін. У кожному із випадків воно має свої особливості, власну правову природу тощо. Третейське правосуддя обумовило специфічну конструкцію кінцевого рішення, яке уособлює поєднання волі трьох учасників: сторін, спору та арбітра. Ця особливість не притаманна іншим видам примирення у процесі врегулювання міжнародних спорів. Попередньо доведено, що третейське правосуддя – різновид судового врегулювання з властивими останньому атрибутами.

Задля всеохоплюючого аналізу допустимої юрисдикції третейського правосуддя передусім варто визначитися з механізмами її формування. Базовим механізмом безумовно є намір сторін звернутися до відповідного засобу врегулювання без прив'язки до виду чи категорії міжнародного спору. По суті, сторони обирають інституцію, яка, на їхню думку, здатна справедливо та ефективно врегулювати спір. Натомість розширення юрисдикції міжнародних третейських судів допустиме лише з волі сторін судочинства. Отже, для розуміння чинника привабливості третейського правосуддя необхідно з'ясувати його цінність для потреб міжнародного права, тобто виявити ту функцію, яку воно забезпечує найефективніше порівняно з іншими засобами.

Безумовно, суть арбітражного врегулювання зводиться до уточнення міжнародних зобов'язань сторін у правовідносинах, охоплених об'єктом та предметом спору. Саме сторони наполягають на цьому, укладаючи компроміс.

Третейський суд, керуючись нормами міжнародного права, виносить рішення, яке зазвичай підтверджує правомірність претензій однієї зі сторін. Вважаємо, що ця теза є надзвичайно важливою, оскільки дає змогу виокремити третейське судочинство з-поміж інших засобів мирного врегулювання міжнародних спорів. На розсуд арбітражного органу виносяться загалом два види альтернативної поведінки, а його завдання зводиться до визначення тієї, яка більше відповідає вимогам міжнародного права.

Компетенція третейського суду забороняє (за винятком волі сторін) виходити за межі юрисдикції, визначені сторонами. Тому він змушений визнати одну із запропонованих моделей поведінки якіснішою і зобов'язує сторони дотримуватися її вимог у майбутньому. Це повністю узгоджується із засадами та конструкціями явищ міжнародного права та дією міжнародно-правових механізмів.

Зміст програмно-нормативної складової норми міжнародного права, з огляду на обсяг міжнародних зобов'язань, загалом допускає вдосконалення задекларованого режиму внаслідок прогресивного розвитку правовідносин міжнародною практикою [58, с. 197]. Учасники правовідносин безумовно мають право претендувати на кращий режим, допустимий міжнародно-правовою нормою. Звичайно, тут не йдеться про розширене тлумачення змісту міжнародно-правових норм, яке не підтримують окремі дослідники [12, с. 92-93].

Програмно-нормативна складова норм міжнародного права швидше має відношення до процедури конкретизації змісту норми міжнародного права. Е. Х. де Аречага, аналізуючи міжнародний звичай як джерело міжнародного права, стверджує про існування норм *in statu nascendi*, тобто тих, що знаходяться у стадії формування і зміст яких ще остаточно не сформований [107, с. 28]. Автор наголошує на випадках використання елементів конкретизації Міжнародним судом ООН у справі Данії проти Нідерландів щодо делімітації континентального шельфу 1958 р. та у справі Великобританії проти Ісландії щодо рибальства 1973 р. [107, с. 30-31]. Конкретизація, як видається, полягає у визнанні за відповідною нормою міжнародного права якості універсальнішої, тобто кращої із-поміж

інших, які регулюють ті самі правовідносини. Отже, конкретизацію можна вважати механізмом юридичної техніки у формуванні міжнародно-правових норм, яка визначає їх юридичну силу та місце в системі норм міжнародного права.

Видається, явище конкретизації у суттєво звуженому форматі може мати прояв у третейському судочинстві й арбітражному рішенні зокрема. На розсуд третейського суду виносяться дві альтернативні поведінки, з яких він зобов'язаний обрати більш якісну, тобто визнати її універсальнішою. Підтвердженням цього є справа про Качський ранн – спір між Індією та Пакистаном, врегульований міжнародним арбітражем 1965 р., коли позиція одного із арбітрів завдяки аргументам голови арбітражу Г. Лагергрена змінилася на протилежну [7, с. 444]. Визнання більш якісної поведінки у чітко визначених сторонами міжнародними правовідносинами становить сутність третейського правосуддя, яка для міжнародного права виконує функцію уточнення міжнародних зобов'язань.

Беззаперечно, арбітражному рішенню відведено особливу увагу у низці міжнародно-правових актів, передусім в Арбітражному регламенті 2012 р. У більшості національних правових підходів до стадій будь-якого процесу винесення рішення є складовою судового розгляду. В Арбітражному Регламенті 2012 р. арбітражному рішенню присвячено окремий розділ (Розділ IV). Він містить положення про порядок прийняття рішення арбітражним органом, вимоги до його змісту та оформлення, а також питання, пов'язані із здійсненням судочинства: видатки судочинства, гонорари тощо.

За наявності більше одного арбітра рішення приймається більшістю голосів суддів (ст. 33). Рішення оформляється письмово і може містити в одному документі врегулювання всіх питань, поставлених сторонами, або видається окреме рішення з конкретного питання і в різний час (ст. 34). Всі арбітражні рішення є остаточними й обов'язковими для сторін. Зазвичай рішення є мотивованими, якщо сторони не домовляться про інше. Мотивувальна частина безумовно спрощує розуміння сторонами суті та змісту винесеного рішення,

його вимог та наслідків. Це підтверджує ст. 37 Арбітражного регламенту 2012 р., допускаючи, що впродовж тридцяти днів з моменту отримання арбітражного рішення будь-яка зі сторін, повідомивши інші, вправі звернутися за тлумаченням рішення третейського суду. Тлумачення надається третейським судом протягом сорока п'яти днів з моменту отримання заяви, є невід'ємною частиною арбітражного рішення й оформляється у тому ж порядку, що й саме рішення, згідно зі ст. 34 регламенту. Отже, арбітражне рішення підписується усіма суддями, причому вказується дата винесення рішення і місце арбітражу. У разі відсутності хоча б одного підпису вказується причина письмово. Копії арбітражного рішення, підписані суддями, надсилають сторонам Міжнародним бюро Постійної палати третейського суду.

Стаття 39 допускає можливість винесення додаткових рішень з питань, які висувалися в ході арбітражного розгляду, але щодо них немає рішень третейського суду. Будь-яка зі сторін упродовж тридцяти днів з моменту отримання повідомлення про припинення розгляду або арбітражного рішення вправі, повідомивши інші сторони та Міжнародне бюро Постійної палати третейського суду, просити третейський суд винести арбітражне рішення чи додаткове арбітражне рішення щодо вимог, які висувалися в третейському провадженні, але щодо яких рішення винесене не було. Арбітражний суд не раніше шістдесяти днів, якщо вважатиме правомірним прохання сторони вправі винести арбітражне або додаткове арбітражне рішення. Додаткове арбітражне рішення повинно відповідати загальним вимогам арбітражного рішення.

Особливістю Арбітражного регламенту 2012 р. є фіксація загальних вимог щодо застосовуваного сторонами керівного права (законодавства) у третейському судочинстві. Зазвичай сторони наполягають на застосуванні чітко визначених норм. Проте за відсутності згоди законодавства або взагалі потреби застосування принципу *ex aequo et bono* документ передбачає з боку третейського суду функцію «дружнього посередника» і встановлює певні вимоги щодо виконання цієї функції. Зокрема ст. 35 регламенту вводить певну диференціацію норм права залежно від сторін спору. У міждержавних спорах

керівним правом є міжнародне право, джерела якого узгоджуються з переліком, визначеним ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН.

У позовах, де сторонами є держави та міжнародні організації, застосовуються правила відповідних організацій та право, яке застосовують до будь-якої угоди чи правочину між сторонами і де допустиме застосування загальних принципів, притаманних праву міжнародних організацій, та загальні правила міжнародного публічного права.

У позовах за участю міжнародних організацій та приватних осіб третейський суд бере до уваги як правила відповідної міжнародної організації, так і право, застосовуване до угоди чи правочину, щодо якого (чи у зв'язку з яким) виник спір і де допустимо застосування загальних принципів, притаманних праву міжнародних організацій, та загальні правила міжнародного публічного права.

У всіх інших справах за відсутності згоди сторін щодо застосовуваного права третейський суд застосовує право на свій розсуд і керується водночас положеннями угоди та правилами ділового обороту.

На нашу думку, Арбітражний регламент 2012 р. є узагальнюючим актом третейського правосуддя, який охопив положення усіх попередніх регламентів та регламенти UNCITRAL. Зважаючи на свободу вибору сторін, із-поміж різних регламентів Постійної палати третейського суду, найбільш лояльного, міжнародний третейський суд сьогодні пропонує різні завершені та досконалі моделі судочинства, оскільки лише поєднанням добросовісності сторін та якісного й легітимного процесу правосуддя можна знайти компроміс у формуванні міжнародних зобов'язань з врахуванням інтересів сторін та вимог міжнародного публічного права.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** сформульовано найважливіші результати дослідження та вирішено наукове завдання, що полягає у комплексному аналізі специфіки міжнародного арбітражного врегулювання міжнародних спорів. Відповідно до завдань дослідження сформульовано такі висновки:

1. Становлення міжнародного третейського суду як явища міжнародного права відбувалося упродовж багатьох століть та налічує декілька послідовних і взаємопов'язаних етапів. Перші прояви арбітражного врегулювання беззаперечно можна асоціювати із третейськими комісіями древньогрецьких амфікцій. Окрім Древньої Греції третейське правосуддя було відоме Середньовічній Європі, класичному та сучасному міжнародному праву і кожному історичному етапу міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин відповідали певні типи, види та форми третейського правосуддя.

2. З огляду на спосіб (порядок) досягнення примирення сторін у міжнародному спорі, практика запропонувала відповідні моделі третейського судочинства, які віддзеркалювали особливості правового регулювання міжнародних відносин, прагнення сторін добросовісно вирішити взаємні претензії, можливості відновлення *status quo* та здатності правової думки і юридичної техніки надати сторонам ефективне та справедливе врегулювання. Серед моделей третейського судочинства можна виокремити компромісну, зобов'язальну та судову.

3. Компромісна модель використовувалася переважно в Древній Греції задля задоволення інтересів сторін спору через неможливість відновлення попереднього стану. За своєю правовою природою вона подібна на мирову угоду, оскільки поведінка сторін в арбітражному процесі забезпечувалися або матеріальною компенсацією, яка зумовлювала сприйняття та визнання остаточного рішення арбітражу, або іншими засобами, не пов'язаними з предметом спору (прощенням, обдаруванням, обіцянками тощо).

4. Зобов'язальна модель вимагала існування на міжнародній арені домінуючих інституцій: міждержавних утворень, глав потужних держав чи церковних ієрархів. В її основу було покладено волю арбітра (арбітрів), яка рекомендувала сторонам діяти у певному напрямку розвитку двосторонніх чи багатосторонніх відносин. Зазвичай передумовою звернення до арбітражу у зобов'язальній моделі були політична чи інша залежність, політика стратегічного партнерства тощо.

5. Для формування судової моделі третейського судочинства були необхідні особливі історичні та політичні передумови з огляду на інтелектуальну складову результатів врегулювання. За умови неможливості розв'язати збройний конфлікт і потреби врегулювати міжнародний спір, сторони почали використовувати фахівців, здатних розтлумачити сторонам суть і зміст їх прав та межі претензій. На перший план третейського правосуддя виходили інтелект арбітра, його розуміння явищ і моделей міжнародного права, а також неупередженість та незалежність. Судова модель третейського судочинства була напрацьована міжнародною практикою і виявилася найбільш ефективною та якісною у процесі врегулювання міжнародних спорів.

6. Ранніми формами третейського правосуддя були комісії або одноособові арбітражні органи. Третейські комісії зазвичай склалися з рівного представництва сторін спору. Ці форми охоплювали період Стародавнього світу та раннє Середньовіччя і могли існувати одночасно, залежно від категорії та предмету міжнародного спору. Арбітрами зазвичай були відомі особистості, глави держав, церковні ієрархи тощо. Третейські комісії як арбітражний орган проіснували майже усе Середньовіччя. Результатом їх діяльності зазвичай був консенсус, який уособлював згоду всіх суддів щодо винесеного рішення.

7. Здатність запропонувати розумне та справедливе рішення завжди було метою арбітражного врегулювання, проте лише судова модель третейського судочинства була здатна забезпечити це повноцінно. Формування та закріплення судової моделі третейського правосуддя відбулося у справах, врегульованих Договором Джея 1794 року та у справі судна «Алабама»

1871 року. Арбітраж у справі судна «Алабама» став класичною моделлю третейського суду з непарною кількістю арбітрів.

8. Узагальнення, здійснене Першою Гаазькою конференцією миру 1899 року щодо міжнародних спорів, урегулювання яких не було застережене заздалегідь, отримало схвалення та міжнародне визнання і сприяло однотипній та прийнятній організації третейського судочинства. Друга мирна конференція в Гаазі у 1907 році провела перегляд Конвенції 1899 року у результаті чого було прийнято новий текст з 97 статей, на противагу 61 статті попередньої Конвенції, внаслідок чого до неї було внесено чимало змін та новацій. Конвенція про мирне врегулювання міжнародних спорів 1907 року, яка була розроблена з метою замінити більш ранню, набрала чинності 27 листопада 1909 р.

9. Незважаючи на Конвенцію 1899 року у сучасному міжнародному праві базовою у питаннях третейського правосуддя вважається Конвенція 1907 року. За основу третейського судочинства в ній обрана судова модель мирного врегулювання міжнародних спорів і сторонам рекомендується три процеси третейського судочинства з форматом одноособового органу, в складі трьох чи п'яти суддів: врегулювання міжнародного спору силами Постійної палати третейського суду, спеціальний арбітражний суд та арбітраж, який проводиться сумарною процедурою згідно з положеннями глави IV Конвенції 1907 року і може складатися з членів Постійної палати третейського суду або іншим чином.

10. Задля ефективного врегулювання державами-учасницями спорів правового характеру Конвенція 1907 року формує Постійну палату третейського суду, яка складається з трьох органів: Конференції держав-учасниць, Міжнародного бюро і Постійної розпорядчої ради. Існує перелік арбітрів, обраних державами-учасницями для здійснення правосуддя – Список. Кожна держава може призначити чотирьох членів, які мають володіти визнаною компетенцією з питань міжнародного права, найвищою моральною репутацією та прагненням взяти на себе обов'язки арбітра. Арбітри не утворюють постійний орган і ніколи не функціонували як єдиний орган,. Вони приймають участь лише

у судових засіданнях після обрання їх сторонами міжнародного спору. Органи Постійної палати третейського суду формувалися як допоміжні та наглядові.

11. Постійна палата третейського суду за своїм статусом є міжнародним органом для мирного врегулювання міжнародних спорів з огляду на функціональний характер правосуб'єктності у міжнародному праві, тобто причинно-наслідковому зв'язку між функціями міжнародної інституції та її правосуб'єктністю у міжнародному праві. У справі ВООЗ проти ядерної зброї (1996 р.) Міжнародний Суд ООН наголосив на фіксації в установчих документах чи реалізації на практиці будь-яких проголошених чи домислюваних цілей і функцій. Конвенції 1899 року та 1907 року не містять відомостей про утворення Постійної палати третейського суду як міжнародної організації і допускати, що це мало місце у більш пізній період досить проблематично.

12. Окрім арбітражного провадження підрозділами Постійної палати третейського суду виконуються допоміжні функції. Зокрема Секретаріат та реєстрові служби Палати є основними арбітражними послугами, що пропонуються сторонам спору. Керівництво складних міждержавних спорів здійснюється реєстратором, який допомагає правовій раді, що знаходиться в розпорядженні сторін та арбітрів як засобу спілкування, а також менеджера справи, який забезпечує матеріально-технічну та адміністративну підтримку судочинства і несе відповідальність за архіви відповідного спору.

13. Міжнародному арбітражному судочинству властиві наступні принципи діяльності: принцип автономії волі; принцип доведення справи до кінця; принцип розумного застосування норм міжнародного права; принцип правосуддя по совісті та справедливості. Принцип автономії волі є визначальним і має прояв у формуванні складу арбітражного органу, обранні керівного права та правил (процедур) врегулювання.

14. Сучасному міжнародному праву відомі декілька видів домовленостей сторін міжнародного спору щодо арбітражного врегулювання. Положення Преамбули «Зразкових правил арбітражного процесу» 1958 року пропонує використовувати поняття «арбітражне зобов'язання», яке є угодою

сторін спору і, по суті, сукупністю міжнародних зобов'язань щодо мирного врегулювання конкретного міжнародного спору. Загалом міжнародній практиці відомі декілька видів угод про арбітражне врегулювання: «третейський запис», клаузула (положення, норма), яка є складовою конкретного міжнародного.

15. Юрисдикція арбітражного органу обмежується змістом міжнародних зобов'язань у рамках укладеного міжнародного договору або арбітражної угоди сторін. Застосування термінів «юрисдикція» та «компетенція», залежно від конкретного міжнародного спору, допустимо як самостійно, так і у поєднанні. Під «юрисдикцією» варто розуміти здатність арбітражного органу прийняти спір до свого провадження та врегулювати його. «Компетенція» арбітражного органу – його можливості запропонувати сторонам справедливе та неупереджене рішення.

16. Арбітражний розгляд кодифікований у розділі III Арбітражного регламенту 2012 року зазвичай включає окремі стадії. Під стадією арбітражного розгляду розуміється сукупність регламентованих міжнародним правом чи волею сторін міжнародного спору процесуально значимих дій учасників арбітражного процесу (сторін та арбітражного органу), спрямованих на досягнення процесуально значимого результату, які взаємообумовлені, взаємозалежні та послідовні у процесі забезпечення врегулювання міжнародного спору та досягнення примирення сторін загалом. Серед стадій арбітражного розгляду можна виокремити наступні: подання позову (відкриття справи), формування арбітражного органу, подання позовної заяви (носить факультативний характер), встановлення юрисдикції та компетенції арбітражного органу, підготовка справи до розгляду, розгляд справи по суті, винесення арбітражного рішення.

17. Основою стадією арбітражного розгляду є розгляд справи по суті. Він включає дві складові: письмову і усну. Письмова стадія охоплює всестороннє ознайомлення з матеріалами справи сторонами та третейським судом. В усному провадженні допустимо залучення експертів, як з боку сторін, так і з ініціативи третейського суду.

18. У Арбітражному регламенті 2012 року арбітражному рішенню присвячено окремий розділ (розділ IV). Він містить положення про порядок прийняття рішення арбітражним органом, вимоги до його змісту та оформлення, а також питання, пов'язані із здійсненням судочинства: видатки, гонорари тощо. За наявності більше одного арбітра, рішення приймається більшістю голосів суддів. Зазвичай рішення є мотивованими, якщо сторони не домовляться про інше. Рішення оформляється письмово і може містити в одному документі всі питання, поставлені сторонами, або видається окреме рішення з конкретного питання і в різний час. Всі арбітражні рішення є остаточними і обов'язковими для виконання сторонами

19. Участь у третейському судочинстві приватних сторін (фізичних та юридичних осіб), передбачена Арбітражним регламентом 2012 року можлива лише для окремих категорій справ, які стосуються публічного інтересу. Прикладами можуть слугувати справа Ларсона проти Королівства Гавайї 1999 року, яка розглядалася за положеннями Факультативних правил Постійної палати третейського суду для змішаних спорів, справа Банку міжнародних розрахунків 2001 року та справа щодо Євротунелю 2003 року.

20. З усіх можливих форм третейського правосуддя Україна скористалася арбітражем *ad hoc* та інституційним арбітражем згідно Додатку VII Конвенції ООН з морського права 1982 року. Поки що врегулювання міжнародних спорів за участю України із залучення Постійної палати третейського суду як судового органу або третейського правосуддя *ad hoc* загалом у практиці не мало місця. Більшість позовів, ініціатором яких виступає Україна, стосуються інвестиційної сфери, тому на перший план виступають можливості та сервіси Постійної палати третейського суду.

21. Переважаюча кількість інвестиційних спорів виникла у результатів окупації Російською Федерацією півострова Крим та незаконної націоналізації, експропріації майна українських інвесторів. Можливість використання сервісів Постійної палати третейського суду у справах українських інвесторів проти Російської Федерації застережена в Угоді між Кабінетом Міністрів України та

Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій від 27 листопада 1998 р. У всіх випадках арбітражних процесів Палата в силу своєї компетенції надає адміністративну допомогу, у підготовці процесуальних правил судочинства, призначає компетентний орган та слугує каналом для спілкування сторін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абашидзе А. Х. Мирное разрешение международных споров: современные проблемы. Москва: Российский ун-т дружбы народов, 2011. 326 с.
2. Абашидзе А. Х., Солнцев А. М., Агейченко К. В. Мирное разрешение международных споров: современные проблемы. Москва: РУДН, 2011. 350 с.
3. Арбитражное разбирательство между ООО «Аэропорт Бельбек» и Игорем Валерьевичем Коломойским в качестве истцов и Российской Федерацией. URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/1554> (дата звернення: 15.07.2020).
4. Арбитражное разбирательство между ПАО КБ «Приватбанк» и ООО Финансовая компания «Финилон» в качестве истцов и Российской Федерацией. URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/1620> (дата звернення: 05.08.2020).
5. Баскин Ю. Я., Фельдман Д. И. История международного права. Москва: Междунар. отношения, 1990. 208 с.
6. Біленчук П. Д., Кочетков В. М., Міщенко В. Б. Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни. Енциклопедія сучасної України. URL: <http://esu.com.ua/> (дата звернення: 11.12.2020).
7. Блищенко И. П. Прецеденты в международном публичном и частном праве. Москва: Издательство МНИМП, 1999. 472 с.
8. Богуславский М. М. Иммунитет государства. Москва: Наука, 1962. 232 с.
9. Броунли Я. Международное право. Москва: Прогресс, 1977. 509 с.
10. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2002. 608 с.
11. Буткевич О. В. Історія міжнародного права: підр. К: Ліра-К., 2013. 416 с.
12. Венская конвенция о праве международных договоров. Комментарий / сост.: А. Н. Талалаев (коммент.); отв. ред. Н. В. Захарова (предисл.). Москва: Юрид. лит., 1997. 336 с.
13. Винокурова Л. Порядок розгляду спорів у міжнародному комерційному арбітражі. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 64–68.

- 14.Гринчак В. А. Дипломатичні засоби врегулювання міжнародних суперечностей (міжнародно-правові аспекти). Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 188 с.
- 15.Гринчак В. А. Мирні засоби врегулювання міжнародних спорів: підручник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 326 с.
- 16.Гринчак І. В. Arbitration justice and formation of a system of international peace and security. *Visegrad Journal on Human Rights*. 3 (volume 1). 2018. P. 64-69.
- 17.Гринчак І. В. Зміст міжнародних зобов'язань, які виникають у процесі мирного врегулювання спорів за участю третейського правосуддя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2018. Вип. 49. Т. 2. С. 185–188.
- 18.Гринчак І. В. Порівняльний аналіз моделей третейського правосуддя у міжнародному публічному праві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції: наук. зб. Дніпровського національного ун-ту ім. Олеся Гончара*. 2018. Вип. 3. С. 233–237.
- 19.Гринчак І. В. Правовий аналіз причин кризи третейського правосуддя у міжнародному публічному праві. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки»: зб. наук. праць*. 2018. Вип. 2. Т. 2. С. 160–163.
- 20.Гринчак І. В. Причини та шляхи подолання кризи у діяльності Постійної палати третейського суду. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 22–23 черв. 2018 р.)*. Запоріжжя. 2018. С. 26–27.
- 21.Гринчак І. В. Процедура судочинства у Постійній палаті третейського суду. Центр правових наукових досліджень. *Актуальні питання взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічного адміністрування у напрямку розвитку правової системи України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 07–08 верес. 2018 р.)*. Київ. 2018. С. 99–103.
- 22.Гринчак І. В. Рішення третейського суду як підстава міжнародно-правового зобов'язання сторін спору. *Актуальні питання розвитку правової держави в умовах сучасного становлення громадянського суспільства в Україні: матеріали*

- міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 15–16 черв. 2018 р.). Харків. 2018. С. 15–16.
23. Гринчак І. В. Сучасні підходи до визначення статусу Постійної палати третейського суду у міжнародному праві. *International multidisciplinary conference. Key issues of education and sciences: development prospects for Ukraine and Poland*. Stalowa Wola, Republic of Poland. 2018. Volume 4. С. 11–14.
24. Гринчак І. В. Третейське правосуддя, як запорука безпеки і співробітництва держав: історичний аспект. *Трансформація міжнародної безпеки: сучасні виклики та загрози: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Львів, 22–23 берез. 2018 р.)*. Львів. 2018. С. 168–170.
25. Давыденко Д. Л. Примирительные процедуры и арбитраж в Древней Греции. *Третейский суд*. 2010. № 5. С. 23–26.
26. Действующее международное право: документы: в 2 т./сост.: Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. Москва: Межнар. отнош., 2002. Т. 1. 463 с.
27. Динь Нгуен Куок, Дайе Патрик, Пелле Алэн. Международное публичное право: в 2 т. / пер. с фр. Киев: Сфера, 2000. Т. 1. Кн. 1: Формирование международного права. 440 с.
28. Динь Нгуен Куок, Дайе Патрик, Пелле Алэн. Международное публичное право: в 2 т. / пер. с фр. Киев: Сфера, 2001. Т. 2. Кн. 3: Межнар. отнош. 410 с.
29. Договір до Енергетичної Хартії та Заключний акт до неї. Протокол до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів від 1994 р. (Договір ратифіковано Законом № 89/98-ВР (89/98-ВР) від 06.02.1998 р.). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_056 (дата звернення: 20.04.2020).
30. Дювернуа Н. Л. Источники права и суд в Древней Руси. М., 1869. 419 с.
31. Енциклопедія міжнародного права: у 3 т. / редкол.: Ю. С. Шемчушенко, В. Н. Денисов та ін.; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: ВД «Академперіодика», 2014. Т. 1: А–Д. 920 с.

- 32.Єдиний державний реєстр Міжнародних організацій, членом яких є Україна (інформація станом на 07.2018 р.). URL: <https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/io-register> (дата звернення: 20.09.2020).
- 33.Загальний акт про мирне вирішення міжнародних спорів від 26.09.1928 р. (з поправками, внесеними Генеральною Асамблеєю ООН від 28.04.1949 р.). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_f68 (дата звернення: 15.10.2020).
- 34.Задорожній О. В., Буткевич В. Г., Мицик В. В. Конспект лекцій з основ теорії міжнародного права. Київ: Либідь, 2001. 145 с.
- 35.История международных отношений: учеб. пособие / К. С. Гаджиев, О. А. Колобов, Ю. А. Балашов и др., за ред. Г. В. Каменской, О. А. Колобова, Э. Г. Соловьева. Москва: Логос, 2007. 712 с.
- 36.Казарян Г. Р. Некоторые специфические черты международного арбитража. *Проблемы государства и права*. Москва, 1975. № 11. С. 249–250.
- 37.Каламкарян Р. А. Господство права (Rule of Law) в международных отношениях. Москва: Наука, 2004. 492 с.
- 38.Камаровский Л. А. О международном суде. Москва, 1881. 542 с.
- 39.Камаровский Л. А., Ульяницкий В. А. Международное право (по лекциям Л. А. Камаровского и В. А. Ульяницкого). Москва, 1908. 269 с.
- 40.Клименко Б. М. Мирное решение территориальных споров. Москва: Междунар. отношения, 1982. 184 с.
- 41.Кожевников Ф. И. Русское государство и право (до XX века). Москва: Юриздат, 1947. 335 с.
- 42.Конвенции и декларации, подписанные на конференции мира в Гааге 17/29 июля 1899 года. Санкт-Петербург, 1901.
- 43.Конвенція про закони і звичаї суходільної війни від 18.10.1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_765 (дата звернення: 25.05.2020).
- 44.Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин 1979 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_136 (дата звернення: 26.05.2020).

45. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 18.05.1965 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060 (дата звернення: 11.10.2020).
46. Конвенція про привілеї та імунітети Дунайської Комісії від 18.08.1948 р. *Відомості Верховної Ради СРСР*. 1964. № 13. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_171 (дата звернення: 20.03.2020).
47. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222/card4#History (дата звернення: 25.05.2020)
48. Опольська Н. Механізм забезпечення прав і свобод дитини : громадсько-політична література. *Держава і право*. 2007. Вип. 35. С. 94-100.
49. Опольська Н. Основні етапи розвитку світової наукової думки щодо забезпечення прав і свобод дитини (III ст. до н.е. - XIX ст. н.е.). *Юридична Україна*. 2011. № 2. С. 23-28.
50. Опольська Н. Правова соціалізація дитини як складова процесу розвитку правової свідомості. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. - С. 91-97.
51. Опольська Н. Критерії ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини. *Держава і право*. 2009. Вип. 46. - С. 70-76.
52. Оверковська Т. Правові ознаки органічного виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 94-98.
53. Правдюк А. Визначення та застосування земельно-правової відповідальності як спеціального виду юридичної відповідальності. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 7. С. 45-47
54. Рішення Європейського суду з прав людини від 06.11.2008 р. у справі «Слоєв проти України» (заява № 17283/02). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_433 (дата звернення: 15.01.2020).
55. Цибульська А. В. Право на доступ до інформації в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: «Юридичні науки»*. 2013. № 2 (5). С. 49–53.

56. Цонев В. Информация и отражение. София, 1977. 129 с.
57. Чабанна М. В. Прозорість діяльності суб'єктів прийняття владних рішень в Україні: доступ громадськості до публічної інформації. *Наукові записки. Серія: «Політичні науки»*. 2013. Т. 147. С. 8–16.
58. Чайка І. Ю. Проблема інформації в кібернетичній парадигмі : соціально-філософський аналіз. *Гілея: зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич*. Київ: ВІР УАН, 2011. Вип. 44. С. 310–316.
59. Чиркин В. Е. Публичная власть. Москва: Юристъ, 2005. 175 с.
60. Чиркова М. Ю. Доступ до архівної інформації як механізм формування суспільної свідомості. *Архіви України*. 2011. № 2-3 (273). С. 37–45.
61. Чхиквадзе В. М. Социалистический гуманизм и права человека. Москва: Наука, 1978. 303 с.
62. Шабанова Ю. О. Системний підхід у вищій школі: підручник для студ. магістратури/ М-во освіти і науки України; Нац. гірничий ун-т. Дніпропетровськ: НГУ, 2014. 120 с.
63. Шалаева Т. З. Современные реалии развития Белорусского информационного законодательства: теоретико-методологические подходы к систематизации. *Государство и право*. 2015. № 4. С. 74–83.
64. Шарков Ф. И. Основы теории коммуникации: учебник. Москва: Издательский дом «Соц. отношения»; Изд-во «Перспектива», 2003. 248 с.
65. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике. Москва: Изд-во иностранной лит., 1963. 830 с.
66. Хайд Ч. Ч. Международное право, его понимание и применение Соединенными Штатами Америки: в 6 т. Москва: Изд-во иностранной лит., 1952. Т. 4. 617 с.
67. Хлестова И. О. Юрисдикционный иммунитет государства. Москва: ИД «Юриспруденция», 2007. 216 с.
68. Худойкина Т. В. Мирное урегулирование и разрешение споров. *Московский журнал международного права*, 1998 г. Москва, 1999. № 3. С. 53.
69. Шигина Е. Л. К вопросу об инициативе России в мирном разрешении международных споров в конце 19 века. URL:

[http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/9999-0195_West_pravo_2000_1\(2\)/29.pdf](http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/9999-0195_West_pravo_2000_1(2)/29.pdf) (дата звернення:17.04.2020).

70. Шинкарецька Г. Г. Міжнародна судєбна процедура. Москва: Наука, 1992. 225 с.
71. Bulgakou V., Pascuzzi S., Ivanovs S., Kaletnik G., Yanovich V. Angular oscillation model to predict the performance of a vibratory ball mill for the fine grinding of grain // Biosystems Engineering. 2018. V. 171. – P. 155-164.
72. Bulgakov V., Adamchuk V., Ivanovs S., Kaletnik H. Experimental investigation of technical and operational indices of asymmetric swath reaper machine-and-tractor aggregate // 18th International Scientific Conference Engineering for Rural Development. 2019. С. 256-263.
73. Kaletnik H., Zdyrko N. Public procurement in Ukraine as a state governance instrument: evaluation, control, improvement // Economic Annals-21.2019. Т. 179, № 9-10. С. 80-90.
74. Kaletnik H., Lutsiak V., Melnichuk O., Dovhan Y., Malicki M. Organizational basis of the development of innovative functional food products by the Ukrainian enterprises of deep walnut processing // Ukrainian Food Journal. 2019. V. 8, № 1. P. 169-180.
75. Kaletnik H., Pilvere I., Nikolaenko S., Bulgakov V. Investigation of biofuel production possibilities for stabilisation of agro-industrial complex of ukraine // 16th International Scientific Conference: Engineering for Rural Development / Malinovska L., Osadcuks V., 2017. P. 1250-1256.
76. Mazur V. A., Myalkovsky R. O., Mazur K. V., Pansyryeva H. V., Alekseev O. O. Influence of the photosynthetic productivity and seed productivity of white lupine plants // Ukrainian Journal of Ecology. 2019. Т. 9, № 4. С. 665-670.
77. Mazur V. A., Mazur K. V., Pansyryeva H. V. Influence of the technological aspects growing on quality composition of seed white lupine (*Lupinus albus* L.) in the Forest Steppe of Ukraine // Ukrainian Journal of Ecology. 2019. V. 9, № 1. P. 50-55.
78. Palamarchuk V., Honcharuk I., Honcharuk T., Telekalo N. Effect of the elements of corn cultivation technology on bioethanol production under conditions of the right-

bank forest-steppe of Ukraine // Ukrainian Journal of Ecology. 2018. V. 8, № 3. P. 42-50.

79. Pronko L., Kolesnik T., Samborska O. Activities of united territorial communities as a body of local government in the conditions of power decentralization in Ukraine // Baltic Journal of Economic Studies. 2018. V. 4, № 2. P. 184

80. Pron'ko L., Kolesnik T. Decentralization of public and local authorities in Ukraine // Baltic Journal of Economic Studies. 2016. V. 2, № 1. P. 96-100.